

ΧΡΗΣΤΟΣ Β. ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

«ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ»

ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ

ΑΘΗΝΑ 2017

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΔΙΚΑΙΟΥ
Κατεύθυνση:
ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ**

**Θέμα:
«ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ»
ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ**

**Διδάσκων Καθηγητής
Ανδρέας Χέλμης**

**Επιμέλεια:
Χρήστος Β. Παπαγρηγορίου
Α.Μ. 118 ΠΜΣ
Τηλ.2108024246, 2107238169, 6932521598
e-mail: ch.papagrighoriou@dsa.gr**

**Διπλωματική Εργασία
2017**

Στις Ιερές Σκιές των Προγόνων μου

Περιεχόμενα:

1. Πρόλογος	σελ.1
2. Μίασμα και Άγος	σελ.3
3. Νεκρομαντεία	σελ.11
4. Μορφές Λατρείας	σελ.5
5. Στέρηση Ταφής	σελ.7
6. Ανακομιδή Οστών	σελ.26
7. Χρησιμοδοσίες-Ταφές- Διεκδικήσεις	σελ.30
8. Ταφή ως Υποχρέωση – Μέρμινα Ταφής	σελ.35
9. Πάτριος Νόμος	σελ.39
10. Επίλογος	σελ.44
12. Παράρτημα	σελ. 46
i. Ταφές – Μνημεία	σελ. 46
ii. Ταφές εντός Ιερών	σελ. 58
iii. Ταφές Ίππων	σελ.59
iv. Παραδόσεις	σελ.60
v. Μαρτυρίες κατά ενότητα και βιβλίο στο έργο του Πausανία	σελ. 63

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γεννημένος στην Μικρά Ασία, πιθανώς στη Μαγνησία του Σιπύλου της Λυδίας γύρω στο 110 μ.Χ., ο Πausanίας, ο κατεξοχήν περιηγητής της εποχής του, μας διέσωσε όσο κανείς την εικόνα και πληροφορίες του αρχαίου ελληνικού κόσμου, τόσο της εποχής του όσο και του απώτατου ιστορικού και μυθικού παρελθόντος. Στο έργο του δεν αναφέρεται πουθενά το όνομα, το πατρώνυμο ή η γενέτειρά του, και πέρα από όσα γνωρίζουμε χάρη στον Στέφανο τον Βυζάντιο, θα παρέμενε ένα πρόσωπο φάντασμα. Το ίδιο και το έργο του. Δεν έχει τίτλο, προοίμιο ούτε επίλογο. Μπαίνει κατ' ευθείαν στο θέμα, ενώ ο τίτλος Περιήγησις Ελλάδος είναι αυτός που τρις μας παραθέτει πάλι ο λεξικογράφος Στέφανος ο Βυζάντιος 350 χρόνια μετά το θάνατό του.

Δεν μπορεί να ταυτιστεί με κανένα συγγραφέα του 2^{ου} μεταχριστιανικού αιώνα. Μοναδική και αυθύπαρκτη προσωπικότητα, υπάρχει μέσα από ένα έργο που χαρακτηρίζεται σαν συγγραφικό οδοιπορικό στην Ελλάδα. Αν και κομίζει μία μακρόχρονη παράδοση περιηγητικών κειμένων, που ξεκινάει από τον 3^ο κιώλας προχριστιανικό αιώνα, ξεπέρασε κατά πολύ το έργο των ομοτέχνων του, από τους οποίους γνωρίζουμε μόνο αποσπάσματα. Εφάρμοσε νέα, δική του μέθοδο, που περιλάμβανε όχι μόνο την προσωπική μελέτη αλλά και πολύχρονες και επισταμένες αυτοψίες του χώρου που περιγράφει. Και αντί να περιοριστεί σε μία πόλη ή περιοχή κατά τα ειωθότα, επεκτάθηκε στο σύνολο σχεδόν του ελλαδικού μητροπολιτικού κόσμου. Φιλομαθής, περιηγείται την Ελλάδα του παρελθόντος πρώτα για τον εαυτό του και μετά για τον αναγνώστη του έργου του.

Καταγόμενος προφανώς από εύπορη οικογένεια, ζει την "ευημερία" της εποχής των Αντωνίων, η οποία αλήθευε για την κατηγορία των νομιμοφρόνων και αφοσιωμένων υπηκόων της αυτοκρατορίας. Ήταν η τάξη των ευνοουμένων και προνομιούχων της ρωμαϊκής κυριαρχίας, στους οποίους εμπιστεύονταν οι ρωμαίοι την διοίκηση των επαρχιών, εν προκειμένω του ελληνικού κόσμου. Σ' αυτή την τάξη ανήκε και ο Πausanίας. Χωρίς, λοιπόν, τη μέριμνα του βιοπορισμού, επιδίδεται σε ταξίδια, πριν αρχίσει την περιήγηση στην Ελλάδα. Πρέπει να ταξίδεψε στην Αίγυπτο, τη Συρία, την Παλαιστίνη, τη Ρώμη και άλλα μέρη της Ιταλίας. Πριν αρχίσει να

γράφει για την Ελλάδα την είχε επισκεφθεί σχεδόν ολόκληρη, συμπεριλαμβανομένης της νότιας Μακεδονίας και της Θεσσαλίας.

Αυτό όμως που παρακινεί τον Πausanία στο κλίμα της εποχής του, είναι η αναζήτηση της θρησκείας, και δη, για τον ίδιο προσωπικά, της παλιάς θρησκείας των Ελλήνων. Βαθιά θρησκευόμενος κατά πως φαίνεται ο ίδιος, δεν φαίνεται να έλκεται ιδιαίτερα από το συγκρητιστικό περιβάλλον της εποχής και τις ανατολικές θρησκείες που ήταν ήδη εξαιρετικά δημοφιλείς, ή τις αφηρημένες θεότητες και θεοποιημένες αξίες. Σ' ένα ταξίδι προσωπικής θρησκευτικής νοσταλγίας, αναζητά τους θρύλους, τις παραδόσεις, την λαϊκή λατρεία των παλαιών θεών του δωδεκάθεου της Αρχαίας Ελλάδας, που έχαναν βαθμιαία την δημοτικότητα και την απήχησή τους στο Μέγα Πανελλήνιον του Ελληνορωμαϊκού κόσμου. Και ανάμεσά τους ήρωες, αρχετυπικές μορφές, μυθικά πλάσματα, ιεροφάνειες, λατρείες, ιστορικά πρόσωπα, μνημεία, τόσο του θρησκευτικού και καθημερινού πολιτισμού, όσο και του κόσμου των νεκρών, που κινεί και το ενδιαφέρον μας.

Οι μαρτυρίες περί των ταφικών εθίμων, λατρειών, τυπολογιών και μνημείων, όπως μας τα διασώσει ο συγγραφέας με τα μάτια του ιδίου και της εποχής του, όπως τα αποτυπώνει ή τα ερμηνεύει, είναι μία έκπληξη από πλευράς πλούτου και πολυτυπίας. Η δε μοναδικότητα των αναφορών του, που ενίοτε λειτουργούν συμπληρωματικά και επιβεβαιωτικά άλλων γραπτών μαρτυριών, και διαχρονικά επί των αρχαιολογικών, καθιστούν το έργο του, ως γνωστόν, ανεκτίμητο.

Τα ταφικά έθιμα και λατρείες αποτελούν άγραφους επί το πλείστον κανόνες συμπεριφοράς, δράσης και μετοχής του ανθρώπου στην ενότητα του κόσμου, όπου ενίζονται ο κόσμος του θείου και ο κόσμος των ανθρώπων. Κανόνες μετοχής στο ιερό και το ανίερο, το όσιο και το ανόσιο, του κόσμου και του χάους. Είναι μέρος του ιερού, θρησκευτικού δικαίου της ελληνικής αρχαιότητας. Και υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η ανάγνωση του έργου του Πausanία, είναι μία ανεκτίμητη σε πλούτο πηγή, που μας προκαλεί και να ερμηνεύσουμε και αποκαταστήσουμε τα σημερινά λείψανα αυτού του κόσμου, μέσα από τις εικόνες του.

ΜΙΑΣΜΑ και ΑΓΟΣ

1. Καμφρών δε αφέστηκεν ὅσον στάδιον Κουδυλέα χωρίον, και Ἀρτέμιδος ἄλσος και ναὸς εστιν ενταύθα καλουμένης Κουδυλεάτιδος το αρχαίον· μετονομασθήναι δε επί αιτία την θεὸν φασι τοιαύτη. Παιδιά δε περί το ιερὸν παίζοντα – αριθμὸν δε αυτῶν ου μνημονεύουσιν – επέτυχε καλωδίω δῆσαντα δε το καλώδιον του αγάλματος περί του τράχηλου επέλεγευ ως απάγχοιτο η Ἄρτεμις. Φωράσαντες δε οι Καμφθείς τα ποιηθέντα υπό των παιδίων **καταλεύουσιν** αυτά· και σφισι ταύτα εργασαμένοις εσέπεσεν ες τας γυναίκας **νόσος**, τα εν τη γαστρί προ τοκετού τεθνεώτα εκβάλλεσθαι, ες ὃ η Πυθία θάψαι τε τα παιδιά ανείπε και **εναγίζειν** αυτοίς **κατά έτος**: αποθανείν γαρ αυτά ου συν δίκη. Καμφθείς δε ποιούσι τα τε άλλα έτι και νυν κατ' εκείνο το μάντευμα και την εν ταις Κουδυλέαις θεὸν – προσείναι γαρ και τότε έτι τω χρησμῶ φασι – καλούσιν Απαγχομένην εξ εκείνου.

(Αρκ. XXIII, 6-7)

2. Υπέρ ταύτην πεποιήται την κρήνην και το καλούμενον ωδείον, παρά δε αυτό μνήμά εστι τοις Μηδείας παισίν· [ων] ονόματα μέν σφισι Μέρμερος και Φέρης, **καταλιθωθήναι** δε υπό κορινθίων λέγονται των δώρων ένεκα ὡν τη Γλαύκη κομίσαι φασίν αυτούς· άτε δε του θανάτου βιαίου και ού συν τω δικαίω γενομένου, τα τέκνα κορινθίων τα νήπια υπ' αυτῶν εφθείρετο, πριν ή χρήσαντος του θεού **θυσία** τε αυτοίς **επέτειοι** και δείμα (Δειμά;) επεστάθη. Τούτο μεν δη και ες ημάς έτι λείπεται, γυναικός ες το φροβρότερον εικῶν πεποιημένη· Κορίνθου δε αναστάτου γενομένης υπό ρωμαίων και κορινθίων των αρχαίων απολομένων, ουκέτι εκείναι καθεστήκασιν αυτοίς αι θυσία παρά των εποίκων ουδέ αποκείρονται σφισιν οι παίδες ουδέ μέλαιναυ φορούσιν εσθήτα.

(Κορ. III, 7)

Το ιερό και η θρησκεία είναι ταυτόσημα. Μόνο μέσα στη θρησκεία κυριολεκτείται το ιερό. Ενδεχομένως να υφίσταται και αλλού, αλλά μόνο μεταφορικά ή καταχρηστικά. «Η ιερότητα είναι ο πιο αποφασιστικός όρος της θρησκείας, είναι πολύ πιο ουσιώδης κι από αυτήν ακόμα την έννοια του Θεού. Αυθεντική θρησκεία μπορεί να υπάρξει χωρίς μια καθορισμένη αντίληψη περί Θεού, αλλά δεν υπάρχει πραγματική θρησκεία δίχως τη διάκριση ανάμεσα στο ιερό και το ανίερο...»¹

¹ N. Söderblom, "Holiness": Encyclopedia of Religion and Ethics 6 (1913) 731.

Το ιερό συνδέεται με το διαχωρισμό, τη διάσπαση και τη διχοτόμηση της ενιαίας και αδιαφοροποίητης πραγματικότητας του κόσμου σε δύο μέρη ασύμπτωτα: το ιερό και το ανίερο. Τα όντα πλέον, ένυλα και άνυλα, ενδοκοσμικά και υπερβατικά, έμψυχα και άψυχα, διαχωρίζονται σε ιερά και ανίερα. Αυτές οι δύο οντότητες αντιτίθενται, αντιπαραβάλλονται, αντιπαρατίθενται, λειτουργούν διαφορετικά, ανταγωνιστικά και ασύμπτωτα. Τι ιερό, λοιπόν, επιφέρει σχάση της πραγματικότητας, διάσπαση του κόσμου, διχασμό των όντων και αναίρεση της ενότητας του σύμπαντος. Ο διαχωρισμός (separeteness) είναι ίδιον του ιερού.

Αν και το ιερό φαινομενολογικά υπηρετεί τη σχάση, οντολογικά οδηγεί στη σχέση, στην ενότητα και την αναφορικότητα των στοιχείων της πραγματικότητας. Το ιερό είναι έννοια διαλεκτική: συνθέτει τα αντίθετα, ενοποιεί τα ανόμοια και υπερβαίνει τις αντιφάσεις της πραγματικότητας. Η ενότητα που καθιερώνει το ιερό βασίζεται στην ετερότητα και όχι στην ταυτότητα. Η θρησκεία διαφοροποιεί για να ενοποιήσει και ενοποιεί διαφοροποιώντας.

Για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο το θρησκευτικό στοιχείο μέσα στην κοινωνία της πόλεως, συνεπώς και της πολιτικής και νομικής οργάνωσης, είχε το δικό του δικαϊκά αδιαφιλονίκητο χώρο. Θρησκευτικές αντιλήψεις που θεωρούνται για μας προκαταλήψεις, όπως το μίasma, ξεπερνούσαν τα όρια του υπό στενή έννοια θρησκευτικού δικαίου και χρωμάτιζαν θεσμούς και νόμους της πόλεως.

Στην αρχή ο νόμος είχε κατά βάθος θρησκευτική χροιά, ενταγμένος στους ηθικούς και τελετουργικούς κανόνες που οι θεοί είχαν καθιερώσει και επιβάλλει, προσδιορίζοντας την θεία τάξη και αρμονία του κόσμου.

Οι ανθρώπινοι νόμοι ήταν αντανάκλαση του θείου νόμου ή απόρροια ή ακόμα και απομίμησή του. Στην αναπόφευκτη όμως σύγκρουση (βλ. Αντιγόνη) μεταξύ Κράτους και ηθικής ή θρησκευτικής συνείδησης, όταν ο ανθρώπινος νόμος αποδεικνύεται πρόσκαιρος και αντιφατικός, ο άγραφος νόμος, ο νόμος των Ελλήνων, ο Πανελλήνιος νόμος διεκδικούσε την εφαρμογή του, ακροβατώντας στα όρια της ηθικής, της θρησκείας και του εθίμου. Οι άγραφοι νόμοι (*άγραφα νόμιμα*, Αντιγόνη), οι «θείοι νόμοι» και οι «νόμοι των Ελλήνων», τα έθιμα, εμπλέκονται, συγχέονται και αλληλοκαλύπτονται. Σεβασμός των ιερών, ταφή νεκρών, ασυλία οικετών και αιχμαλώτων, πίστη στους όρκους, «τα πάτρια» αν και θρησκευτικής προέλευσης, στα

πλαίσια της κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπουν στην διατήρηση της σταθερότητας και του σεβασμού των ανθρωπίνων σχέσεων².

Μέρη, συστατικά στοιχεία αυτού του κόσμου, μέσα από την πλειάδα των τοπικών συμπεριφορών, παραλλασμένων στο πέρασμα του χρόνου, από την εποχή του μύθου μέχρι τις μέρες του, μας μεταφέρει και ο Πausanias στην «Ελλάδος Περιήγησή» του. Μέσα από τις πολυποίκιλες αναφορές του γύρω από τα ταφικά έθιμα, τις λατρείες, τα μνημεία, τις παραδόσεις ακόμη και λαογραφικού χαρακτήρα που διέσωσε, διακρίνουμε το θρησκευτικό δίκαιο που τα εξέφρασε.

Πίσω από περιγραφές, παραδόσεις και μαρτυρίες ιστορικών και μυθικών γεγονότων, κάνει την εμφάνισή τους ρητά ή ευκόλως εννοούμενα, ανατρεπτικοί και μολυσματικοί παράγοντες της κοσμικής ευταξίας το **''μιάσμα''** και το **''άγος''**. Ασφαλώς δεν θα ήταν δυνατόν να αναφερθούν και χωρίς τον οντολογικό τους αντίποδα: **τον καθαρό** για το μιάσμα, και **τον εναγισμό** για το άγος.

Το πρώτο παράδειγμα αφορά την περίπτωση του ιερού της Αρτέμιδος Κονδυλεάτιδος στις Καμυές Αρκαδίας. Ο θρύλος, ως προς τα ετυμολογικά του σημεία απηχεί την σύνδεση της θεάς με τη δεινολατρεία, κατά την παράδοση των «απαγχονμένων» θεοτήτων (Βλ. *Ελένη δεινρίτις, Ασπάλις παρθένος*) συνδεόμενες με τη βλάστηση, και την προσφορά απαγχονιζόμενων ζώων. Αυτό που έχει ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι τιμωρία των υποτιθέμενων εναγών δραστών του εμπαιγμού της θεάς από αγανάκτηση δια λιθοβολισμού, πρακτική με έντονα αποτροπαϊκό και χθόνιο χαρακτήρα επί εναγών και ιερών μολυσμάτων. Το άδικο όμως της θανάτωσης των παιδιών καθ' υπερβολήν και της αποκατάστασης της μνήμης τους, απηχεί τις απαρχές της αντίληψης του σύγχρονου ποινικού δικαίου ότι η άδικη πράξη πρέπει να είναι και καταλογιστή προκειμένου να θεωρηθεί αξιόποινη. Και ως γνωστόν δεν καταλογίζονται οι πράξεις των παιδιών και για τους ανηλίκους δεν υφίστανται ποινές³.

Η δεύτερη μαρτυρία του Pausanias προέρχεται από την Κόρινθο και αφορά την θανάτωση με λιθοβολισμό προσώπων που δεν υπόκειντο πάλι σε καταλογισμό, των παιδιών της Μήδειας αυτή τη φορά λόγω της ύπουλης συμπεριφοράς της μητέρας τους προς τη Γλαύκη, μύθος μάλλον τοπικός της προρωμαϊκής Κορίνθου, από την οργή του πλήθους μέσα στο τέμενος της Ήρας, προστάτιδας του συζυγικού βίου, τον οποίο πρόδωσε ο πατέρας τους Ιάσοντας. Έτσι τα οργισμένα πνεύματα των

² Jaqueline de Romilly: Ο Νόμος στην Ελληνική Σκέψη, Κεφ. 2.

³ Βλ. Φωτεινή Δεκάζου-Στεφανοπούλου, Pausanias Λατρευτικά.

παιδιών προκαλούσαν τον θάνατο των νηπίων των Κορινθίων. Έκτοτε, και εδώ κατόπιν χρησμού, καθιερώθηκαν ετήσιες εξιλαστήριες τελετές-εναγισμοί, οι οποίες πρέπει να ανάγονται στον προδωρικό πληθυσμό της Κορίνθου, για την εξασφάλιση της αίσιας γέννησης και της βιωσιμότητας των νεογεννήτων, ήδη ξεχασμένες για τους εποίκους της ρωμαϊκής πλέον Κορίνθου, πλην του αρχαίου σεβάσματος του ιερού τάφου (Εξάλλου και το όνομα "Μέρμερος" λειτουργεί εκφοβιστικά και μόνο εξ ακοής).

Το μίasma αφορά την βλάβη πράγματος ή υποκειμένου, την ρύπανση, την μόλυνση της κατάστασης ή της ακεραιότητάς του. Η μόλυνση μπορεί να απορρέει και από πράγματα που δεν είναι ρυπαρά από τη φύση τους. Το ρήμα **μιαίνω** μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την μόλυνση μέσω της φήμης αναξίων πράξεων ή λόγω ατιμίας. Η επίπτωση της μόλυνσης επί του μιарού προσώπου αφορά την τελετουργική-θηρησκευτική καθαρότητά του: είναι μολυσματικός, μεταδοτικός της νόσου, δεν μπορεί να εισέλθει σε ναό, επικίνδυνος, μόνο που η επικινδυνότητά του δεν είναι κοσμικής προέλευσης. Χαρακτηριστική η επαφή με ένα νεκρό σώμα, τάφο ή φονιά. Προδότες και παράνομοι είναι μιарοί, εφόσον είναι επονείδιστο το να παραβλέπουν κανονικούς περιορισμούς που έχουν τεθεί από τους θεούς. (θρασείς, αηδιαστικοί, κτήνη χωρίς αναστολές). Η αντίθετη θεραπευτική του αγωγή, **ο καθαρισμός**, και το ρήμα καθαίρω, χρησιμοποιείται για μια περιορισμένη κατηγορία ενεργειών αποκατάστασης.

Το **άγος** αν και έχει τα χαρακτηριστικά μιάσματος ή παραπέμπει συχνά σ' αυτό, στη μόλυνση, διακρίνεται από αυτό που θα χαρακτηρίζαμε σαν εκδίκηση θείας δύναμης. Το άγος δεν είναι κύρωση λόγω κατάρας ή αναθέματος, αλλά το αποτέλεσμα ιεροσυλίας-βεβήλωσης για την οποία η ανάγκη καθαγίασης μέσω **εναγισμού** απορρέει αυθόρμητα. Ο παραβάτης, ο εναγής, εγκαταλείπεται στη θεία τιμωρία, ενώ το θυσιαζόμενο ζώο προσφέρεται ως ολοκαύτωμα. Οι θυσίες κατευνάζουν την θεότητα, ενός ο εξαγνισμός, πάλι μέσω της θυσίας εξαλείφει το μόλυσμα σε προσωπικό επίπεδο. Δεν αποτελούν όλα τα μιάσματα και άγη. Ένα πτώμα αποτελεί μίasma, αλλά η στέρηση ταφής αυτού, κατά παράβαση του ιερού δικαϊώματος και των νόμων των θεών αποτελεί άγος. Διαφορετική η τελετουργική αντιμετώπιση ενός κοινού φόνου από αυτόν που τελείται επάνω σε βωμό-οικέτη.

Η προσβολή του ιερού, ο φόνος παιδιών, και στις δύο περιπτώσεις έγινε εντός ιερού, σε πρόσωπα αθώα και μάλλον αγαπημένα των θεοτήτων. Ξεσπάει νόσος, λοιμός, με συγκεκριμένες επιπτώσεις στον πληθυσμό, και κατόπιν της αυτονόητης

καταφυγής σε χρησιμοδοσία, όταν πλέον δεν υπάρχει άλλη εξήγηση, και συγκεκριμένη τελετουργική αντιμετώπιση: ταφή των νεκρών σωμάτων και ενιαύσιοι εναγισμοί.

Αν και το έγκλημα διαπράχθηκε από κάποιον ή ορισμένους στα πλαίσια μιας κοινότητας, η ενοχή είναι γενική. Είναι παρατηρημένο, ότι ο φόνος σε ιερό έδαφος ειδικά παιδιών, ανυπεράσπιστων θυμάτων, προσώπων αγαπημένων στους θεούς, ιερέων ή ιερών απεσταλμένων, συνδέεται ως αιτία με το ξέσπασμα επιδημικής νόσου ή λοιμού.

Βέβαια, το ερώτημα που προκύπτει είναι αν το άγος σχετίζεται με το δημογραφικό μέγεθος της κοινότητας. Θα φαινόταν ίσως παράξενο για μία πόλη με τα δημογραφικά δεδομένα των μεγάλων αστικών κέντρων της ελληνιστικής ή ρωμαϊκής εποχής, ακόμη και τα κλασσικής, να ευθύνεται συλλογικά για τις εναγείς πράξεις ενός άγνωστου σε χιλιάδες υποκειμένου. Ίσως τελικά, τα παραδείγματα που προέρχονται από την αρχαία γραμματεία (και αυτό με ασφάλεια αφορά την πρώτη περίπτωση που εξετάζουμε, δηλ. το πόλισμα των Καμφυών), συλλήβδην να αναφέρονται σε πρωϊότερα στάδια ανάπτυξής τους, λ.χ. του συνοικισμού, αφού λογικά όσο πιο περιορισμένο το κοινωνικό σύνολο δράσης της μολυσματικής κατάστασης, τόσο πιο ξεκάθαρα διακρίνονται τ' αποτελέσματά της.

3. Ως δε απηγγέλη ταύτα ες άπαντας, αυτοί τε τον Αριστοκράτην έβαλον οι Αρκάδες και τοις Μεσσηνίοις διεκελεύοντο· οι δε ες τον Αριστομένην απέβλεπον. Και ο μεν ες την γην αφορών έκλαιεν· τον δε Αριστοκράτην οι Αρκάδες **καταλιθώσαντες** τον μεν των όρων εκτός **εκβάλλουσιν άταφον**, στήλην δε ανέθεσαν ες το τέμενος του Λυκαίου λέγουσαν

*Πάντως ο χρόνος εύρε δίκην αδίκω βασιλήι,
εύρε δε Μεσσήνης συν Ζήι τον προδότην
ρηιδίως. Χαλεπόν δε λαθείν θεόν άνδρ' επίορκον.
Χαίρε, Ζευ βασιλεύ, και σάω Αρκαδίαν.*

(Μεσ. XXII, 7)

Το περιστατικό αναφέρεται στα γεγονότα του Β΄ Μεσσηνιακού πολέμου (685 π.Χ.). Μετά την χαμένη για τους Μεσσηνίους του Αριστομένη μάχη της Είρας και την καταφυγή τους στη σύμμαχο Αρκαδία, αποκαλύπτεται η προδοσία του αρχηγού των Αρκάδων Αριστοκράτη κατόπιν δωροδοκίας του από τους Σπαρτιάτες.

Ο προδότης, ο επίορκος, ο δωροδοκηθείς, ο μιαρός και άτιμος από πράξη χωρίς ένυλο μολυσματικό περιεχόμενο, μόνο με την συνειδητοποίηση εν μέσω της «αγοράς», της κύκλω εκκλησιαζούσης πολιτείας, την οποία και μόνο με την παρουσία του μολύνει, ως άλλος τύραννος αποκτείνεται τελετουργικά δια λιθοβολισμού *ως νόσος πόλεως*, γνωστής και ως παρεπόμενος τρόπος εκτέλεσης στη μέθοδο τόσο του αποτυμπανισμού όσο και της συναφούς ανασταύρωσης από το αγανακτισμένο πλήθος, και *αποπέμπεται* άταφος εκτός των συνόρων αυτής.

Αξίζει να συγκριθεί με τα προηγούμενα παραδείγματα η διαφορετική αντιμετώπιση δραστών και θύματος. Είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση όπου άγος και μίasma συγχέονται και αναιρούνται. Ο άτιμος ηγέτης, είτε λόγω δωροδοκίας είτε προδοσίας, αποτελεί μιαρό υποκείμενο του οποίου η παρουσία στην πόλη μπορεί να εγκυμονεί κινδύνους και καταστροφές προερχόμενες από την οργή των θεών για τις πράξεις του.

Στην περίπτωση αυτή ο νόμος των θεών για την υποχρέωση ταφής, *το όσον ανθρώπω γη κρύφαι*, παύει να ισχύει. Θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι τόσο ο προδότης όσο και ο ιερόσυλος με την ατιμία τους έχασαν την δύναμη ως νεκροί να μολύνουν. Όπως ακριβώς όλως παραδόξως η κηδεία, η εκφορά και ο τάφος ενός περιβλεπτού και επιφανούς νεκρού, δεν είναι μιαρός⁴, αναλογικά δεν αποτελεί πηγή μολύνσεως ο άταφος νεκρός ενός δημόσιου κινδύνου. Ομοιοτρόπως οι Αθηναίοι πετούσαν τους εγκληματίες άθαφτους εκτός των συνόρων της Αττικής, χωρίς αυτό να εμποδίζει τους συγγενείς τους να φροντίσουν για την ταφή τους, αλλά και σε περίπτωση που δεν το έκαναν, το μίasma θα περιοριζόταν εκτός συνόρων. Άλλοι τρόποι όπως της ρίψης σε βάραθρα ή του καταποντισμού, αν και σκόπευαν στον

⁴ Πρβλ. *Τάφος, μνημείο και οστά Πύρρου (Παυσ. Κορινθιακά): Ο θάνατος του Πύρρου επήλθε ως γνωστόν σε συμπλοκή εντός της πόλεως του Αργους πλησίον του ιερού της Δήμητρος. Κατά τους Αργείους η γυναίκα που του επέφερε το πλήγμα δεν ήταν η μάνα κάποιου Αργείου οπλίτη αλλά η θεά Δήμητρα. Στο σημείο του θανάτου του υπήρχε κατά τον Παυσανία μνημείο αφιερωμένο στον ίδιο, τα δε οστά του φυλάσσονται εντός του ιερού της Δήμητρος: Το δε οικοδόμημα λευκού λίθου κατά μέσον μάλιστα της αγοράς ου τρόπαιο επί Πύρρω τω Ηπειρώτη, καθά λέγουσιν οι Αργείοι, καθέντος δε ενταύθα του νεκρού μνήμα και τούτο αν εύροι τις, εν ώ τά τε άλλα όσοις ο Πύρρος εχρήτο ες τας μάχας και οι ελέφαντες εισιν επειργασμένοι. Τούτο μεν δη κατά την πυράν <το> οικοδόμημα εγένετο· αυτά δε κείται του Πύρρου τα οστά εν τω ιερώ της Δήμητρος, παρ' ώ συμβήναι οι και την τελευταίην εδήλωσα εν τη Ατθίδι συγγραφή. Του δε της Δήμητρος ιερού τούτου κατά την έσοδον ασπίδα ιδείν Πύρρου χαλκήν έστιν υπέρ θυρών ανακειμένην.(XXI, 3-4)*

αποκλεισμό της ταφής, εκ του αποτελέσματος απομάκρυναν τα λείψανα από κατοικημένες περιοχές. Οι τρόποι συμβολικής απόρριψης του κακοποιού, απέκλειαν το ενδεχόμενο προβληματισμού ως προς το μίasma. (Χαρακτηριστική η αποστροφή που έχει σωθεί από την αρχαία γραμματεία: *μη θάφητέ με, μη μιάνητε την γήν, αλλά το ασεβές καταποντώσατε σώμα*).

Η δημόσια έκθεση των άταφων νεκρών όπως παραδίδεται από τον Κρέοντα στην Αντιγόνη, δεν αποτελούσε ομολογουμένως πρακτική καμίας Ελληνικής πόλης, και όποτε γίνει μνεία σ' αυτήν αναφέρεται ως κάτι το φρικιαστικό.

4. Το δε **ιερόν άλσος** του Ασκληπιού περιέχουσιν όροι πανταχόθεν· ουδέ **αποθνήσκουσιν** <άνθρωποι> ουδέ **τίκτουσιν** αι γυναίκες σφίσι **εντός του περιβόλου**, καθά και επί Δήλω τη νήσω του αυτών **νόμον**. Τα δε θύόμενα, ήν τε τις των επιδαυρίων αυτών ήν τε ξένος ο θύων ή, **καταναλίσκουσιν εντός των όρων**

(Κορ. XXVII, 1)

5. *Επιδαυρίων* δε οι περί το **ιερόν** μάλιστα **εταλαιπώρου**, ότι μήτε αι γυναίκες **εν σκέπη σφίσι** έτικτον και η **τελευτή** τοις κάμνουσιν **υπαίθριος** εγίνετο· ο δε και ταύτα **επανορθούμενος** **κατεσκευάσατο** οίκησιν· **ενταύθα** ήδη και **αποθανείν** ανθρώπω και **τεκείν** **γυναικί όσιον**.

(Κορ. XXVII, 6-7)

6. Εκ δε της αγοράς προς ήλιον **ιόντι** **δύομενον** τάφος **κενός** Βρασιδα τω Τέλλιδος **πεποιήται**· **απέχει** δε ου πολύ του τάφου το **θέατρον**, **λίθου** **λευκού**, **θέας** **άξιον**. Του **θεάτρου** δε **απαντικρό** Πάυσανίου του Πλατειαίου **ηγησαμένου** **μνήμα** **εστι**, το δε **έτερον** **Λεωνίδου** – και **λόγους** **κατά** **έτος** **έκαστου** **επ'** αυτοίς **λέγουσιν** και **τιθέασιν** **αγώνα**, **εν** **ώ** **πλην** **Σπαρτιατών** **άλλω** **γε** **ουκ** **έστιν** **αγωνίζεσθαι** -, τα <δε> **οστά** του **Λεωνίδου** **τεσσαράκοντα** **έτεσιν** **ύστερον** **ανελομένου** **εκ** **Θερμοπυλών** του **Πάυσανίου**. **Κείται** **δε** και **στήλη** **πατρόθεν** τα **ονόματα** **έχουσα** **οί** **προς** **Μήδους** του **εν** **Θερμοπύλαις** **αγώνα** **υπέμειναν**.

(Λακ. XIV, 1)

Αν και κατά κοινή ομολογία απαγορεύονταν οι ταφές μέσα σε κατοικημένες περιοχές πόσο μάλλον η μόλυνση των ιερών με το νεκρό σώμα, ή οι γεννήσεις εντός αυτών, δεν ήταν ένας αυστηρά και καθολικά γενικευμένος κανόνας. Ίσως να αποτελούσε κοινή αντίληψη το αντίστροφο, ότι κάθε οικισμός έχει γωνίες και τοποθεσίες προσφερόμενες για ταφή, οι οποίες κατά το ιδιαίτερο αίσθημα των

πολιτών δεν αποτελούσαν τμήμα του ζωτικού χώρου. Η απαλλαγή από το βάρος του νεκρού και όλα όσα συνεπάγονταν την ιδιαίτερη τελετουργική κατάσταση που βίωναν οι συγγενείς του, το πένθος ως τελετουργικό μετάβασης από το μιάσμα του θανάτου προς την ομαλή κοινωνική ζωή (rites de passage), άρχιζαν ουσιαστικά από την εκφορά και μετά. Η ψυχολογική απομάκρυνση από το συμβάν ήταν προτεραιότητα άλλων καταστάσεων, και δεν είχε καμία σχέση με το πόσο μακριά ήταν ο νεκρός θαμμένος.

Ήταν πάντως γνωστό στον αρχαίο κόσμο ότι στο παρελθόν διενεργούνταν ταφές *intra muros* και εντός ιερών, πράγμα που επιβεβαιώνει και η αρχαιολογική έρευνα. Η αλλαγή ίσως και να μην σχετίζεται με ιδιαίτερη διαφοροποίηση των αντιλήψεων γύρω από τους νεκρούς, εκτός της πιθανής κατά την κλασσική περίοδο αύξησης του φόβου του μιάσματος.

Η Σπάρτη αποτελούσε την ειδοποιώ διαφορά λόγω των μεταρρυθμίσεων του Λυκούργου (Βλ. Πλούταρχος και απόσπασμα αριθ. 6) και ο Τάραντας.

Το φαινόμενο ωστόσο της καθαρμού της Δήλου (παρ. 4) που έγινε με πρωτοβουλία του Πεισίστρατου κατόπιν χρησμών, προκαλεί απορία γιατί χρειάστηκαν χρησμοί προκειμένου να ευοδωθεί αυτή η προσπάθεια, γιατί έγινε από τους Αθηναίους και όχι από τους ίδιους τους Δήλιους, και γιατί μάλιστα στο μεγάλο αυτό Ιωνικό κέντρο και ιερό σε μία εποχή που η Αθήνα αρχίζει την μεγαλεπήβολη επεκτατική της πολιτική και μπαίνουν οι βάσεις του μετέπειτα Αθηναϊκού κράτους, με συμβολικό κέντρο θρησκευτικής και πνευματικής ακτινοβολίας της Αθηναϊκής-Ιωνικής ηγεμονίας την ιερή νήσο της Δήλου.

NEKYOMANTEIA

Παρά δὲ τῆς Χαλκιοίκου τὸν βωμὸν ἐστήκασι **δύο εἰκόνες Παισανίου** τοῦ περὶ Πλάταιαν ἠγησαμένου. τὰ δὲ ἐς αὐτὸν ὁποῖα ἐγένετο εἰδοῖσιν οὐ διηγήσομαι· τὰ γὰρ τοῖς πρότερον συγγραφέντα ἐπ' ἀκριβῆς ἀποχρῶντα ἦν· ἐπεξελεῖν σφισιν ἀρκέσομαι. ἤκουσα δὲ ἀνδρὸς Βυζαντίου Παισανίαν φωραθῆναι τε ἐφ' οἷς ἐβουλευέτο καὶ μόνου τῶν ἱκετευσάντων τῆν Χαλκιοίκου ἀμαρτεῖν ἀδείας κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, φόνου δὲ ἄγος ἐκνίφασθαι μὴ δυναθέντα. ὡς γὰρ δὴ διέτριβε περὶ Ἑλλήσποντου ναυσὶ τῶν τε ἄλλων Ἑλλήνων καὶ αὐτῶν Λακεδαιμονίαν, παρθένου Βυζαντίας ἐπεθύμησε· καὶ αὐτίκα νυκτὸς ἀρχομένης τῆν Κλεονίκην--τοῦτο γὰρ ὄνομα ἦν τῆ κόρη--κομίζουσιν οἷς ἐπετέτακτο. ἐν τούτῳ δὲ ὑπνωμένον τὸν Παισανίαν ἐπήγειρεν ὁ φόφος· ἰούσα γὰρ παρ' αὐτὸν τὸν καιόμενον λύχνου κατέβαλεν ἄκουσα. ἅτε δὲ ὁ Παισανίας συνειδὼς αὐτῷ προδιδόντι τῆν Ἑλλάδα καὶ δι' αὐτὸ ἐχόμενος ταραχῆ τε αἰεὶ καὶ δειμάτι, ἐξέστη καὶ τότε καὶ τῆν παῖδα τῷ ἀκινάκη παίει. τοῦτο τὸ ἄγος οὐκ ἐξεγένετο ἀποφυεῖν Παισανίαν, καθάρσια παντοῖα καὶ ἱκεσίας δεξαμένῳ Ζῆτος Φυξίου καὶ δὴ ἐς Φιγαλίαν ἐλθόντι τῆν Ἀρκάδων παρὰ τοὺς **ψυχαγωγούς· δίκην δὲ ἦν εἰκὸς ἦν Κλεονίκη τε ἀπέδωκε** καὶ τῷ θεῷ. Λακεδαιμόνιοι δὲ ἐκτελοῦντες **πρόσταγμα ἐκ Δελφῶν** τάς τε **εἰκόνας ἐποίησαντο πῖς χαλκῶς** καὶ δαίμονα τιμῶσιν Ἐπιδώτην, τὸ ἐπὶ Παισανίαν τοῦ Ἰκεσίου μῆνιμα ἀποτρέπειν τὸν Ἐπιδώτην λέγοντες τοῦτον.

(Λακ. XVII, 7-9)

Ἡ αφιέρωση διπλοῦ ὁμοιώματος - εἰκόνας (κολοσσῶν) ἦταν πολὺ παλιὸς τρόπος εφησυχασμοῦ φαντασμάτων εκδικητικῶν νεκρῶν (παλαμναίου, αλιτήριου). Ἡ ερμηνεία του φαινομένου ποικίλει. Ἴσως τα μικρά ἢ μεγάλα ζευγάρια ἀγαλμάτων να θεωροῦνταν υποκατάστατα σώματος καὶ ψυχῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἄλλωστε στις ἀγγειογραφίες ἡ ἀπεικόνιση τῆς ψυχῆς ὡς παράλληλης μικρογραφίας του ἀνθρωπίνου σώματος, εἰδῶλα νεκρῶν στις λευκὲς ἀττικὲς ληκύθους (βλ. ζωγράφος του Χάρωνος, Saburof). Πιθανόν αὐτὸ να ερμηνεύουν οἱ δύο εἰκόνες του Παισανία στο ναὸ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ὅπου εἶχε φονευθεῖ καὶ πεταχθεῖ τὸ πτώμα του ἀταφο στον περίβολο. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ ἀντίληψη πὼς ἓνα ἀδικημένο πρόσωπο πρέπει να πάρει διπλὴ ἱκανοποίηση τῆς ἀπώλειάς του.

Ἀνάλογη περίπτωση συναντᾶμε στη χρῆση μονοῦ χάλκινου ὁμοιώματος ἀντικατάστασης στο μῦθο του Ἀκταίωνα, που κατὰστροφε τὴ γῆ των Ὀρχομενίων πετώντας πέτρες. Το Δελφικὸ μαντεῖο διέταξε τους Ὀρχομενίους να καλύψουν τέτοια

κατάλοιπα του Ακταίωνα με χώμα, νε εγείρουν χάλκινο ανδριάντα καρφώνοντάς τον πάνω σε βράχο για να τον εμποδίσουν να περιφέρεται στην ύπαιθρο χώρα. Εδώ συναντάμε διαχρονικές μεθόδους αποτροπής της απειλής βιαίων πνευμάτων, τα στοιχεία της πέτρας και των μεταλλικών καρφιών που εφαρμόζονται στο βράχο και καθηλώνουν την απειλή. Εδώ ας σημειωθεί, ότι οι Σπαρτιάτες έθαβαν ομοιώματα, είδωλα, των βασιλέων τους που πέθαναν σε μακρινούς τόπους⁵.

Ο στρατηγός Πausανίας μετά τον ακούσιο φόνο που διέπραξε, για να γλιτώσει από την εκδίκηση του πνεύματος της Κλεονίκης, κατέφυγε στους *ψυχαγωγούς* του νεκρομαντείου της Φιγάλειας, για να αποδώσει ικανοποίηση στη νεκρή. Εκεί πιθανόν να μετήλθε, καθότι ήταν γνωστοί οι *ψυχαγωγοί* αυτοί για την μέθοδό τους, της τεχνικής της *εκκόλαψης*, δηλαδή της επίκλησης των πνευμάτων να έλθουν σ' αυτούς ή κατ' άλλους, να πάνε εκείνοι σ' αυτά⁶.

Χαρακτηριστικό του αποσπάσματος, που καταδεικνύει την ηθική κατάπτωση του Πausανία όταν emήδισε, δεν είναι μόνο η ακόλαστη επιθυμία που ικανοποίησε με τη βία (*επετέτακτο*) σε βάρος της παρθένου Κλεονίκης, αλλά και το ότι έφερε περσική εξάρτηση, και συγκεκριμένα το κοντό περσικό ξιφίδιο *ακινάκη*, που χρησιμοποιούσαν οι Πέρσες Αθάνατοι, στον οποίο και ορκίζονταν, και απεικονίζεται στα ανάγλυφα του ανακτόρου της Περσεπόλεως.

⁵ Ogdan Daniel, Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Νεκρομαντεία, σελ. 139-140.

⁶ Ogdan Daniel, Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Νεκρομαντεία, σελ. 67-68.

ΜΟΡΦΕΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

1. Έστι δε της Δαυλίας χώρα καλουμένη Τρωνίς· ενταύθα ηρώων ήρω Αρχηγέτου πεποιήται· του δε ήρω τούτου Ξάνθιππου ουκ αφανή τα ες πόλεμον, οι δε Φώκον είναι του Ορνυτίωνος του Σιούφου φασίν. Έχει δ' ον επί ημέρα τε πάση τιμάς και άγοντες ιερεία οι Φωκείς το μιν αίμα δι' οπής εσχέουσιν ες τον τάφον, τα δε κρέα ταύτη σφίσιν αναλούν καθέστηκεν.

(Φωκ. IV, 10)

Ο Πausanias αναφέρει την Τρωνίδα της Φωκίδας μόνο για χάρη του ηρώου του «αρχηγέτη» ήρωα Ξανθίππου γιού του Αμφαρέτου, που διακρίθηκε γύρω στα 300 π.Χ. στον πόλεμο κατά του Κασσάνδρου και ελευθέρωσε την Ελάτεια. Τιμήθηκε από τους Φωκείς με ανδριάντα στους Δελφούς. Φαίνεται όμως ότι οι Φωκείς ταύτιζαν τον Ξάνθιππο ως «ήρωα αρχηγέτη» με τον επώνυμο ήρωα της χώρας τους Φώκο γιο του Ορνυτίωνα.⁷ Ο Πausanias αναφέρεται στο τυπικό της ταφικής λατρείας στο οποίο περιλαμβάνονται αιματηρές θυσίες ζώων και στην ιδιοτυπία το αίμα το θυμάτων να μην εκχέεται σε βόθρο καθοσίωσης, όπως έχει παρατηρηθεί σε θέσεις ηρωολατρείας που έχουν ανασκαφεί, αλλά σε ένα είδος αύλακας προσφορών, *οπής* όπως την ονομάζει ο συγγραφέας. Η *οπή* αυτή όπως φαίνεται συγκοινωνούσε άμεσα με τον τάφο-ηρώων και δη με το εσωτερικό του, ώστε η προσφορά να λαμβάνεται άμεσα από τον τιμώμενο νεκρό. Δεν πρόκειται όμως απλά για μία επιτύμβια λατρεία, αλλά η λεπτομέρεια αυτή παρέχει σ' εμάς στοιχεία μιας χθόνιας λατρείας, ενός νεκρού που όπως αναφέρεται δεν είναι πια ένας κοινός νεκρός αλλά λαμβάνει το μερίδιο που ανήκει και στους θεούς ή δαίμονες του Κάτω Κόσμου.

Στους νεκρούς, όπως ξέρουμε από τον Όμηρο, προσφέρεται αίμα όταν τους ζητείται να μιλήσουν, στα πλαίσια μιας πρακτικής νεκυομαντείας. Η μαρτυρία του Πausanias ότι τον ήρωα αυτόν, είτε είναι ο μυθικός Φώκος είτε το ιστορικό πρόσωπο του Ξανθίππου που έζησε πέντε αιώνες από την εποχή του, μπορεί κανείς να τον τιμήσει οποιαδήποτε ημέρα, ότι, δηλαδή, κατά το τυπικό της λατρείας του δεν προβλεπόταν τακτική ημέρα του μήνα ή του έτους, θα μας έκανε να υποθέσουμε ότι πέρα από τις ευχαριστήριες ή τιμητικές λατρείες και προσφορές που θα αποδίδονταν προς τον ήρωα αρχηγέτη, ήταν ελεύθερη η προσφυγή στην καθοσίωση και την

⁷ N. Παπαχατζής, Φωκικά, σελ. 282, σημ. 6.

επίκληση της βοήθειάς του μέσω εξιλαστηρίων-λατρευτικών προσφορών όποτε παρουσιαζόταν ανάγκη.

Θα μπορούσε ίσως να σχετιστεί με τα προηγούμενα και η πιθανολόγηση από τα επιλεγόμενα του αρχαίου συγγραφέα, ότι το ηρώο λογικά θα βρισκόταν κοντά στο βεβαιωμένο ως προς τη θέση του «φωκικού», του βουλευτηρίου δηλαδή των αντιπροσώπων των φωκικών πόλεων⁸.

2. *Ἐπεὶ δε ἦν και Τηρεὶ τα ες Φιλομήλαν εξειργασμένα και <τα> περι τον Ττυν υπό των γυναικῶν, ελείν σφας ο Τηρέυς ουκ εδύνατο· και ο μεν ετελεύτησεν εν τοις Μεγάροις αυτοχειρία, και οι τάφου αυτίκα έχωσαν και θύουσιν ανά παν έτος ψηφίσιν εν τη θυσία αυτί ουλών⁹ χρώμενοι και τον έποπα τον όρνιθα ενταύθα φανήναι πρώτον λέγουσιν· αι δε γυναικες ες μεν Αθήνας αφίκοντο, θρηνούσαι δε οία έπαθον και οία αντέδρασαν υπό δακρύων διαφθείρονται, και σφίσι την ες αηδόνα και χελιδόνα μεταβολήν επεφήμισαν ότι οίμαι και αύται αι όρνιθες ελεινόν και θρήνω όμοιον άδουσιν.*

(Ατ. LI, 9)

Πρόκειται για τον τραγικό μύθο του Τηρέως, της συζύγου του Πρόκνιδος και της αδελφής της Φιλομήλας, και την μεταμόρφωση των τριών σε πουλιά μετά το θλιβερό τους τέλος. Το χωρίο αναφέρει σχετικά με την ταφή του Τηρέως, ότι αυτή έγινε από τους Μεγαρείς μετά την αυτοκτονία του, γιατί ο θρακικής καταγωγής νεκρός βασίλευε στον τόπο τους, και κατόπιν τον *τάφου έχωσαν* δηλ. συσσώρευσαν χώμα ώστε να σχηματιστεί τύμβος, δείγμα πλούσιας ταφής και μνημείο - σήμα επιφανούς νεκρού. Το αξιοσημείωτο γύρω από την ταφική λατρεία του ήρωα είναι η χρήση όχι κριθαριού κατά τον ραντισμό του θύματος αλλά χαλικιών, πράγμα μοναδικό σε σχέση με την καθιερωμένη ιεροπραξία.

3. *Κατά δε την έσοδον μάλιστα την ες Πλάταιαν τάφοι δε των προς Μήδους μαχεσαμένων εισί. Τοις μεν ουν λοιποίς εστίν Έλλησι μνήμα κοινόν· Λακεδαιμονίων δε και Αθηναίων τοις πεσούσιν ίδια τε εισίν οι τάφοι, και ελεγεία εστι Σιμωνίδου γεγραμμένα επ' αυτοίς. Ου πόρρω δε από του κοινού των Έλλήνων Διός εστιν Έλευθερίου βωμός < και άγαλμα· έτι δε Έρμού χθονίου· >¹⁰ τούτον μεν δη χαλκού, του Διός δε τον τε βωμόν και το άγαλμα εποίησαν λευκού*

⁸ Βλ. Πaus. Φωκικά, κεφ. 5, 1-2.

⁹ Ουλαί ή ολαί: χοδροαλεσμένοι κόκκοι κριθαριού με τους οποίους πασπαλιζόταν ή ραντιζόταν το κεφάλι του θύματος κατά τις θυσίες. Εδώ, αντίθετα, χρησιμοποιούσαν *ψηφίδας*, δηλ. χαλικάκια.

¹⁰ Η συμπλήρωση του κειμένου στηρίζεται στην αφήγηση του Πλουτάρχου (Αριστειδ. 21) για την ετήσια ιεροπραξία που συνεχιζόταν και επί των ημερών του στις Πλαταιές προς τιμήν των νεκρών της

λίθου. Άγουσι δε και νυν έτι αγώνα δια έτους πέμπτου, τα Ελευθέρια, εν ώ μέγιστα γέρα πρόκειται δρόμου· θέουσι δε ωπλισμένοι προ του βωμού. Τρόπαιον δε ό της μάχης της Πλαταιάσιν ανέθεσαν οι Έλληνες, πεντεκαίδεκα σταδίους μάλιστα έστηκεν απωτέρω της πόλεως.

(Βοιοτ. ΙΙ, 5-6)

Η γιορτή ονομαζόταν Ελευθέρια και γινόταν προς τιμήν του Ελευθέριου Δία ο οποίος έδωσε τη νίκη στους Έλληνες το 479 π.Χ. στην περίφημη μάχη με τους Πέρσες του Μαρδόνιου. Οι ανασκαφές που έγιναν από τον έφορο Θ. Σπυρόπουλο το 1972 αποκάλυψαν σε μικρή απόσταση από την υποτιθέμενη γραμμή που ακολουθούσε ο αρχαίος δρόμος και μάλλον διήνυσε ο Πausanias κατά την επίσκεψή του στις Πλαταιές, μπροστά στον ανατολικό βραχίονα του τείχους, μεγάλη λίθινη θεμελίωση που αποδόθηκε στον βωμό του Ελευθέριου Δία και τάφο κιβωτιόσχημο που περιείχε πολλούς ακτέριστους σκελετούς. Ο τάφος αυτός θεωρήθηκε ότι ήταν δευτερογενής ταφή εκ μεταφοράς των οστών των νεκρών της μάχης του 479 π.Χ. από το αρχικό σημείο το οποίο είχαν ταφεί. Ίσως, μάλιστα, να αποτελεί το *μνήμα κοινόν* που είδε ο Πausanias κοντά στο βωμό όπου είχαν θαφτεί οι υπόλοιποι Έλληνες νεκροί, καθότι οι επισημότεροι τάφοι ήταν οι δύο χωριστοί ιδιαίτεροι, των Λακεδαιμονίων και των Αθηναίων (*Λακεδαιμονίων δε και Αθηναίων τοις πεσούσιν ίδια τε εισίν οι τάφοι*) στους οποίους είχαν χαραχτεί και τα ελεγεία του Σιμωνίδη όπως ακριβώς μας το παραθέτει και η μαρτυρία του Ηροδότου¹¹, οι οποίοι ίσως να μην απείχαν πολύ από την προαναφερθείσα αρχαιολογική ανακάλυψη.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες επιλέχθηκαν οι Πλαταιές ως η πόλη που θα λάμβανε το *αριστείον* της νίκης όπως και τα ιδιαίτερα περιστατικά που προηγήθηκαν της καθιέρωσης των Ελευθερίων, αναφέρονται από τον Πλούταρχο στον βίο του Αριστείδη, με την ιδιαίτερη επισήμανση ότι τελείτο η γιορτή και οι αγώνες και επί

μάχης του 479 π.Χ. κατά των Περσών του Μαρδόνιου. Η πομπή που σχηματιζόταν με επικεφαλής σαλπικτή κατέληγε στο σημείο που αναφέρει ο Πausanias, και απέδιδε ταφικές τιμές στους νεκρούς και έκαμαν θυσία προσευχόμενοι στον Δία και στον Χθόνιο Ερμή.

¹¹ Ηροδ. 9,85. Κατά τον Ηρόδοτο οι Λακεδαιμόνιοι είχαν κάνει τρεις τάφους όπου έθαψαν στον ένα τους *είρενας ή ιρένας* δηλ. τους επικεφαλής των νεαρότερων οπλιτών, στον άλλο τους υπόλοιπους Λακεδαιμονίους, και στον τρίτο τους είλωτες. Διαφορετικούς τάφους έκαναν οι Αθηναίοι και χωριστά οι Τεγεάτες για τους νεκρούς τους. Υπήρχαν επίσης τάφοι για τους Μεγαρείς και τους Φλιάσιους που είχαν σκοτωθεί από το εχθρικό ιππικό. Επιπλέον μνημεία πλην όμως κενοτάφια έστησαν και άλλες πόλεις, οι οποίες αν και δεν είχαν λάβει μέρος στη μάχη, το έκαναν για να μοιραστούν κάτι από την πανελλήνια αυτή νίκη, ότι δήθεν και αυτές συμμετείχαν. Λ.χ. ο Ηρόδοτος πληροφορήθηκε ότι τον τάφο των ανύπαρκτων Αιγινήτων νεκρών τον έκανε ένας Πλαταιεύς, πρόξενος των Αιγινήτων στην Πλάταια, δέκα χρόνια μετά την μάχη.

των ημερών του. Στον ίδιο συγγραφέα χρωστάμε και τις λεπτομέρειες τέλεσης της ιεροπραξίας ως και των αγώνων, οι οποίες ενισχύονται και από επιγραφικές μαρτυρίες της περιοχής.

Το μαντείο των Δελφών είχε παραγγείλει αμέσως μετά την μάχη να κάνουν βωμό του Ελευθέριου Δία και να μη θυσιάσουν αν δεν σβήσουν όλες τις υπάρχουσες φωτιές και δεν φέρουν αγνή φωτιά από τους Δελφούς, γιατί όλες οι φωτιές του τόπου είχαν μianθεί από τους βαρβάρους. Έτσι, ένας Πλαταιεύς δρομέας αυθημερόν έφερε ιερή φωτιά από τους Δελφούς, και μάλιστα αμέσως μετά ξενύχνησε και θάφτηκε στο ιερό της Ευκλείας Αρτέμιδος¹².

Κατά τον Πλούταρχο, οι Πλαταιείς τιμούσαν τους νεκρούς της μάχης κάθε έτος κατά τον βοιωτικό μήνα Αλαλκομένιο (τέλη Νοεμβρίου) ως εξής:

Από τις Πλαταιές ξεκινούσε πομπή με την ανατολή του ηλίου υπό τους πολεμικούς ήχους σάλπιγγας. Με επικεφαλής το σαλπικτή ακολουθούσαν αμάξια με στεφάνια και κλαδιά μυρτιάς για το στολισμό του βωμού του Ελευθέριου Δία, του θύματος και των στηλών των τάφων, κατόπιν ένας μαύρος ταύρος που θα θυσιαζόταν και νέοι πλαταιείς με δοχεία γεμάτα κρασί, λάδι και γάλα για χοές προς τιμήν των νεκρών και μύρα για το άλειμμα των στηλών, τις οποίες προηγουμένως έπλενε με νερό ο άρχων της Πλάταιας. Ο ίδιος που όλη τη χρονιά φορούσε λευκό ένδυμα και απαγορευόταν να πιάσει όπλο ή σίδηρο, την ημέρα της γιορτής φορούσε κόκκινο ένδυμα και μετείχε της πομπής κρατώντας ξίφος στο ένα χέρι και υδρία στο άλλο, με το νερό της οποίας θα έκανε καθαρμούς στις στήλες των τάφων και τις άλειφε με μύρο. Μετά την θυσία του ταύρου, το αίμα του οποίου έπρεπε να βρέξει τους τάφους, προσευχόταν στο Δία και στον Χθόνιο Ερμή και καλούσε τους νεκρούς *επί το δείπνον και την αιμακουρίαν*. Ο Χθόνιος Ερμής έφερνε από τον Άδη τις ψυχές των νεκρών για να λάβουν μέρος στο τιμητικό γι' αυτές δείπνο και την *αιμακουρία*¹³, την αιματηρή δηλαδή προσφορά που γινόταν επί των τάφων για την εξιλέωση των ψυχών, ως θεός ψυχοπομπός. Το κρέας του ταύρου ψηνόταν και τραγόταν επιτόπου. Προηγουμένως ο άρχων προέπινε κρασί από κρατήρα, προς τιμήν των ανδρών που είχαν σκοτωθεί για την ελευθερία των Ελλήνων. Χώρια από την ετήσια αυτή λατρεία των νεκρών, τελούνταν και ο πεντετηρικός αγώνας, τον οποίο ο Στράβων αποκαλεί *γυμνικόν στεφανίτην*¹⁴ (αγώνας στίβου με έπαθλα στεφάνια). Ο Πausανίας αναφέρει ως μόνο

¹² Πλουτ. Αριστ. 20.

¹³ Liddell-Scott: Δωρική και βοιωτική λέξη.

¹⁴ Στράβων, 9, 412.

αγώνισμα επί των ημερών του την οπλιτοδρομία. Από την διατύπωση, βέβαια, του κειμένου δεν αποκλείεται και η τέλεση και άλλων αγωνισμάτων, αν ερμηνεύσουμε το *μέγιστα γέρα πρόκειται δρόμου*, ως *τα μεγαλύτερα – σημαντικότερα έπαθλα*, σε σχέση με τα άλλα τελούμενα αγωνίσματα, απονέμονται στο αγώνισμα του (οπλίτη) δρόμου¹⁵, εφόσον πρόκειται για την ανάμνηση πολεμικής νίκης¹⁵.

6. *Ἐισὶ δε τάφοι μεγαρέουσιν ἐν τῇ πόλει· καὶ τοὺς μετὰ τοῖς ἀποθανούσιν ἐποίησαν κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν τοῦ μῆδου, τὸ δὲ αἰσύμνιον καλούμενον μνήμα ἦν καὶ τούτου ἡρώων. Ὑπερίονος δὲ τοῦ Ἀγαμέμνονος (οὗτος γὰρ μεγαρέων ἐβασίλευσεν ὕστατος) τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἀποθανόντος ὑπὸ Σανδίου διαπλεονεξίαν καὶ ὕβριν, βασιλεύεσθαι μεν οὐκέτι ὑπὸ ἐνὸς ἐδόκει σφίσι, εἶναι δὲ ἀρχοντας αἰρετοὺς καὶ ἀνὰ μέρος ἀκούειν ἀλλήλων. Ἐνταῦθα Αἰσυμνος, οὐδενὸς τὰ ἐς δόξαν μεγαρέων δεύτερος παρὰ τὸν θεὸν ἦλθεν ἐς Δελφούς, ἐλθὼν δὲ ἡρώων τὸν τρόπον τίνα εὐδαιμονήσουσι καὶ οἱ καὶ ἄλλα ὁ θεὸς ἔχρησε καὶ μεγαρέας ἐν πράξει, ἦν μετὰ τῶν πλειόνων βουλευσονται. Τούτου τοῦ ἐπος ἐς τοὺς τεθνεώτας ἔχει νομίζοντες βουλευτήριον ἐνταῦθα ὠκοδόμησαν, τίνα σφίσι ὁ τάφος τῶν ἡρώων ἐντὸς τοῦ βουλευτηρίου γένηται.*

(Αττ. 43, 3)

Η μαρτυρία για την ύπαρξη κοινού τάφου-ηρώου για τους νεκρούς των μηδικών πολέμων επιβεβαιώθηκε από επιγραφή που βρέθηκε εντοιχισμένη σε παλιά εκκλησία βόρεια των Μεγάρων, και πως σ' αυτό μέχρι την παλαιοχριστιανική – υστερορωμαϊκή εποχή η πόλις ενήγιζε ταύρον. Η επιγραφή ανήκει μάλλον στον 5^ο μ.Χ. αιώνα, και αποτελεί αναχάραξη του επιγράμματος του Σιμωνίδη για τους ήρωες των

¹⁵ Πλουτ. Αριστ. 21: *Ἐκ τούτου γενομένης ἐκκλησίας κοινῆς τῶν Ἑλλήνων, ἔγραφεν Ἀριστείδης ψήφισμα, συνιέναι μεν εἰς Πλαταιάς καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τοὺς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος προβούλους καὶ θεωροὺς, ἀγεσθαι δὲ πενταετηρικὸν ἀγὼνα τῶν Ἐλευθερίων. Εἶναι δὲ σύνταξιν Ἑλληνικὴν, μυριάς μεν ἀσπίδας, χιλίους δὲ ἵππους, ἑκατὸν δ' ἐκατόν, ἐπὶ τὸν πρὸς βαρβάρους πόλεμον, Πλαταιεῖς δ' ἀσύλους καὶ ἱεροὺς ἀφείσθαι τῶν θεῶν, θύοντας ὑπ' ἕρως τῆς Ἑλλάδος. Κρωθέντων δὲ τούτων, οἱ Πλαταιεῖς ὑπεδέξαντο τοὺς πεσοῦσι καὶ κειμένους ἀντόθι τῶν Ἑλλήνων ἐναγίζειν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν. Καὶ τούτου μέχρι νῦν δρῶσι τούτου τοῦ τρόπου· τοῦ Μαμακτηριῶνος μνησὶ, ὃς ἐστὶ παρὰ Βοιωτοῖς Ἀλαλκομένιος, τῆς ἐκτῆς ἐπὶ δέκα πέμπτουσι πομπῆν, ἧς προηγείται μετὰ ἡμέραν σαλπικτῆς, ἐγκελευόμενος τὸ πολεμικόν, ἐπονται δ' ἀμάξι μωρρίνης μεστὰ καὶ στεφανωμάτων, καὶ μέλας ταύρος· καὶ χοῶς οἴνου καὶ γάλακτος ἐν ἀμφορεύσιν, ἐλαίου τε καὶ μύρου κρῶσους νεανίσκοι κομίζοντες ἐλεύθεροι. Δούλο γὰρ οὐδενὸς ἔξεστι τῶν περὶ τὴν διακονίαν ἐκείνην προσάφασθαι, διὰ τὸ τοὺς ἀνδράς ἀποθανεῖν ὑπὲρ ἐλευθερίας. Ἐπὶ πάσι δὲ τῶν Πλαταιέων ὁ ἀρχων, ὡς τὸν ἄλλον χρόνον οὔτε σιδήρου θιγεῖν ἔξεστι, οὐθ' ἐτέραν εὐθῆτα, πλην λευκῆς, ἀναλαβεῖν τότε χιτῶνα φοινικῶν ἐνδεδικῶς, ἀράμενός τε ὑδρίαν ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακίου ξιφῆρης ἐπὶ τοὺς τάφους προάγει διὰ μέσης τῆς πόλεως. Εἶτα λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐτὸς ἀπολούει τὰς στήλας, καὶ μύρω χρίει. Καὶ τὸν ταύρον εἰς τὴν πυρὰν σφάξας, καὶ κατευξάμενος Αἴϊ καὶ Ἑρμῆ χθονίῳ, παρακαλεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδράς τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας ἐπὶ τὸ δείπνον καὶ τὴν αἰμακουρίαν. Ἐπειτα κρατήρα κεράσας οἴνου καὶ χεῖρα, ἐπιλέγει· Ἐπιτίνω τοὺς ἀνδράσι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανούσι. Ταῦτα μεν οὖν ἐπὶ καὶ νῦν διαφυλάττουσιν οἱ Πλαταιεῖς.*

μηδικών πολέμων¹⁶, και έγινε με έξοδα κάποιου αρχιερέα Ελλάδιου, γιατί είχε καταστραφεί επί των ημερών του.

Το βουλευτήριο των μεγάρων αναφέρεται στο προηγούμενο κεφάλαιο από τον Πausanία με τον περιεχόμενο εντός του τάφου του ήρωα Τιμάλκου γιου του Μεγαρέα («Μεγαρεύσι δε έστι μεν βουλευτήριον, Τιμάλκου δε ήν ποτε ως λέγουσι τάφος» 42, 4). Το αναφερόμενο όμως εδώ αισύμνιο, αν και χαρακτηρίζεται βουλευτήριο, δεν θα ήταν επί των ημερών του παρά ένα σέβασμα, εξ αιτίας των τάφων που περιείχε. Το ονομάζει βουλευτήριο για το λόγο ότι εκεί κάποτε συγκεντρώνονταν και "εβουλευόντο" οι *αισυμνάται*, ωστόσο, ο χαρακτηρισμός του κτηρίου ως βουλευτηρίου να γίνεται απλά για να συσχετίσει τον δελφικό χρησμό με τους Μεγαρείς που τους παρακινούσε *μετά των πλειόνων βουλεύονται*.

Το να θάβονται διακεκριμένοι νεκροί μέσα σε κατοικημένες περιοχές, βουλευτήρια, αρχεία και παντός είδους αρχεία, αποτελεί μία μάλλον δωρική συνήθεια. Ο Πολύβιος¹⁷ αναφέρει χαρακτηριστικά για τον Τάραντα, που ήταν αποικία της Σπάρτης: «το προς έω μέρος της των ταραντίνων πόλεως μνημάτων εστί πλήρες δια το τους τελευτήσαντας έτι και νυν θάπτεσθαι παρ' αυτοίς πάντας εντός των τειχών κατά τι λόγιον αρχαίον· φασί γαρ χρήσθαι τον θεόν τοις Ταραντίνοις άμεινον και λώον έσεσθαι σφίσι ποιουμένοις την οίκησιν μετά των πλειόνων. Τους δε νομίσαντας αν οικήσειν ούτως άριστα κατά τον χρησμόν, ει και τους μετηλλαχότας εντός του τείχους έχοιεν, δια ταύτα θάπτειν έτι και νυν τους μεταλλάξαντας εντός των τειχών».

Από τα παραπάνω καθίσταται φανερό ότι ο χρησμός δεν είναι τελικά βέβαιο σε ποια ακριβώς πόλη δόθηκε. Ίσως κιόλας, ο "διακεκριμένος" Αίσυμνος, ο ουδενός τα ες δόξαν μεγαρέων δεύτερος, να μην είναι παρά ένα εύρημα ήρωα, από αυτά που συνηθίζονταν την ρωμαϊκή εποχή για την δικαιολόγηση αλλού λατριών επωνύμων ηρώων πόλεων, και εδώ ενός κτηρίου προσαρμοσμένου στον δελφικό χρησμό.

Οι *αισυμνάται*, προκύπτει από τις πηγές ότι ήταν ένας μάλλον μεγαρικός θεσμός. Πιθανόν ετυμολογικά να προέρχεται εκ του *αίσης μνήσασθαι*, και αποτελούσαν μία συναρχία, με καθήκοντα παρόμοια με των Αθηναίων πρυτάνεων όπως παραδίδει ο Αριστοτέλης (Πολ. 3.14 «*αισυμνητεία = αιρετή τυρρανίς*», 8 και 9., 4. 10, 2., *άρχοντες*

¹⁶ «Ελλάδι μεγαρεύσιν ελεύθερον άμαρ αξέζειν / ήμενοι θανάτου μοίραν εδεξάμεθα / τοί μεν υπ' Ευβοία κωπαχεί, ένθα καλείται / αγνάς Αρτέμιδος τοξοφόρου τέμενος / τοί δ' εν όρει Μυκάλας, τοί δ' ένπροσθε Σαλαμείνος / [νηών φοιτισσών εξολέσαντες Άρη] / τοί δε και εν πεδίω βοιωτία, οίτινες έτλαν / χείρας επ' ανθρώπους υπομάχους ήναι /. Αστοί δ' άμμι τότε [μεγαρής] γέρας ομφαλώ αμφί / νειοαίων έπορον λαοδόκων αγορών». (IG VII, αριθ. 53).

¹⁷ Πολυβ. 8,30,6 κπ.

τινες ούτω καλούμενοι παρά Μεγαρεύσι) και οι επιγραφικές μαρτυρίες της περιοχής των Μεγάρων (συναρχία προεβουλεύσαντο ποτί τους αιουμνάτας των βουλάν και του δάμου 3016, χρήματα δαμύειν τους αιουμνάτας 3045, 5).

Η ηρωολατρεία, ως μέρος της αρχαίας θρησκείας, είναι δεμένη, περισσότερο και από την λατρεία των θεών, με την λατρεία του τόπου. Και σαν εκδήλωση της αρχαίας θρησκείας έχει από τη φύση της μια αποκλειστικότητα, είτε τοπική, είτε σε επίπεδο οίκου, γένους, πόλεως ή φυλής¹⁸. Ήδη την εποχή του Πausανία, 2^{ος} αι. μ.Χ., εποχή των Αντωνίων, έχει αρχίσει να γενικεύεται μία στροφή στη θρησκευτικότητα των πληθυσμών του πρώην ελληνιστικού κόσμου όπως πλέον είχε υποταχθεί στο ρωμαϊκό κράτος, η οποία μεταβολή ανάγεται ασφαλώς στους ελληνιστικούς χρόνους, προς οτιδήποτε ανήκει στα πάτρια και την κληρονομιά των προγόνων. Η θρησκεία γίνεται όλο και περισσότερο η θρησκεία της πατρίδας και της επαρχίας, μέσα στη νοούμενη ποικιλία πρακτικών και πεποιθήσεων.

Παρά την όποια αλλαγή στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας και των θεσμών που συνέπρατταν στην πορεία και αναλόγως μεταλλάσσονταν, αναφύονταν ή εξαφανίζονταν, από την προκλασική εποχή μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα, γύρω από την ουσία των θεϊκών δυνάμεων, γιατί οι κοσμογονικές θρησκείες είναι ουσιοκρατικές, οι πληθυσμοί του ελληνικού κόσμου δεν παύουν πέρα από τους «θεούς» να επικαλούνται και άλλες δυνάμεις. Κατά τον Rohde η ηρωολατρεία ξεκίνησε ως προγονολατρεία και τέτοια παρέμεινε στην ουσία της¹⁹. Σχεδόν ταυτόσημα και ο Nilsson υποστηρίζει πως η ελληνική λατρεία των ηρώων προέρχεται από την λατρεία των νεκρών. Ότι η ηρωολατρεία είναι διάδοχος της νεκρολατρείας. Με την διαφορά πως ενώ η νεκρολατρεία περιοριζόταν στα πλαίσια του "οίκου", και αποσκοπούσε στην εξασφάλιση ίδιων οικιακών δυνάμεων στα όρια του οικογενειακού κύκλου ή άλλως ενός νοητού "οικογενειακού περιβάλλον", η γενικευμένη προγονολατρεία άρχισε να υποχωρεί και να παραχωρεί τη θέση της στην ολοένα και αναπτυσσόμενη λατρεία των ηρώων. Και από στενή οικογενειακή υπόθεση άρχισε να γίνεται κτήμα του λαού, δημόσια, κρατική λατρεία²⁰.

Επιπλέον, οι ήρωες είναι δεμένοι με την λατρεία ενός τόπου, ενώ οι θεοί σε μικρότερο βαθμό, αφού μπορούσαν να εγκαταλείψουν μια κατακτημένη πόλη, βωμούς και ναούς. Αντίθετα ο ήρωας είναι δεμένος με τον τόπο, μέσω του τάφου και

¹⁸ Pierre Chuvin, Οι Τελευταίοι Εθνικοί, σελ. 21-22, 63.

¹⁹ Rohde Er., Ψυχή, Ιάμβλιχος, 1998.

²⁰ Nilsson P.M., Ιστορία της ελληνικής θρησκείας, Αθήνα 1987.

των λειψάνων του που βρίσκονται θαμμένα εκεί και αμετακίνητα. Η λατρεία των ηρώων συμβαδίζει με την δημιουργία των κρατών πόλεων, γιατί το νεοϊδρυόμενο κράτος έχει ανάγκη του κύρους και της αυτοπεποίθησης που παρέχει η προστασία ενός ήρωα²¹. Η λατρεία των προγόνων δεν είναι αρκετή πλέον να εξασφαλίσει τις ανάγκες που δημιουργούνται, το θρησκευτικό ζητούμενο που ολοένα αναπτύσσεται και εξελίσσεται μέσα στις νέες και μεταβαλλόμενες ιστορικά κοινωνικές και πολιτειακές δομές. Αν και οι νεκροί πρόγονοι δεν παύουν να ενδιαφέρονται για τα αιτήματα των εν ζωή συγγενών τους, μόνο η μεσολάβηση αυτών που υπήρξαν ήρωες, δηλαδή εξέχουσες προσωπικότητες που τέλεσαν ηρωϊκές πράξεις κατά την έννοια του αρχετυπικού παραδείγματος, μπορεί να έχει καταλυτική επίδραση στις υποθέσεις και τα προβλήματα των συμπολιτών τους²².

Τέτοιες προσωπικότητες, γιατί για προσωπικότητες πρόκειται ή καλύτερα για πρόσωπα, που δεν τα σκέπασε η λήθη όπως τους κοινούς νεκρούς που προοδευτικά αφομοιώνονται και αποπροσωποποιούνται καθώς "χωνεύουν" και εντάσσονται στη "χορεία" των προγόνων, τυγχάνουν ιδιαίτερης μεταχείρισης από τους χθόνιους θεούς είτε προκειμένου να μεσολαβήσουν υπέρ των αιτούντων ζωντανών είτε να εμφανιστούν ανάμεσά τους και να δράσουν εντός της ιστορίας. Έτσι κάθε γένος, αναζητούσε τους δικούς του εξέχοντες προγόνους με αναγωγή στις ρίζες, που σαν άλλοι εφέστιοι θεοί παράστεκαν σύμβουλοι, αρωγοί και μεσολαβητές στα προβλήματα της οικογένειας, της φρατρίας, του γένους ή της πόλεως²³. Προς τούτο τους απονέμονταν οι πρέπουσες και καθιερωμένες τιμές, εναγισμοί, πλέον ως δημόσια λατρεία, που δεν αποδίδονται στους κοινούς άγνωστους πλέον στον Άδη νεκρούς²⁴.

²¹ Λαδιά Ε., Τα ψυχομαντεία και ο υποχθόνιος κόσμος των Ελλήνων, εκδόσεις GEMA, Αθήνα 2005, σελ. 68-69, 139 κε.

²² Πηλίδης Ι., Η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων, Αθήνα 1995, σελ. 64.

²³ Δεκάζου-Στεφανοπούλου Φ., Πανσανίου Λατρευτικά, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.20-21.

²⁴ Foucart P., "Le culte des héros chez les Grecs", Mémoires de l' Academie des inscriptions, XLII , Paris 1918, βλ. και Nock A.D., The cult of heroes, Harvard Theological Review, 37 (1944), σελ. 141 επ. βλ. και Hadzisteliou – Price, Hero-Cult and Homer, Historia 22 (1973), σελ. 129 επ. βλ. και Coldstream J.N., Hero-Cults in the Age of Homer, Journal of Hellenic Studies, 96 (1976), σελ. 8 επ. και Snodgrass, les origines du culte des héros dans la Grèce antique, Le Mort, les morts dans les sociétés anciennes, Cambridge – Paris 1982, σελ. 107 επ.

ΣΤΕΡΗΣΗ ΤΑΦΗΣ (Κύρωση ανθρώπινη – θεϊκή)

1. Αρχιδάμου δε του Αγησιλάου βασιλεύοντος κατέλαβον το ιερόν φωκείς το εν Δελφοίς. Θηβαίοις μεν δη πολεμείν τοις φωκεύσιν αφίκετο μεν και ιδία συμμαχικά επί χρήμασιν, από δε κοινοῦ λόγου λακεδαιμόνιοι τε και αθηναίοι σφίσι ημνου, οι μεν αρχαίαν δη τινα εκ των φωκέων μνημονεύοντες ευεργεσίαν, λακεδαιμόνιοι δε προφάσει μεν και οὔτοι φιλίας, κατά έχθος δε εμοι δοκεί το θηβαίων. Θεόπομπος δε ο Λακωνιστράτου τον τε Αρχιδάμου μετασχείν των χρημάτων αυτών και έτι Δεινίχαν την Αρχιδάμου γυναίκα παρά των δυναστευόντων εν φωκεύσιν έφη λαμβάνουσαν δωρεάν ετοιμότερον ποιείν σφίσι εν την συμμαχίαν Αρχιδάμου. Το μεν δη χρήματα ιερά δέξασθαι και ανδράσιν αμύνα μαντείου πορθήσασι το επιφανέστατου ουκ εν έπαινον τίθεμαι

Διέβη δε (Αρχίδαμος) και εν Ιταλίαν ύστερον Ταραντίνοις βαρβάρων πόλεμον συνδιοίσων σφίσι ομόρων και απέθανέ τε αυτόθι υπό των βαρβάρων και αυτου τον νεκρόν αμαρτείν τάφου το μήνυμα εγένετο εμποδών το εκ του Απόλλωνος.

(Λακ. X,3, 5)

Πρόκειται για τα γεγονότα του Γ΄ Ιερού Πολέμου (357-346 π.Χ.) και το αναφερόμενο πρόσωπο είναι ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος ο γιος του Αγησιλάου. Όπως άλλωστε αναφέρει και ο Πausανίας στα Φωκικά του (κεφ. 2,3), οι Φωκείς κατέλαβαν το ιερό των Δελφών αντιδρώντας στο υψηλό πρόστιμο που τους είχε επιβληθεί από την αμφικτιονία επειδή καλλιέργησαν ιερά κτήματα, ίσως κατόπιν πιέσεων των παραδοσιακών εχθρών τους Θεσσαλών. Εκμεταλλευόμενοι τους πόρους του μαντείου και ρευστοποιώντας τα πολύτιμα αφιερώματα συγκέντρωσαν μισθοφορικό στρατό **υψηλής αξιοπιστίας και μαχητικής ικανότητας** 10.000 ανδρών, και συγκέντρωσαν συμμαχίες όπως της Αθήνας και της Σπάρτης για πολιτικούς λόγους εναντίον της αμφικτιονίας και της Θήβας. Ο πόλεμος ήταν αμφίροπος για 10 χρόνια μέχρι την επέμβαση του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας που κατέβαλε οριστικά τους Φωκείς. Κατά τον Pausanias οι Φωκείς έκτοτε, πάντα ενάντιοι των Μακεδόνων στα χρόνια που ακολούθησαν, διακρίθηκαν περισσότερο απ' όλους τους Έλληνες κατά την εισβολή και απόκρουση των Γαλατών, ίσως γιατί ήθελαν να εξαλείψουν το παλιό τους όνειδος.

Ο Pausanias αναπαράγει την άποψη του Θεόπομπου ότι ο Αρχίδαμος χρηματίστηκε από τους Φωκείς όπως και η σύζυγός του Δεινίχα προκειμένου να τον

προθυμοποιήσει να συμμαχήσει μ' αυτούς. Ο Αρχίδαμος μοιράστηκε την κακή τύχη όλων όσων συνεργάστηκαν με τους Φωκείς. Το 338 σκοτώθηκε στη μάχη της Μαντουριάς στον Τάραντα, έχοντας προστρέξει σε βοήθεια της δωρικής αποικίας εναντίον γειτονικών βαρβάρων, οι οποίοι και αρνήθηκαν να παραδώσουν το σώμα του προς ταφή. Χαρακτηριστική είναι η φράση του κειμένου *τον νεκρόν αμαρτείν τάφου* όπου μας δίδεται το αποτέλεσμα της ιεροσυλίας πράξης του Αρχίδαμου (*χρήματα ιερά δέξασθαι*) αλλά και η προέλευση αυτής της τιμωρίας, δηλ. από πού εκπορεύεται, ως προϊόν θεϊκής οργής του Απόλλωνα ως αποδέκτη της ιεροσυλίας (*μήνυμα*).

Ο Αρχίδαμος μοιράστηκε την τύχη όλων των ιεροσυλών αρχηγών των Φωκέων όπως και των μισθοφόρων τους. Η πράξη της ιεροσυλίας προκάλεσε άγος-προσβολή του θεού, το οποίο μεταδιδόταν με την κυκλοφορία του ιερού χρήματος μετατρέποντας σε εναγείς όσους το δέχονταν. Αντάξιος κατά την θεία δίκη και ο θάνατος των κατά σειρά διαδοχής ηγετών των Φωκέων: Ο Φιλόμηλος κατακρημνίζεται κατά την άτακτη φυγή μιας μάχης (*ετέτακτο δε και άλλως τοις αμφικτιόσιν ες τους συλώντας αυτή η δίκη*), ο Ονόμαχος ακοντίζεται από τους συστρατιώτες του για δειλία και ανικανότητα ή σταυρώνεται και στην ίδια μάχη 3000 τουλάχιστον αιχμάλωτοι μισθοφόροι καταποντίζονται από τον Φίλιππο ως ιεροσυλοί, ο Φάυλος έλιωσε από ανεξήγητη ασθένεια, ενώ ο γιός του Φάλαικος σκοτώθηκε εξόριστος στην Κρήτη. Η Αθήνα και η Σπάρτη κάποια μέρα θα χάσουν – πάντα κατά τον Διόδωρο – την ελευθερία τους. Βέβαια παραλείπει να αναφέρει ότι την ελευθερία της την έχασε και η Θήβα. Είναι άλλωστε και άξια απορίας η έκταση που δίδεται στην αλληλοδιαδοχή της κατάρτας και της θείας τιμωρίας τόσο που να θυμίζει συναξάρι και το επονείδιστο τέλος των διωκτών.

Όπως στον προδότη έτσι και στον ιεροσυλο, όπως αναφέρει ο Πausanias στα Φωκικά του σχετικά με τον αμφικτιονικό νόμο και όπως γνωρίζουμε και από τον Αθηναϊκό δίκαιο, απαγορευόταν η ταφή στην γενέθλια γη ως και η απομάκρυνση των λειψάνων εκτός των ορίων της. Η ίδια ποινή εφαρμοζόταν και σε όσους υποστήριζαν ή συνηγορούσαν υπέρ αυτών. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από τον κατά Λεωκράτους λόγο του Λυκούργου. Κατά το ψήφισμα του Κριτία, εάν καταδικαζόταν για προδοσία ο τεθνεώς, ένοχοι θα κρίνονταν και όσοι τον υπερασπίστηκαν ως συνήγοροι, με το σκεπτικό ότι όπως ακριβώς δεν είναι δίκαιο να προσφέρεις βοήθεια σ' εκείνους που εγκαταλείπουν τους άλλους, όμοια προδίδει την

πόλη και όποιος προσφέρει αρωγή σε προδότη. Ανάλογα είτε διατακτικά είτε εκ του αποτελέσματος λειτουργούσε στο σύνολο των ελληνικών πόλεων η εκτέλεση θανατοποινιτών: Καταποντισμός, ρίψη από βράθρο ακόμη και ανασταύρωση, αποτυμπανισμός ή λιθοβολισμός με τον σωματικό εξευτελισμό του θύματος από την δημόσια έκθεση του πτώματος.

Η ποινή της αταφίας, το "αμαρτείν τάφου", η στέρηση της ταφής για τον εναγί ίσως είναι κάτι το οποίο δεν μπορούμε να μην μπούμε στον πειρασμό να το συσχετίσουμε και ερμηνεύσουμε όχι τόσο με τις περί άγους και μιάσματος, εναγισμών και καθαρμών αντιλήψεις του αρχαιοελληνικού κόσμου, όσο και με τις μεταφυσικές αντιλήψεις περί μεταθανάτιας ζωής. Το σώμα αν και δεν έχει την μεταφυσική ιερότητα που χαρακτηρίζει την χριστιανική εποχή, αν και θεωρείται – το νεκρό πάντα σώμα – μιαρό και ακάθατο, αν και ο Πλάτων στους Νόμους διατείνεται ότι είναι ένα χωρίς αξία, αναίσθητο πράγμα, οι Έλληνες ήταν υπερευαίσθητοι όσον αφορά την τύχη του σώματός τους μετά θάνατον. Το σώμα παραμένει όχημα τιμής ή προσβολής, σεβασμού ή περιφρόνησης. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη λογοτεχνία ο θρήνος του άταφου νεκρού δεν αφορά τον αποκλεισμό του από τον Άδη όσο την στέρηση της τιμής και μεταθανάτιων τελετών προς το σώμα.

Μολαταύτα, δεν πρέπει να υποβαθμίσουμε την σημασία της διαδικασίας μετάβασης της ψυχής του νεκρού από τον κόσμο των ζωντανών σε αυτό των νεκρών, μέσω της αρμόζουσας ταφής και της λατρείας των νεκρών. Ο ομηρικός κόσμος βρίθει τέτοιων αναφορών που ίσως σε εποχές προγενέστερες της πόλης κράτους, ήδη από τη γένεση των πρώτων οικισμών να βρίσκονταν σε εντονότερο βαθμό κοινής αντίληψης και ευαισθησίας, και να χρησίμευσαν ως βάση για την παγίωση από το εθιμικό στο θεσμικό επίπεδο, παράλληλα με την ανάπτυξη της πόλης κράτους, της ποινικής αντιμετώπισης των ιεροσύλων και των προδοτών. Αυτός που θα τολμήσει να προσβάλλει τα ιερά ή τους θεούς ή να ξεπουλήσει την ιερή γη των προγόνων, η οποία είναι μέσω της καθοσίωσης που έχει υποστεί στην διάρκεια των αιώνων μέρος της δημιουργίας του κόσμου, συμβολικά εκβάλλεται εκτός συνόρων-εκτός κόσμου, ενώ παράλληλα εγκλωβίζεται η ψυχή του σε αιώνια ταλαιπωρία περιπλάνησης ανάμεσα στον κόσμο των νεκρών και των ζωντανών χωρίς να βρίσκει ανάπαυση και καταδικάζεται η μνήμη του με τον αποκλεισμό των μεταθανάτιων τελετών και της ένταξής του στη χορεία της λατρείας των προγόνων. (βλ. δαιμονοποίηση: αλάστωρ, αλητήριος, παλαμναίος)

2. Ως δε απηγγέλη ταύτα ες άπαντας, αυτοί τε του Αριστοκράτην έβαλον οι Αρκάδες και τοις Μεσσηνίοις διεκελεύοντο· οι δε ες του Αριστομένην απέβλεπον. Και ο μεν ες την γην αφορών έκλαιεν· τον δε Αριστοκράτην οι Αρκάδες **καταλιθώσαντες** του μεν των όρων εκτός **εκβάλλουσιν άταφου**, στήλην δε ανέθεσαν ες το τέμενος του Λυκαίου λέγουσαν

Πάντως ο χρόνος εύρε δίκην άδίκω βασιλήι,
 εύρε δε Μεσσήνης συν Ζηί του προδότην
 ρηιδίως. Χαλεπόν δε λαθείν θεόν άνδρ' επίορκου.
 Χαίρε, Ζευ βασιλειύ, και σάω Αρκαδίαν.

(Μεσ. XXII, 7)

Το περιστατικό αναφέρεται στα γεγονότα του Β' Μεσσηνιακού πολέμου (685 π.Χ.). Μετά την χαμένη για τους Μεσσηνίους του Αριστομένη μάχη της Είρας και την καταφυγή τους στη σύμμαχο Αρκαδία, αποκαλύπτεται η προδοσία του αρχηγού των Αρκάδων Αριστοκράτη κατόπιν δωροδοκίας του από τους Σπαρτιάτες.

Ως άλλος τύραννος αποκτείνεται τελετουργικά δια λιθοβολισμού ως νόσος πόλεως, γνωστής και ως παρεπόμενος τρόπος εκτέλεσης στη μέθοδο τόσο του αποτυμπανισμού όσο και της συναφούς ανασταύρωσης από το αγανακτισμένο πλήθος, και αποπέμπεται άταφος εκτός των συνόρων αυτής. Στην περίπτωση αυτή ο νόμος των θεών για την υποχρέωση ταφής, το **όσιον ανθρώπω γη κρύφαι**, παύει να ισχύει. Η θεϊκή – ιερή προέλευση του νόμου της ταφής είναι εγγύηση για την δικαιοσύνη του παρά στοιχείο παρέμβασης προς ενίσχυσή του.

3. Σταδίους δε ογδοήκοντα απέχει μάλιστα άκρα Σκυλαίου από της Νίσου καλουμένη θυγατρός. Ως γαρ δη την Νίσαιαν ο Μίνως και τα Μέγαρα είλεν **εκείνης προδούσης**, ούτε γυναικά έξειν αυτήν έτι έφασκε και προσέταξε τοις Κρησίν εκβάλλειν της νεώς· αποθανούσαν δε απέρριψεν ες την άκραν ταύτην ο κλύδων. **Τάφον δε ουκ αποφαίνουσιν αυτής**, αλλά **περιοφθήναι** τον νεκρόν φρασι **διαφορηθέντα** υπό των εκ θαλάσσης ορνίθων.

(Κορ. XXXIV, 7)

Αξίζει εδώ να παρατηρηθεί η ποιότητα των εκφράσεων **περιοφθήναι** και **διαφορηθέντα** και της ιδιαίτερης απόχρωσης που έχουν για την καταδίκη της Σκύλλας.

Το *περιορώ* έχει την έννοια (συντασσόμενο με την μετοχή *διαφορηθέντα*) του “”επιτρέπω, ανέχομαι”. Το *διαφορείσθαι υπό τινός* του “”κόπτομαι, σπαράττομαι σε τεμάχια” «υπό κυνών τε και οίωνων διαφορεύμενος» (Ηροδ. 7.10.8). Ίσως η παράδοση που μεταφέρει εδώ ο Πausanías ήθελε την κόρη που διέπραξε την διπλή προδοσία προς τον πατέρα (που δολοφόνησε) και την πατρίδα της, όχι απλώς να τιμωρείται υποδειγματικά από τον Μίνωα με καταποντισμό προς στέρωση της ταφής, αλλά και το πτώμα που εξέβρασε η θάλασσα να κατασπαράττετο και αποσυντίθετο ενώπιον όχι απλώς της θείας δίκης αλλά σε κοινή θέα.

ΑΝΑΚΟΜΙΔΗ ΟΣΤΩΝ

1. και νεώς και ες εμέ ήσαν οίκοι και προς τω μεγίστω λιμένι τάφος Θεμιστοκλέους. Φασί γαρ μεταμελήσαι των ες Θεμιστοκλέα Αθηναίους και ως οι προσήκοντες τα οστά κομίσασιεν εκ Μαγνησίας ανελόντες·

(Ατ. Ι, 2)

Ο Θεμιστοκλής πέθανε εξόριστος στη μικρασιατική Μαγνησία, όπου οι ντόπιοι του είχαν κάνει τάφο στην αγορά ²⁵. Ως εξόριστος για προδοσία δεν επιτρεπόταν να ταφεί στην πάτρια γη. Όπως το είχε ζητήσει ο ίδιος από τους δικούς του, εκείνοι κατά πάσα πιθανότητα όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης και εδώ ο Πausanias, μετέφεραν τα οστά του στην Αττική και τα έθαψαν για τον παραπάνω λόγο κρυφά. Η τελευταία παρατήρηση ανήκει στον Θουκυδίδη. Το ότι οι απόγονοι του Θεμιστοκλή επανήλθαν στην Αθήνα είναι βέβαιο, εφόσον ο Πausanias είδε τους τάφους τους παρά την Ιερά Οδό (κεφ. 37, 1). Στην *μεταμέλεια* των Αθηναίων μπορεί να οφείλεται ο λεγόμενος τάφος του Θεμιστοκλή, το ταφικό μνημείο μετά περιβόλου που σώζεται στα βορειοδυτικά της πειραιϊκής ακτής, τον οποίο είδε πιθανότατα ο Πausanias και μας είναι άλλωστε γνωστός και από άλλες μαρτυρίες.

2. Ο μεν δη Θησέως σηκός Αθηναίους εγένετο ύστερον ή Μήδοι Μαραθώνι έσχον, Κίμωνος του Μιλτιάδου Σκυρίουσ ποιήσαντος ανασιτάτους-δίκην δη του Θησέως θανάτου-και τα οστά κομίσαντος ες Αθήνας·

(Ατ. XVII, 6)

Ο Κίμων, σύμφωνα με την παράδοση, μετέφερε τα οστά του Θησέα στην Αθήνα το τέταρτο έτος της 77^{ης} ολυμπιάδας, δηλ. το 469 π.Χ. Η ανακομιδή έγινε σύμφωνα με δελφικό χρησμό. Επειδή πολλοί Αθηναίοι πολεμιστές του Μαραθώνα διαβεβαίωναν ότι είδαν τον Θησέα πάνοπλο να παραστέκει στις γραμμές τους και να βαδίζει εναντίον των Περσών, το μαντείο πρότεινε την αναζήτηση και μεταφορά των λειψάνων του ήρωα στην Αθήνα, προκειμένου να εξασφαλίσουν την συμπαράστασή του και στο μέλλον.

²⁵ Θουκ. Ι, 138, Πλουτ. Θεμιστ. 32.

3. Έστι δε εντός του περιβόλου μνήμα Οιδίποδος, πολυπραγμονών δε εύρισκον τα οστά εκ Θηβών κομισθέντα· τα γαρ ες τον θάνατον Σοφοκλεί πεποιημένα τον Οιδίποδος Όμηρος ου εία μοι δόξα πιστά, ός έφη Μηκιστέα τελευτήσαντος Οιδίποδος επιτάφιον ελθόντα ες Θήβας αγωνίσασθα.

(Ατ. XXVIII, 7)

Πρόκειται απλώς για έναν αθηναϊκό ισχυρισμό, τον οποίον ο Πausanias δεν μπαίνει στην διαδικασία να απορρίψει αποδεχόμενος αποκλειστικά την αρχαιότερη ομηρική άποψη. Κατά την τελευταία²⁶ ο Οιδίπους πέθανε στην Θήβα όπου έγιναν και επιτάφιοι αγώνες. Αντίθετα, ο Σοφοκλής στην τραγωδία Οιδίπους επί Κολωνώ παρουσιάζει τον Οιδίποδα γέροντα φυγάδα από την πατρίδα του να πεθαίνει στο αθηναϊκό τέμενος των Σεμνών στον Ίππιο Κολωνό. Κατά τα φαινόμενα οι Αθηναίοι είχαν τάφο του Οιδίποδα κοντά σ' ένα χάσμα γης το οποίο βρισκόταν δίπλα στο βράχο του Αρείου Πάγου, και συνδεόταν με τις χθόνιες Σεμνές. Με την περίληψη του χώρου εντός του Θεμιστόκλειου τείχους, ο χώρος αναγνωριζόταν πλέον εκτός των τειχών στον Ίππιο Κολωνό. Ο Pausanias μάλλον προβαίνει, σταθμίζοντας τα φαινόμενα και τις μαρτυρίες, στο λογικό συμπέρασμα ότι τα οστά του Οιδίποδα πρέπει να μεταφέρθηκαν από τη Θήβα στην Αθήνα. Επομένως, ίσως να πρόκειται για υποκειμενική άποψη του συγγραφέα.

4. Έστι δε ου πολύ ανωτέρω του φρέατος λίθοις τοις επιτυχούσιν ωκοδομημένον μνήμα· ταφήναι δε φασιν ενταύθια τους Ιφίτου παιδας, τον μεν ανασωθέντα εξ Ιλίου και αποθανόντα εν τη οικεία, Σχεδίω δε εν μεν γη τη Τρωάδι την τελευτήν συμβήναι λέγουσιν, αχθήναι δε οίκαδε και τούτου τα οστά.

(Φωκ. XXXVI, 10)

Το όνομά του ήταν Επίστροφος. Μαζί με τον αδερφό του Σχεδίο ήταν οι αρχηγοί του Φωκικού στρατού στην Τροία. Η τιμή της ανακομιδής των οστών και η ταφή του στην πατρώα γη δεν αποδόθηκε απλά σ' έναν πολεμιστή αλλά σε πολέμαρχο.

5. Και Μοιρών Λακεδαιμονίους εστίν ιερόν, Ορέστου δε του Άγαμέμνονος προς αυτό τάφος· κομισθέντα γαρ εκ Τεγέας του Ορέστου τα οστά **κατά μαντείαν** θάπτουσιν ενταύθα.

(Λακ. XI, 10)

²⁶ Ψ 678-680.

Αναφέρεται στην ανεύρεση των οστών του Ορέστη από τον Σπαρτιάτη Λίχα (Βλ. Λακ. III, 6) ο οποίος επισκεπτόμενος την Τεγέα εν καιρώ ειρήνης και ενώ οι Λακεδαιμόνιοι ήδη επιδίδονταν στην αναζήτηση των οστών, έδωσε λύση στον χρησμό ανακαλύπτοντας τα οστά στην αυλή ενός σιδηρουργείου: *έστι τις Αρκαδίας Τεγέη λευρώ ενό χώρω, / ένθ' άνεμοι πνείουσι δύο κρατερής υπ' ανάγκης, / και τύπος αντίτυπος, και πήμ' επί πήματι κείται. / Ένθ' Αγαμεμνονίδην κατέχει φουσιζώος αία· / του συ κομισσάμενος Τεγέης επιτάρροθος έσση.* (υπάρχει κάποια Τεγέα της Αρκαδίας σε τόπο ανοιχτό, / όπου μια ανάγκη δυνατή κάνει δύο ανέμους να πνέουν, / και βρίσκεται χτύπημα και αντιχτύπημα και το ένα κακό πάνω στ' άλλο. / Εκεί κατέχει η ζωοδότρα γη τον γιο του Αγαμέμνονα· / αν εσύ τον πάρεις θα γίνεις κύριος της Τεγέας.) Ηρόδοτος, 1, 67-68.

Ο χρησμός στην προκειμένη περίπτωση δεν λειτούργησε απλά ως παράγοντας ταυτοποίησης των λειψάνων του ήρωα, αλλά και νομιμοποιητικά στην κήρυξη πολέμου, την εισβολή και προσάρτηση ξένου εδάφους. Δηλαδή, εξ' αφορμής της ανακομιδής των λειψάνων του ήρωα στην πόλη διεκδίκησης και πατρώας καταγωγής και την οικειοποίησή του, δικαιωματικά, "θείω κελεύσματι", οφείλει να προσαρτηθεί και η διεκδικούμενη περιοχή. Η αντίσταση των κατοίκων της θα είναι μάταια και η έκβαση του πολέμου εξασφαλισμένη ως προς το αποτέλεσμα, εφόσον υπάρχει θεϊκή νομιμοποίηση των εισβολέων.

6. Του θεάτρου δε απαυτικρό Πάυσανίου του Πλαταιάσιν ηγησαμένου μνήμα εστι, το δε έτερον Λεωνίδου – και λόγους κατά έτος έκαστον επ' αυτοίς λέγουσιν και τιθέασιν αγώνα, εν ώ πλην Σπαρτιατών άλλω γε ουκ έστιν αγωνίζεσθαι -, τα <δε> οστά του Λεωνίδου τεσσαράκοντα έτεσιν ύστερον ανελομένου εκ Θερμοπυλών του Πάυσανίου. Κείται δε και στήλη πατρόθεν τα ονόματα έχουσα οί προς Μήδους τον εν Θερμοπύλαις αγώνα υπέμειναν.

(Λακ. XIV, 1)

Δύο δευτερογενείς ταφές αναφέρονται εδώ. Η πρώτη ανήκει στον νικητή των Πλαταιών Πausanία, ο οποίος μετά το γνωστό του ατιμωτικό τέλος, (είχε καταφύγει σ' ένα οίκημα του ιερού της Χαλκιοίκου Αθηνάς, το οποίο βρισκόταν στην ακρόπολη της αρχαίας Σπάρτης, πάνω ακριβώς από το θέατρο, και ξεψύχησε μπροστά σ' αυτό) σχεδιαζόταν από τους Λακεδαιμονίους ως εναγής να ριφθεί στον Καιάδα. Τελικά θάφτηκε κοντά στον Καιάδα. Αργότερα, σύμφωνα με μαρτυρία του Θουκυδίδη²⁷,

²⁷ Θουκ. 1, 134.

ένας δελφικός χρησμός παρήγγειλε *μετενεγκείν τον τάφον ούπερ απέθανε*, και επανενταφιάσθηκε *εν τω προτεμενίσματι* της Χαλκιοίκου Αθηνάς. Εδώ δημιουργείται ένα ερώτημα, αν δηλαδή ο τάφος που είδε ο Πausανίας τον 2^ο μ.Χ. αιώνα ήταν πράγματι *απαντικρύ του θεάτρου* και όχι πάνω από το θέατρο, στο προστώο δηλαδή της Χαλκιοίκου, που βρισκόταν κατά τον Θουκυδίδη τον 5^ο π.Χ. αιώνα.

Η μεταφορά των λειψάνων του Λεωνίδα δεν πρέπει να έγινε ασφαλώς από τον προαναφερθέντα Πausανία, γιατί δεν βρισκόταν στη ζωή 40 χρόνια μετά τη μάχη των Θερμοπυλών, αλλά μάλλον γύρω στα 80 χρόνια μετά, επί βασιλείας του Πausανία του Πλειστοάνακτος και εγγονού του προηγούμενου, το 408-394 π.Χ.

7. *Ἔστι δε εντός της Ἄλτεως κατά την πομπικὴν ἔσοδον Ἰπποδάμειον καλούμενον, ὅσον πλέθρον χωρίον περιεχόμενον θρυγῶν· ἐς τούτο ἀπαξ κατά ἔτος ἕκαστον ἔστι ταις γυναιξίν ἔσοδος, αἱ θύουσι τὴ Ἰπποδαμεία και ἄλλα ἐς τιμὴν δρώσιν αὐτῆς. Τὴν δε Ἰπποδαμείαν φασιν ἐς Μιδέαυ τὴν ἐν τῇ Ἀργολίδι ἀποχωρήσαι, ἄτε τοῦ Πέλοπος ἐπὶ τῷ Χρυσίππου θανάτῳ μάλιστα ἐς ἐκείνην ἔχοντος τὴν οργῆν· αὐτοὶ δε ὕστερον **ἐκ μαντείας** κομίσαι φασὶ τῆς Ἰπποδαμείας τὰ οσά ἐς Ὀλυμπίαν.*

(Ηλ. Βιβλ. Β, XX, 7)

8. *Και Ἀριστομένους δε μνῆμα ἐστὶν ἐνταύθα· <ου> κενόν δε εἶναι τὸ σῆμα λέγουσιν, ἀλλ' ἐρομένου μου τρόπον τε ὄντινα και οπόθεν Ἀριστομένους **κομίσαντο τὰ οσά**, μεταπέμψασθαι ἐκ Φόδου φασί, **τον δε ἐν Ξελφοῖς θεόν του κελεύσαντα εἶναι**. Προς τε δη τούτοις ἐδίδασκόν με οποιᾶ ἐπὶ τῷ τάφῳ δρώσι. Ταύρον ὄντινα ἐναγίζευν μέλλουσιν, ἀγαγόντες ἐπὶ τὸ μνῆμα ἔδησαν προς τον ἐστηκότα ἐπὶ τῷ τάφῳ κίονα. Ο δε ἄτε ἀγριος και ἀήθης δεσμών ουκ ἐθέλει μένειν· θορυβουμένῳ δε οὐ και σκιρτῶντι ἢ ο κίων κινήθῃ, Μεσσηνίοις ἐστὶν αἰσιον, ου κινήθέντος δέ ἀσύμφορα ἐπαγγέλλει τὸ σημεῖον.*

(Μεσ. XXXII, 3)

Στη Μεσσήνη ὅπως και στη Σπάρτη υπήρχαν στο πιο κεντρικό σημείο της πόλης τάφοι διακεκριμένων ανθρώπων, οὐ οποῖοι τιμώνταν με λατρεία. (Βλ. Σπάρτη και λατρεία αφηρωισμένων προγόνων)

Επιγραφή και τρόπος ἑναρξης λατρείας ἐξαιρετικῶν προγόνων. Πάνδημος συμμετοχή, χρυσό στεφάνι και τάφος στο πιο εμφανές μέρος της πόλης. Στήσιμο

αδριάντα με ψήφισμα επί του βάρου, και κατ' έτος απονομή τιμής από τον αγωνοθέτη²⁸.

ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΕΣ – ΤΑΦΕΣ – ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ

1. Ζήθω δε μνήμα και Αμφίωνι εν κοινώ γης χώμά εστιν ου μέγα. Υφαιρείσθαι δε εθέλουσι απ' αυτού της γης οι Τιθορέαν εν τη Φωκίδι έχοντες, εθέλουσι δε, επειδάν τον εν ουρανώ ταύρον ο ήλιος διεξίη· τηνικαύτα γαρ ήν απ' αυτού λαβόντες γην τω Αντιόπης μνήματι, Τιθορεεύσιν οίσει καρπόν η χώρα, Θηβαίοις δε ουχ ομοίως. Κσι επί τούτω φρουράν οι Θηβαίοι τότε έχουσι του μνήματος. Ταύτα δε αι πόλεις αύται πεπιστεύκασιν εκ χρησμών των Βάκιδος· έστι γαρ και τάδε εν τοις χρησμοίς·

*Αλλ' οπόταν Τιθορέυς Αμφιονί τε Ζήθω τε
Χύτλα και ευχωλάς μειλίγματ' ενί χθονί χεύη
Θελομένου ταύροιο κλυτού μένει ηελίοιο,
Και τότε δη πεφύλαξο πόλει κακόν ουκ αλαπαδνόν
ερχόμενον· καρποί γαρ αποφθινύθουσι εν αυτή
γαίης δασσαμένων, Φώκου δ' επί σήμα φερόντων.*

Φώκου δε μνήμα ο Βάκις ειρηκεν επί αιτία τοιάδε. Η γυνή του Λύκου Διόνυσου θεών μάλιστα ήγεν εν τιμή· παθούσης δε αυτής τα λεγόμενα Διόνυσος νεμεσά τη Αντιόπη επίφθονοι δε ακεί πως παρά θεών αι υπερβολαί των τιμωριών εισί. Λέγουσιν Αντιόπην μανήναι και εκοτάσασιν των φρενών ανά πάσαν πλανάσθαι την Ελλάδα, Φώκον δε τον Ορτυτίωνος του Σισύφου περιτίθησιν ήτις ήν και έχειν γυναικά ιασάμενον· και δη ο τάφος εν κοινώ τη Αντιόπη και Φώκω πεποιήται. Τους δε παρά το Αμφιονος μνήμα λίθους, οί κάτωθεν υποβέβληνται, μήτε άλλως ειργασμένοι προς το ακριβέστατον, εκείνας είναιί φασί τας πέτρας αί τη ωδή του Αμφιονος ηκολούθησαν. Τοιαύτα δε έτερα λέγεται και περι Ορφέως, ως κιθαρωδούντι έποιτο αυτώ τα θηρία.

(Βοιοτ. XVII, 4-7)

Πρόκειται για τον σωζόμενο μέχρι σήμερα ωσειδή πευκόφυτο λόφο που υψώνεται έξω από την βορειότερη στενή γωνία του περιβόλου της Καδμείας, στην κορυφή και τις πλαγιές του οποίου ανακαλύφθηκαν . Αντίκρυ βρίσκονταν οι

²⁸ Παπαχατζής Νικ. Δ., Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις, Τόμος 3, σελ. 129, υποσ. 2.

βορειότερες πύλες του τείχους της Καδμείας *αι Βορραίαί πύλαι* που αναφέρονται στους Επτά επί Φήβας του Αισχύλου (στιχ. 527 κπ.).

Το παράδειγμα αυτό αν και δεν αναφέρεται καθεαυτό σε ταφή αλλά σε τοπική παράδοση λατρείας νεκρού ήρωα, αποτελεί παράδειγμα της επίδρασης χρησμών στην ταφή και τα με αυτήν συνδεδεμένα έθιμα, όχι από μαντείο αλλά από προφήτη του κύκλου. Στην περίπτωση αυτή ίσως θα ήταν ευστοχότερο αν μιλούσαμε όχι για χρησμό αλλά για προφητεία. Πολλές προφητείες που είχαν διατυπωθεί την εποχή της πρώτης ακμής της εκστατικής μαντικής (7^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.) από προφήτες («βάκιδες») ή προφήτισσες («σύβιλλες») αποδίδονταν σε ένα ίσως ιστορικό πρόσωπο τον Βάκιν, του οποίου οι χρησμοί συλλέχθηκαν από τον Πεισίστρατο και κατόπιν από τους Πεισιστρατίδες. Αλλά και προφητείες συνταγμένες σε νεότερους ιστορικούς χρόνους αποδίδονταν στον παλιό αυτό προφήτη Βάκι²⁹.

2. *Ἔστι δε και Ἐκτορος θηβαίοις τάφος του Πριάμου προς Οιδιποδεία καλουμένη κρήνη, κομίσαι δε αυτού τα οστά εξ Ιλίου φασίν επί τοιῶδε μαντεύματι:*

*θηβαίοι Κάδμοιο πόλιν καταναϊετάντες,
αἰ κ' εθέλητε πάτραν οικεῖν συν αμύμονι πλούτῳ,
Ἐκτορος οστέα Πριαμίδου κομίσαντες ες οἶκους
εξ Ἀσίης Διὸς ευνεσίησ' ἥρωα σέβεσθε.*

Τῆ δε Οιδιποδεία κρήνη το ὄνομα εγένετο ὅτι ες αὐτήν το αἶμα ἐνίφατο Οιδίπους του πατρῶου φόνου.

(Βοιωτ. XVIII, 5)

Σύμφωνα με άλλες παραδόσεις τα οστά του Έκτορα βρίσκονταν στην πόλη Οφρύνειον δίπλα στην Τροία, και έπρεπε, εφόσον μεταφέρονταν στην Ελλάδα να ενταφιασθούν σε πόλη που δεν είχε λάβει μέρος στον Τρωικό Πόλεμο. Από την φιλολογική παράδοση έχουν σωθεί δύο επιγράμματα για τον Έκτορα, ένα για τον τάφο του στη Θήβα κι ένα από τον Πρίαμο για τον τάφο του στην Τρωάδα. Το θηβαϊκό έχει ως εξής: *Ἐκτορι τόνδε μέγαν βοιώτιοι ἄνδρες ἔτευξαν / τύμβον υπέρ γαίης, σῆμ' ἐπιγυνομένοις* (Hiller αριθ. 46).

3. *Και Ἀριστομένους δε μνήμα εστιν ἐνταύθα: <ου> κενόν δε εἶναι το σῆμα λέγουσιν, ἀλλ' ἐρομένου μου τρόπον τε ὄντινα και οπόθεν Ἀριστομένους κομίσαιντο τα οστά, μεταπέμφρασθαι*

²⁹ πρβλ. Ἀριστοφάνους Ἰππείς, στιχ. 1003.

εκ Φόδου γρασί, τον δε εν Δελφοίς θεόν τον κελεύσαντα είναι. Προς τε δη τούτοις εδίδασκόν με οποία επι τω τάφω δρώσι. Τάυρον όντινα ευαγίζειν μέλλουσιν, αγαγόντες επι το μνήμα έδησαν προς του εστηκότα επί τω τάφω κίονα. Ο δε άτε άγριος και αήθης δεσμών ουκ εθέλει μένειν· θορυβουμένω δε οι και σκιρτώντι ην ο κίον κινήθι, Μεσσηνίους εστίν αίσιον, ου κινήθέντος δέ ασύμφορα επαγγέλλει το σημείον.

(Μεσ. XXXII, 3)

Ο τάφος αυτός βρισκόταν στην πόλη της αρχαίας Μεσσήνης. Ο Αριστομένης ήταν ο κατεξοχήν πρόγονος των Μεσσηνίων και τιμώνταν και επί των ημερών του Πausανία με ηρωικές τιμές.

4. Προς δε της Ήρας τω βωμώ και Αρκάδος τάφος του Καλλιστούς εστι· τα δε οστά του Αρκάδος επηγάγοντο εκ Μαιναλάου, χρησμού σφισιν ελθόντος εκ Δελφών·

*έστι δε Μαιναλίη δυσχείμερος, ένθα τε κείται
Αρκάς, αφ' ού δη πάντες επίκλησιν καλέονται,
ού τρίοδος και τετράοδος και πεντακέλευθος.
Ένθα σ' εγώ κέλομαι στείχειν και εύφρονη θυμώ
Αρκάδ' αειραμένους κατάγειν εις άστν ερανονόν·
Ένθα τε δη τέμενός τε θυηλάς τ' Αρκάδι τεύχειν.*

Το δε χωρίο τούτο, ένθα ο τάφος εστι του Αρκάδος, καλούσιν Ηλίου βωμούς. Του θεάτρου δε ου πόρρω μνήματα προήκοντα εστιν ες δόξαν, το μεν Έστία καλουμένη κοινή, περιφερές σχήμα έχουσα· Αντινόην δε αυτόθι ελέγετο κείσθαι την Κηφρέως· τω δε στήλη τε εφέστηκε και ανήρ ιππεύς επειρωγασμένος εστίν επί τη στήλη, Γρύλος ο Ξενοφώντος.

(Αρκ. IX, 3-5)

Η παραπάνω περιγραφή αναφέρεται στην πόλη της Μαντινείας, και ανταποκρίνεται ως ένα βαθμό και στα ευρήματα των ανασκαφών που έλαβαν χώρα στην αγορά της πόλης. Σημαντικό στοιχείο της μαρτυρίας του Pausanία δεν είναι μόνο ο σχετιζόμενος και με τα ανασκαφικά ευρήματα πιθανός τάφος του Αρκάδος που βρέθηκε σχεδόν στο κέντρο της αγοράς και σε μικρή απόσταση ενώπιον του βουλευτηρίου, ούτε πάλι μόνο το σαφές της προτροπής του δελφικού μαντείου για την καθιέρωση τεμένους και λατρείας στον τόπο επανενταφιασμού του ήρωα. Το επιπλέον στοιχείο που επιβεβαιώνεται με περισσότερη ασφάλεια από την αρχαιολογική έρευνα είναι το θεμέλιο της Κοινής Έστίας που βρέθηκε στην απέναντι πλευρά της Αγοράς, στην οποία οδηγούσε πλακόστρωτος δρόμος, αριστερά του οποίου βρέθηκε ορθογώνιο βάθρο αγάλματος και ημικυκλικό βάθρο για το στήσιμο

αγαλμάτων. Εκεί θυσιάζαν οι μαντινείς μετά τον επανοικισμό τους. Προφανώς εκεί ήταν θαμμένη και η μυθική Αντινόη και τιμώνταν ως επανοικιστής της πόλης, γιατί αυτή έφερε τους μαντινείς να κατοικήσουν στη νέα πόλη. Ο Μαντινεύς ήταν ο οικιστής της παλιάς πόλης. Από την περιγραφή του Πausανία αλλά και την αρχαιολογική – τοπογραφική συγκυρία, διαπιστώνουμε ένα καταπληκτικό παράδειγμα συνοίκησης στο κέντρο της κοινής ζωής και αναφοράς μιας πόλης, της Αγοράς, του ήρωα – γενάρχη μιας φυλής (εδώ των αρκάδων), της ηρωίδας οικίστριας της πόλης και της κοινής εστίας, του ομφάλιου δεσμού των κατοίκων της οικισθείσας πόλεως: του ιερού πυρός ως μέσου θυσιών, εξαγνισμού, ιεροποίησης και καθαρισμού του τόπου και της "καινής κτίσεως" και ζωής. Ο γενάρχης ήρωας προσφέρει προστασία, κύρος και ισχύ στην πόλη καθιστώντας την φυλετικό κέντρο, η οικίστρια ηρωίδα εγγυάται την ενότητα της πόλης και εξασφαλίζεται η ευμηνεία της μέσω της λατρείας που της αποδίδεται. Οι τάφοι των αγαθών και ενδόξων μορφών δεν αποτελούν μίασμα αλλά ιερό θεμέλιο της πόλης. Και πόσο μάλλον όταν βρίσκονται δίπλα στον ιερότερο χώρο, το κέντρο του κόσμου, την κοινή εστία της πόλεως.

5. Εκ δε της ακροπόλεως κατιούσιν, ή προς άρκτον τέτραπται το χωρίον, μνήμα εστιν Αλκμήνης πλησίον του Ολυμπίου. Βαδίζουσιν γαρ ες Θήβας εξ Άργους τελευτήσασα καθ' οδόν λέγουσιν αυτήν εν τοις Μεγάροις, και τους Ηρακλείδας ες αμφισβήτησιν ελθείν, τους μεν ες Άργος εθέλοντας οπίσω κομίσει τον νεκρόν της Αλκμήνης, τους δ' αυτών ες Θήβας· και γαρ τοις Ηρακλέους παισί τοις εκ Μεγάρων τάφρον είναι και Αμφιτρύωνος εν Θήβαις. Ο δε εν Άελφοίς θεός έχρησασα θάψαι Αλκμήνην εν τοις Μεγάροις άμεινον είναι σφίσιν.

(Ατ. LI, 1)

Πρόκειται για μία μυθολογικού περιεχομένου πληροφορία, όπου χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή διατύπωση του χρησμού, το μαντείο έπαιξε διαιτητικό ρόλο στην διεκδίκηση της σωρού της Αλκμήνης μεταξύ αργείων και θηβαίων, προτείνοντας ως τόπο ταφής συμβιβαστικά το τόπο θανάτου της, δηλαδή τα Μέγαρα.

6. Οξύλου δε γενέσθαι παιδάς φασίν Αιτωλόν και Λαίαν. Προαποθανόντος δε Αιτωλού, θάπτουσιν αυτόν οι γονείς εν αυτή ποιησάμενοι τη πύλη το μνήμα, ήτις επ' Ολυμπίαν και το ιερόν άγει του Διός. Έθαψαν δε αυτόν ούτω κατά μαντεία, ως μήτε εκτός της πόλεως μήτε εντός γένοιτο ο νεκρός. Έναγίζει δε ο γυμνασίαρχος έτι και ες εμέ καθ' έκαστον έτος τω Αιτωλώ.

(Ατ. A, IV, 4)

Τόσο η ιστορία της ανακομιδής των λειψάνων του Θησέα από τους Αθηναίους κατόπιν δελφικού χρησμού όσο και η αναζήτηση και διεκδίκηση των οστών του Ορέστη από τους Σπαρτιάτες, μπορούν να μας χρησιμεύσουν ως πρότυπο στην ερμηνεία του θέματος. Πίσω και από τα δύο περιστατικά βρίσκεται ο ίδιος παρονομαστής: η αναζήτηση ενός προστάτη ήρωα. Για την απόκτηση των ιερών λειψάνων ενός προσώπου με πανελλήνια ή υπερέχουσα φυλετική αναγνώριση και την καθιέρωση λατρείας, επαναλαμβάνονται με παραλλαγές τα εξής περιστατικά: 1. Η πόλη παραμένει σταθερή και ασφαλής ενόσω κατέχει τα ιερά οστά. 2. Οι άρχοντες της πόλης κρατούν μυστικό τον τόπο όπου είναι θαμμένος ο ήρωας. 3. Η αντίπαλη πόλη μαθαίνει το μυστικό και θεωρεί προϋπόθεση κατάληψης της άλλης πόλης ή καθιέρωσης κυριαρχικού καθεστώτος την απόκτηση-υφαρπαγή των οστών του ήρωα. 4. Η αντίπαλη πόλη επιτυγχάνει τον σκοπό της και πραγματοποιεί την μεταφορά και ταφή των οστών του ήρωα στο νέο τόπο λατρείας, αποκτώντας ένα ακόμη θα λέγαμε πλεονέκτημα ιεροποίησης της αρχής³⁰. Η δε υπόδειξη της ανακομιδής των οστών γίνεται πάντα από θεό, *κατά μαντείαν*. Η χωρίς τη μαντική έγκριση αυτόβουλη ενέργεια διατάραξης της ησυχίας ενός μυθικού ή ηρωικού νεκρού, συνεπάγεται μόνο συμφορές για την πόλη που το έπραξε. Έχει δηλαδή το αντίθετο με τη επιδιωκόμενη με την ευεργετική παρουσία του νεκρού ήρωα αποτέλεσμα. Χαρακτηριστική περίπτωση η τυχαία ανεύρεση μάλλον σε κάποιον θολωτό τάφο της Αλιάρτου των οστών της Αλκμήνης. Για τον τρόπο δε ταύτισής τους δεν γνωρίζουμε. Τότε, ο βασιλιάς της Σπάρτης Αγησίλαος, χωρίς την έγκριση χρησμού και παρά τις διαμαρτυρίες των ντόπιων, τα μετέφερε στη Σπάρτη. Όταν ενέσκηψαν άγριες φυσικές καταστροφές, αναγκάστηκαν και τα επέστρεψαν, οπότε και σταμάτησαν τα φαινόμενα. Συνεπώς, η θεϊκή έγκριση είναι ζωτικής σημασίας προϋπόθεση για την επιτυχία του εγχειρήματος³¹.

Κοντά σε αυτά δεν πρέπει να θεωρηθεί απίθανο ότι οι Αθηναίοι, και ειδικά η οικογένεια του Κίμωνα που ίσως να ισχυριζόταν σε συνδυασμό με την σταδιοδρομία και του πατέρα Μιλτιάδη στην σωτηρία και ισχυροποίηση της πόλεως ότι καταγόταν και απ' τον Θησέα, πιθανόν να παραδειγματίστηκαν από το παλιότερο παράδειγμα των Σπαρτιατών στην αναζήτηση των οστών του επιφανέστερου ήρωα της πόλης.

³⁰ McCauley Barbara, "Heroes and Power: The Politics of Bone Transferal", σελ. 96.

³¹ McCauley Barbara, "Heroes and Power: The Politics of Bone Transferal", σελ. 95.

ΤΑΦΗ ΩΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ – ΜΕΡΙΜΝΑ ΤΑΦΗΣ

(Τιμή – Κυρώσεις)

1. Τους δε Μήδους Αθηναίοι μεν θάφαι λέγουσιν ως παντως όσιον ανθρώπου νεκρόν γη κρύφαι, τάφον δε ουδένα ευρείν εδυσάμην· ούτε γαρ χώμα ούτε άλλο σημείον ήν ιδείν, ες όρουμα δε φέροντες σφάς ως τύχοιεν εσέβαλον.

(Ατ. XXXII, 5)

2. Οι δε επιχώριοι τοιάδε επ' αυτή λέγουσι· δυνάστην άνδρα επιβουλήν εχθρών υποπτεύσαντα ες νήπιον παιδα καταθέσθαι τον παιδα ες αγγείον, και αποκρύφαι της χώρας ένθα οι άδειαυ έσεσθαι πλείστην ηπίστατο. Λύκον μεν δη επιχειρείν τω παιδι, δράκοντα δε ισχυράν έχειν την φρουράν εσπειραμένου περι το αγγείον. Ως δε ο πατήρ ήλθε του παιδός, τον δράκοντα επιβουλεύσαι τω παιδι ελπίζων αφήσιν το ακόντιον, και εκείνόν τε και ομού τω δράκοντι τον παιδα απέκτεινε· διδαχθείς δε υπό των ποιματινόντων ως ευεργέτην και φύλακα του παιδός απεκτονώς είη, πυράν τω δράκοντι και τω παιδι εποίησεν εν κοινώ. Το δε δη χωρίον εοικέναι και ες τόδε καιομένη πυρά φρασι και από του δράκοντος εκείνου την πόλιν εθέλουσιν Οριτείαυ ονομασθήναι.

(Φωκ. XXXIII, 9-10)

3. ...Πολύδωρον ευδοκιμούντα εν Σπάρτηκαι κατά γνώμην Λακκαϊδεμονίων μάλιστα όντα τω δήμω – ούτε γαρ έργον βίαιον ούτε υβριστήν λόγον παρείχετο ες ουδένα, εν δε ταις κρίσει ταις δίκαιαι εφύλασσευ ουκ άνευ φιλανθρωπίας, έχοντος δε ήδη Πολυδώρου λαμπρόν ανά πάσαι την Ελλάδα όνομα, Πολέμαρχος οικίας εν Λακκαϊδέμονι ανήρ ουκ αδόξου, θρασύτερος δε ως εδήλωσε γνώμην, φονεύει τον Πολύδωρον· αποθανόντι δε αυτώ πολλά τε παρά Λακεδαιμονίων δέδοται και αξιόλογα ες τιμήν. Έστι μέντοι και Πολεμάρχου μνήμα εν Σπάρτη, είτε αγαθού ταις πρότερα ανδρός είναι νομισθέντος είτε και κρύφα οι προσήκοντες θάπτουσιν αυτόν.

(Λακ. III, 2-3)

4. Προελθόντι δε ου πολύ γης χώμα εστιν υψηλόν, των μνηστήρων των Ιπποδαμείας τάφος. Οινόμαον μεν ούν εγγύς αλλήλων κρύπτειν γη φρασιν ουκ επιφανώς αυτούς· Πέλοψ δε ύστερον μνήμα εν κοινώ σφισιν επί μέγα εξήρε τιμή τη ες αυτούς και Ιπποδαμείας χάριτι,

λογάδες σεσωρευμένοι Διαμασιόστρατον δε άνδρα εν Πλαταιαίς βασιλεύοντα επιτυχείν τε κειμένοις τοις νεκροίς και θάψαι φασίν αυτούς.

(Φωκ. V, 4)

Στο πρώτο χωρίο βλέπουμε να διατυπώνεται ως πανανθρώπινος κανόνας δικαίου, η υποχρέωση ταφής νεκρού ανθρώπου, και μάλιστα με την επισήμανση *ως παντως όσιον*, δηλαδή ως αυτονόητο ιερό καθήκον για τον καθένα, με κάθε τρόπο. Βέβαια, το να ανεύρει κάποιος το πτώμα ανθρώπου και να μεριμνήσει για την ταφή του, μας δημιουργεί προβληματισμό ως προς την επιβολή και οποίας κυρώσεως, σε περίπτωση που κάποιος, αμελούσε αυτό το καθήκον.

Τα παραδείγματα που μας προσφέρει ο Πausανίας δεν αφορούν συγγενείς νεκρούς, η ανθρώπους που συνδέονταν με κάποια ιδιαίτερη προσωπική σχέση ή συγκυρία με τον νεκρό, αλλά νεκρούς αντιπάλους εχθρούς στην 1^η και 5^η περίπτωση, ενώ στις υπόλοιπες νεκρούς που έτυχε να ανακαλυφθούν τυχαία ή δεν υπήρχε κάποιος συγγενής να φροντίσει για την ταφή τους.

Χαρακτηριστικό των παραπάνω περιπτώσεων, είναι ότι όλοι οι νεκροί είναι *βιαιοθάνατοι*³², ή χάθηκαν από ατύχημα, άρα πρόωρο θάνατο, ή φονεύθηκαν από καθαρή παρεξήγηση, τελώντας ο αυτουργός σε πραγματική πλάνη με σύγχρονους όρους (βλ. παρ. 2), ή ήταν αντίπαλοι στο πεδίο της μάχης.

Πάντως, από την πρώτη μαρτυρία, πληροφορούμαστε ότι οι Αθηναίοι για πρώτη φορά στην ιστορία τους βρέθηκαν αντιμέτωποι με μία πρωτοφανή κατάσταση: να θάψουν τους νεκρούς ενός αντιπάλου που δεν υπήρχε περίπτωση να επιστρέψει στο πεδίο της μάχης, κατόπιν ανακωχής, προκειμένου να μεριμνήσει για τους νεκρούς του. Αν δεχθούμε δε και τον, καθόλου υπερβολικό για τα δεδομένα της σύγκρουσης, υπολογισμό του Ηροδότου, ότι οι απώλειες των Περσών ανέρχονταν στις 6.400 άνδρες, γίνεται αντιληπτό το μέγεθος του εγχειρήματος. Έπρεπε να σκαφθεί ένα τεράστιο όρυγμα, μέσα στο οποίο θα θάβονταν πτώματα ανθρώπων και αλόγων. Και επειδή ακριβώς, ο Πausανίας δεν εντόπισε ορατά σημεία ταφής, έχοντας υπόψιν του την ζωντανή παράδοση για το γεγονός επί των ημερών του, καταλήγει στο συμπέρασμα ή επιβεβαιώνει όσα πληροφορήθηκε, ότι *ες όρυγμα δε φέροντες σφάς εσέβαλον* δηλ. τους έριξαν σε όρυγμα *ως τύχοιεν*. Το δε έργο της ανασκαφής και ταφής των πτωμάτων, είναι σχεδόν βέβαιο ότι αποπερατώθηκε με τη

³² Βλ. Johnston Sarah Iles, *Restless Dead*, 139 κ.ε.

βοήθεια των δούλων των Αθηναίων και των Περσών αιχμαλώτων³³. Η ταφή αυτή πρέπει να έλαβε χώρα στην περιοχή που στήθηκε το λίθινο τρόπαιο ή μνημείο της μάχης, στην εκκλησία δηλ. της Παναγίας της Μεσοσπορίτισσας, όπου είχαν εντοπισθεί στο παρελθόν μεγάλες ποσότητες οστών.

Όσον αφορά, βέβαια, τον νεκρό του Μαρδονίου (χωρίο αριθ. 5), η περίπτωση διαφέρει ως προς τον τρόπο και την σημασία του νεκρού. Το ιερό καθήκον της ταφής ενός τόσο σημαντικού νεκρού αντίπαλου ηγέτη, ανέλαβε ένας μεσάζοντας, ένας αντιπρόσωπος, ο Διονυσοφάνης ο Εφέσιος και άλλοι Ίωνες, για λογαριασμό του Αρτόνη γιού του Μαρδονίου. Το γεγονός ότι μνημονεύεται ότι έλαβαν δώρα γι' αυτό το σκοπό, υποδηλώνει όχι μόνο ότι τα δώρα αυτά θα ήταν μία σημαντική αμοιβή γι' αυτό το έργο, αλλά και της δυσκολίας του εγχειρήματος. Και αυτό, είναι δηλωτικό όχι μόνο της μέριμνας που έλαβαν οι οικείοι του Μαρδονίου για την αξιοπρεπή ταφή του, αλλά και της ανασφάλειας που θα τους διακατείχε για την τύχη του νεκρού τους απέναντι στους Σπαρτιάτες που ηγούντο των Ελλήνων στη μάχη των Πλαταιών, όταν υπήρχε το προηγούμενο της περιύβρισης του νεκρού βασιλιά Λεωνίδα στις Θερμοπύλες από νυν ηττημένους αντιπάλους τους.

³³ Clairmont C. W., *Patrios Nomos*, σελ. 112.

ΠΑΤΡΙΟΣ ΝΟΜΟΣ

Δημόσιον Σήμα

Ἀθηναίοις δὲ καὶ ἔξω πόλεως ἐν τοῖς δήμοις καὶ κατὰ πᾶς ὁδοῦς θεῶν ἔστιν ἱερὰ καὶ ἡρώων καὶ ἀνδρῶν τάφοι· ἐγγυτάτω δὲ Ἀκαδημία ὅσα μὲν οὖν ἀργύρου πεποιημένα ἦν καὶ χρυσοῦ, Λαχάρης καὶ ταῦτα ἐσύλησε τυραννήσας· τὰ δὲ οἰκοδομήματα καὶ ἐς ἡμῶς ἔτι ἦν.

(Ατ. XXIX)

1. Δήμος ἐστὶ Μαραθῶν ἴσον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ἀπέχων καὶ Καρύστου τῆς ἐν Ἐυβοίᾳ ταύτῃ τῆς Ἀττικῆς ἔσχον οἱ βάρβαροι καὶ μάχη τε ἐκρατήθησαν καὶ τινὰς ὡς ἀνήγοντο ἀπώλεσαν τῶν νεῶν. Τάφος δὲ ἐν τῷ πεδίῳ Ἀθηναίων ἐστίν, ἐπὶ δὲ αὐτῷ στήλαι τα ονόματα τῶν ἀποθανόντων κατὰ φυλάς ἐκάστων ἔχουσαι, καὶ ἕτερος Πλαταιέυσι Βοιωτῶν καὶ δούλοις· ἐμαχέσαντο γὰρ καὶ δούλοι τότε πρώτον. Καὶ ἀνδρὸς ἐστὶν ἰδία μνήμα Μιλτιάδου καὶ Κίμωνος, συμβάσης ὑστερόν οἱ τῆς τελευτῆς Πάρου τε ἀμαρτόντι καὶ δι' αὐτὸ ἐς κρίσιν Ἀθηναίους καταστάντι. Ἐνταῦθα ἀνά πάσαν νύκτα καὶ ἰππῶν χρεμετιζόντων καὶ ἀνδρῶν μαχομένων ἐστὶν αἰσθέσθαι· καταστήναι δὲ ἐς εὐαργὴ θεῶν ἐπίτηδες μὲν οὐκ ἐστὶν ὅτω σὴνευκεν, ἀνηκόω δὲ ὄντι καὶ ἄλλως συμβάν οὐκ ἐστὶν ἐκ τῶν δαιμόνων οργή. Σέβονται δὲ οἱ Μαραθῶνιοι τούτους τε οἱ παρὰ τῇ μάχῃ ἀπέθανον ἡρώας ὀνομάζοντες καὶ Μαραθῶνα ἀφ' οὗ τῷ δήμῳ τὸ ὄνομα ἐστὶ καὶ Ἡρακλέα, φάμενοι πρώτους Ἑλλήνων σφίσι τῆς Ἡρακλέα θεὸν νομισθῆναι.

(Ατ. XXXII, 3-4)

2. Τοῦ θεάτρου δὲ ἀπαυτικρὸ Πάυσανίου τοῦ Πλαταιάσι ηγησαμένου μνήμα ἐστὶ, τὸ δὲ ἕτερον Λεωνίδου – καὶ λόγους κατὰ ἔτος ἕκαστον ἐπ' αὐτοῖς λέγουσιν καὶ τιθέασιν ἀγῶνα, ἐν ᾧ πλην Σπαρτιατῶν ἄλλω γε οὐκ ἐστὶν ἀγωνιζέσθαι -, τὰ <δε> οὐκ ἐστὶν ἀγῶνα τῶν τεσσαράκοντα ἔτεσιν ὑστερὸν ἀνελομένου ἐκ Θερμοπυλῶν τοῦ Πάυσανίου. Κεῖται δὲ καὶ στήλη πατρώθεν τα ονόματα ἔχουσα οἱ πρὸς Μήδους τοῦ ἐν Θερμοπύλαις ἀγῶνα υπέμειναν.

(Λακ. XIV, 1)

3. Κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον μάλιστα τῆν ἐς Πλάταιαν τάφοι δὲ τῶν πρὸς Μήδους μαχεσαμένων εἰσὶ. Τοῖς μὲν οὖν λοιποῖς ἐστὶν Ἑλλήσι μνήμα κοινόν· Λακεδαιμονίων δὲ καὶ Ἀθηναίων τοῖς πεσοῦσιν ἰδία τε εἰσὶν οἱ τάφοι, καὶ ἐλεγεία ἐστὶ Σιμωνίδου γεγραμμένα ἐπ' αὐτοῖς. Οὐ πόρρω δὲ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων Διὸς ἐστὶν Ἐλευθερίου βωμός. Τούτους μὲν δη χαλκοῦ, τοῦ Διὸς δὲ τὸν τε βωμόν καὶ τὸ ἀγάλμα ἐποίησαν λευκοῦ λίθου. Ἄγουσι δὲ καὶ νῦν ἐτι ἀγῶνα δια

έτους πέμπτου, τα Ήλευθέρια, εν ώ μέγιστα γέρα πρόκειται δρόμου· θέουσι δε ωπλισμένοι προ του βωμού. Τρόπαιον δε ό της μάχης της Πλαταιάσιν ανέθεσαν οι Έλληνες, πεντεκαίδεκα σταδίοις μάλιστα έστηκεν απωτέρω της πόλεως.

(Βοιωτ. II, 5-6)

4. Αφείλετο δε και Σάμον Άνδροκλος Σαμίους, και έσχον Εφέσιοι χρόνου τινά Σάμον και τας προσεχείς νήσους· Σαμίων δε ήδη κατεληλυθότων επί τα οικεία Πριηνεύσιν ήμυεν επί τους Κάρας ο Άνδροκλος, και νικώντος του Ελληνικού έπεσεν εν τη μάχη. Εφέσιοι δε ανελόμενοι του Ανδρόκλου του νεκρόν έθαψαν της σφετέρας ένθα δείκνυται και ες εμέ έτι το μνήμα κατά την οδόν την εκ του ιερού παρά το Ολυμπεϊόν και επί πύλας τας Μαγνήτιδας· επίθημα δε τω μνήματι ανήρ εστιν ωπλισμένος.

(Αχ. II, 8-9)

5. Ο δε Αθηναίων έχει λόγος – ομολογούσι δε αυτώ και Θηβαίοι – τρωθήναι τον Επαμινώνδαν υπό Γρύλλον· παραπλήσια δε σφισίν εστι και τα τα εν γραφή <τη> το έργον εχούση το εν Μαυτινεία. Φαίνονται δε οι Μαυτινείς Γρύλον μεν δημοσία τε θάψαντες και ένθα έπεσεν αναθέντες εικόνα επί στήλης ως ανδρός αρίστου των συμμάχων·

(Αρκ XI, 6)

6. Ως δε ετέτρωτο <ο> Επαμινώνδας, εκκομίζουσιν έτι ζώντα εκ της παρατάξεως αυτόν· ο δε τέως μεν την χείρα έχων επί τω τραύματι εταλαιπώρει και ες τους μαχομένους αφέωρα – οπόθεν δε απέβλεπεν ες αυτούς, ωνόμαζον Σκοπήν οι έπειτα -, λαβόντος δε ίσον του αγώνος πέρας, ούτω την χείρα απέσχευ από του τραύματος· και αυτόν αφέντα την φυχήν έθαψαν ένθα σφισίν εγένετο η συμβολή. Τω τάφω δε κίων τε εφέστηκε και απίς επ' αυτώ δράκοντα έχουσα επειρασμένον· ο μεν δη δράκων εθέλει σημαίνειν γένους των Σπαρτών καλουμένων είναι τον Επαμινώνδαν, στήλαι δε εισιν επί τω μνήματι, η μεν αρχαία και επίγραμμα έχουσα Βοιώτιον, την δε αυτήν τε ανέθηκεν Αδριανός βασιλεύς και εποίησε το επίγραμμα το επ' αυτή.

(Αρκ. XI, 7-8)

7. κατά δε την οδόν την εκ Γόρτυνος ες Μεγάλην πόλιν πεποιήται μνήμα τοις αποθανούσιν εν τη προς Κλεομένην μάχη. Το δε μνήμα τούτο ονομάζουσιν οι Μεγαλοπολίται Πάραιβασιόν, ότι ες αυτούς παρεσπόνδησεν ο Κλεομένης.

(Αρκ. XXVIII, 7)

8. ... ἴοντι δε ἄνω προς τη ἠπειρον <απ'> αὐτῆς χωρίον ἐστίν, ἐνθα δε εμαχέσαυτο υπέρ της γῆς ταύτης λογάδες Ἀργείων τριακόσιοι προς ἄνδρας Λακεδαιμονίων αριθμόν τε ἴσους και ἐπιλέκτους ομοίως. Ἀποθανόντων δε ἀπάντων πλην ενός Σπαρτιάτου και δυοῖν Ἀργείων, τοις μεν ἀποθανούσιν ἐχώσθησαν ἐνταύθα οι τάφοι...

(Κορ. XXXVIII, 5)

«Κατά ἤθεα κοιμηθῆναι»

1. και ἐστίν Ἀγησιλάω πολλά τε εἰργασμένα και μνήμης ἀξία ἐν Αἰγύπτω. Και – ἦν γαρ ἤδη γέρον – τον μεν κατά την πορείαν ἐπέλαβεν ἡ μοῖρα· Λακεδαιμόνιοι δε, ως ἐκομίσθη σφίσι ο νεκρός, θάπτουσι αὐτόν βασιλέων τιμήσαντες μάλιστα.

(Λακ. X, 2)

2. Φίλιππος δε ως παρέλαβε την αρχήν—ου γαρ αὐτόν Ἄρατος θυμῶ πολλά ἐς τους ἀρχομένους χρώμενον ἐπήγει, τα δε και ὠρμημένον ἐπείχε μη ποιείν-- , τούτων ἐνεκεν ἀπέκτεινε Ἄρατον, ουδέν προῖδομένω δους οι φάρμακον. Και τον μεν ἐξ Αἰγίου— ταύτη γαρ το χρεῶν ἐπέλαβεν αὐτόν— ἐς Σικυῶνα κομίσαντες θάπτουσι, και το ἠρώσον Ἀράτειον ἐτι ονομάζεται.

(Κορ. IX, 4)

Ο Πausanias περιέγραψε τους δημόσιους τάφους ακολουθώντας μια σχετική τοπογραφική σειρά. Η περιγραφή του είναι η μόνη που έχουμε. Δεν είναι ακριβής και ούτε θα μπορούσε να είναι με τις επεμβάσεις που είχε δεχθεί ο χώρος μέχρι την εποχή του. Ακόμα και αν χρησιμοποίησε τον αξιόπιστο τοπογράφου του 4^{ου} αιώνα Διοδώρο τον Περιηγητή, η διαμόρφωση του αναγλύφου του Κεραμεικού είχε ήδη από την εποχή του Διοδώρου υποστεί μεταβολές που οφείλονταν σε ανθρώπινες και φυσικές αιτίες. Κατά τα μέσα του 4^{ου} αιώνα οι ὄροι κατά μήκος της οδού Ακαδημίας τοποθετήθηκαν ψηλότερα προς αντιστάθμιση του επιπέδου εδάφους που ανυψώθηκε, ενώ λίγο μετά από μια δεκαετία η έκταση αυτή και οι τάφοι της θυσιάστηκαν για την ἄμυνα κατά του Φιλίππου (Αισχίνης, *Κατά Κτησιφώντος*, 236). Επιπλέον, μαρτυρία του ότι οι τάφοι καλύφθηκαν σύντομα αποτελεί η σειρά των Ελληνιστικών τάφων που βρίσκονταν στην περιοχή των δημόσιων, και που ήταν επίσης προσανατολισμένοι προς την οδό Ακαδημίας. Τέλος, πριν ο Πausanias επισκεφθεί το

νεκροταφείο, η περιοχή είχε υποστεί καταστροφή από τον Φίλιππο τον Ε΄ το 200 π.Χ. και από τον Σύλλα το 86 π.Χ.³⁴.

Σίγουρα το μνημείο των νεκρών της μάχης του Μαραθώνα αποτελεί ένα σημείο καμπής στην όλη παράδοση του ενταφιασμού και της απόδοσης τιμών στους νεκρούς των μαχών, αλλά και ένα ορόσημο του μετασχηματισμού της λατρείας των ηρωικών ή αρχαιολογικών μορφών του παρελθόντος, από την ιδιωτική στην δημόσια πλέον σφαίρα.

Όσον αφορά την διαμόρφωση του μνημείου σε τύμβο, οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις των τελευταίων ετών στην έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού στην Κυνουρία, με τις στήλες των Μαραθονομάχων, δημιουργούν εύλογα ερωτήματα κατά πόσον ο τύμβος είναι δημιούργημα της εποχής της μάχης, και όχι προϊόν ανάπλασης του χώρου, που έγινε άγνωστο πότε μέσα στη ρωμαϊκή εποχή, πάντως μεταγενέστερος του Πausανία³⁵. Και είναι απορίας άξιον, πώς ένας τόσο παρατηρητικός περιηγητής της τάξης του Πausανία, δεν αναφέρει τίποτα από την επίσκεψή του στο χώρο της ταφής για τύμβο, ή *χώμα, χώμα υψηλόν, χώμα γης, σωρό χώματος, σωρός λίθων, λίθους λογάδες*, όπως μας έχει δώσει την ευκαιρία αλλού για ανάλογα μνημεία λιγότερο θείας άξια. Αντίθετα, περιορίζεται στο *Τάφος δε εν τω πεδίω Αθηναίων εστίν, επί δε αυτώ στήλαι τα ονόματα των αποθανόντων κατά φυλάς εκάστων έχουσαι*. Συνεπώς, η απουσία τύμβου ή σωρού χώματος είναι εκκωφαντική.

Η δημόσια κηδεία έχει μία διττή φυσιογνωμία. Είναι εστία για την ανάπτυξη πατριωτικού φρονήματος και μια θρησκευτική τελετή καθεαυτή. Η προέλευσή της είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη. Ελέγχεται ως λάθος αυτό που αναφέρει ο Θουκυδίδης, ότι οι νεκροί του Μαραθώνα τάφηκαν στο πεδίο της μάχης και δεν μεταφέρθηκαν στην πατρίδα, σε ένδειξη εξαιρετικής τιμής. Και αυτό γιατί οι Αθηναίοι μέχρι μετά τους Περσικούς Πολέμους, όπως και οι άλλοι Έλληνες, ενταφίαζαν τους νεκρούς τους επιτόπου. Ομοίως, όσοι πέθαναν στην Εύβοια το 506 π.Χ. δέχθηκαν δημόσιο ενταφιασμό εκεί όπου έπεσαν. Συνεπώς, η ιδέα της τιμητικής δημόσιας ταφής προηγήθηκε της συνήθειας να φέρνουν προς ενταφιασμό τα λείψανα στην πατρίδα, στην οποία βέβαια στηρίχθηκε και ο θεσμός όπως τον ξέρουμε³⁶.

Η δημόσια ταφή, είτε στο πεδίο της μάχης με χρήση τύμβου ή μη με αύλακες προσφορών και υπολείμματα νεκρόδειπνου, είτε στο δημόσιο σήμα με λόγους,

³⁴ urtz Donna – Boardman John, Έθιμα Ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο, σελ. 102.

³⁵ Βλ. Διαδικτυακό περιοδικό αρχαιολογία και τέχνεςonline, 30-11-2010.

³⁶ Parker Robert, Η Θρησκεία στην Αρχαία Αθήνα, σελ. 189.

αγώνες και δημόσιες τιμές, αποτελεί εξέλιξη ενός φαινομένου που ξεκίνησε στην Αθήνα από την Ύστερη Γεωμετρική Εποχή. Τρανά παραδείγματα, η ταφική λατρεία που ασκείται με προσφορές στους μυκηναϊκούς τύμβους στο Θορικό και το Μενίδι, για να σταματήσει στο δεύτερο το πρώτο μισό του 5^{ου} π.Χ. αιώνα³⁷. Αυτή η λατρεία των τύμβων με τις αύλακες προσφορών θα γνωρίσει μία κάμψη μετά το 600 π.Χ.. Το ταφικό σύνολο από τύμβο, αύλακες προσφορών και σήμα στην κορυφή, θ' αντικατασταθεί από το *μνήμα* που βρίσκεται στα πλαϊνά των δρόμων, και ενημερώνει τον διαβάτη για την ταυτότητα του νεκρού.

Το αριστοκρατικό ιδεώδες του μνήματος στην Ύστερη Αρχαϊκή Αθήνα αντιπροσωπεύει νεκρούς, ήρωες επικής πολεμικής αρετής και όχι λατρείας. Η αποφασιστική στροφή από το ιδιωτικό στο δημόσιο, γίνεται πλέον την περίοδο της Δημοκρατίας. Τα ιδιωτικά αρχαϊκά, ακριβά, αριστοκρατικά μνημεία αποτελούν παρελθόν. Η τιμή επεκτείνεται σε όλους τους νεκρούς της μάχης αδιακρίτως, και ταυτοχρόνως περιορίζεται η ιδιωτική επικήδεια επίδειξη πλούτου³⁸. Τιμώνται ως ήρωες αλλά δεν ανακηρύσσονται, δεν αποκαλούνται ήρωες. Δεν υπάρχει μορφή λατρευτικής τιμής από εκείνες που δέχονται οι ήρωες που να μην αποδίδεται στους νεκρούς του πολέμου. Οι ετήσιοι αναμνηστικοί αγώνες αποτελούσαν την σαφέστερη ένδειξη της ηρωϊκής ιδιότητας. Όπως παραδόξως οι Τυραννοκτόνοι Αρμόδιος και Αριστογείτων, έχοντας τιμηθεί από την πολιτεία με ανδριάντες στην αγορά, με μερίδιο από τις σπονδές των θυσιών σε κάθε ιερό και με δημόσιο μνημόσυνο στο διηνεκές, ποτέ δεν τους αποδίδεται ο τίτλος του ήρωα. Διαπιστώνουμε, τελικά, να υπερισχύει η πολυσθένεια του αρχετυπικού παραδείγματος. Εφόσον δεν υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ επιτάφιας και ηρωϊκής λατρείας, καταλήγουν ν' αποδίδουν στους νεκρούς του πολέμου τιμές όμοιες με αυτές των ηρώων. Οπότε και οι δύο, ήρωες και αφηρωισμένοι νεκροί, συγχωνεύονται στην ηρωϊκή μήτρα. Οι δε πατριωτικοί ήρωες έχουν εκ της μυθικής καταβολής μία διπλή φαινομενολογία. Είτε είναι οι νικηφόροι ήρωες – σωτήρες, είτε οι αυτοθυσιαζόμενοι για την σωτηρία της πατρίδας. Η δε ηρωολατρεία ως θρησκευτική πράξη είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον τόπο³⁹.

³⁷ Whitley James, *The monuments that stood before Marathon: Tomb cult and hero cult in Archaic Attica*, 98 κε.

³⁸ Βλ. Parker, σελ. 192.

³⁹ Kron Uta, "Patriotic Heroes". *Ancient Greek Hero Cult*, σελ. 73.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όπως επισημάναμε στην αρχή, το κυρίαρχο πνευματικό στοιχείο στην περιήγηση του Παυσανία είναι το θρησκευτικό. Ερευνά και αναζητά τις μυθικές και τοπικές πηγές και απαρχές της Ελληνικής Θρησκείας, σ' έναν τόπο, - γιατί η αρχαία θρησκεία είναι η θρησκεία του τόπου - την παλιά Ελλάδα, πνευματωμένη όπως φανερώνεται από τις θρησκευτικές, θρυλικές και ηρωϊκές παραδόσεις και ιστορικά συμβάντα. Γιατί, για ένα άνθρωπο της δικής του εποχής και κατηγορίας, είναι δύσκολο να πούμε ότι υπάρχει διάκριση μεταξύ θρύλου και ιστορίας. Υπάρχει το πρόσφατο και το απώτατο παρελθόν. Το πρόσφατο, που ακόμη είναι αποτυπωμένο και ανιχνεύεται σε γραπτές και προφορικές παραδόσεις που ακόμη επιβιώνουν και ελέγχονται. Το απώτατο παρελθόν, μαρτυρείται και επιβεβαιώνεται μέσα από το μύθο και τα υλικά κατάλοιπά του.

Ο ιστορικός χαρακτήρας των προσώπων, που εξυμνούνται λ.χ. στην επική ποίηση δεν συζητείται. Όμως, η ιστορικότητα αυτών των προσώπων δεν αντιστέκεται στην διαβρωτική διεργασία της λαϊκής μνήμης του αρχαϊκού ανθρώπου. Η ποιητική φαντασία του έπους εξάπτεται μόνο στο βαθμό που το ιστορικό γεγονός απεικάζει ένα μυθικό πρότυπο. Και «ο μύθος είναι το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη ενός ήρωα»⁴⁰. Η ανάμνηση ενός ιστορικού γεγονότος ή μιας πραγματικής προσωπικότητας επιζεί μέσα στη λαϊκή μνήμη για δύο ή τρεις αιώνες το πολύ, γιατί πολύ απλά αδυνατεί να διατηρήσει μεμονωμένα γεγονότα και υπαρκτά – πραγματικά πρόσωπα. Γι' αυτό και αντικαθιστά γεγονότα με κατηγορίες και ιστορικές προσωπικότητες με αρχέτυπα. Ιστορική αλήθεια πλέον δεν είναι τα πρόσωπα ή τα γεγονότα, αλλά οι θεσμοί, τα έθιμα, οι τόποι.

Η μετατροπή του κοινού νεκρού προσώπου σε έναν πρόγονο, αντιστοιχεί στην συγχώνευση του ατόμου σε μία αρχετυπική κατηγορία, χωρίς προσωπική μνήμη, με τον απρόσωπο χώρο των υποδειγματικών πράξεων, που δεν είχαν πραγματοποιηθεί ποτέ στην επίγεια ζωή τους. Είναι οι ήρωες που διατηρούν την μνήμη, την προσωπικότητά τους μετά το θάνατο. Γιατί πραγματοποίησαν πράξεις «υποδειγματικές», αρχετυπικές. Μόνο ο σύγχρονος άνθρωπος μπορεί να θεωρήσει, από την σκοπιά της «ιστορικής συνειδήσεως» σαν πραγματικό θάνατο την απρόσωπη επιβίωση, ενώ η αρχαϊκή συνείδηση δεν δίνει σημασία στις προσωπικές μνήμες. Ο

⁴⁰ Eliade Mircea, Κόσμος και Ιστορία, σελ. 68 κ.ε.

αρχαϊκός άνθρωπος είναι ανιστορικός και εχθρεύεται την ιστορία, το μη-αναστρέψιμο και το νέο⁴¹.

Ο αρχαϊκός άνθρωπος, ο θρησκευτικός άνθρωπος, αναζητά μια θεοφάνεια ή ιεροφάνεια για να οικοδομήσει τον κόσμο του. Κι αν δεν τα βρίσκει, ένα σημάδι που τα υποδηλώνει αρκεί για να δηλώσει την ιερότητα του τόπου. Το σημάδι αυτό, όπου ενυπάρχει θρησκευτική σημασία, τερματίζει την αβεβαιότητα, τη σύγχυση και τη σχετικότητα. Κι αν δεν αποκαλύπτεται τέτοιο στοιχείο, τότε ο άνθρωπος θα δημιουργήσει ένα μόνος του⁴². Λόγου χάριν, θα παρακολουθήσει την πορεία ενός οικιακού ζώου κι εκεί που θα σταματήσει θα ιδρύσει ιερό, ή ο Κίμων, παρακολούθησε την πτήση ενός αετού, κι εκεί που κάθισε ανακάλυψε τον τάφο του Θησέα, βάζοντας τέλος στην αδιέξοδη αναζήτησή του. Θα τελέσει θυσίες, ιερές πράξεις, που έχουν σαν αποτέλεσμα την παραγωγή ιερών αντικειμένων. Και θα καθαγιάσει ένα χώρο ή καινούργιο τόπο σε επανάληψη της κοσμογονίας, ενώ οι πόλεις και τα ιερά του, θα κατασταθούν μεγάλα και μικρά «κέντρα του κόσμου».

Ο αρχαϊκός άνθρωπος Πανσανίας ψάχνει το ιερό, έχει πάθος με τη θρησκεία, προσπαθεί ν' αποκαταστήσει τον κόσμο του μέσα από την θρησκεία, η θρησκεία ενίζει τον κόσμο, τον ολοκληρώνει, τον κάνει ένα. Και το ιερό έχει την αμφισημία του: είναι συνώνυμο της ένωσης, της ενότητας, της ενοποίησης, της οσιοποίησης, της ιεροποίησης, αλλά και του διαχωρισμού, της οριοθέτησης, της ανοσιοποίησης, της αποϊεροποίησης του κόσμου. Φαινομενολογικά το ιερό υπηρετεί τη σχάση, τη διάσπαση της πραγματικότητας, τον διαχωρισμό και τον κατακερματισμό του κόσμου. Οντολογικά όμως το ιερό οδηγεί στη σχέση, την ενότητα και την αναφορικότητα των συστατικών στοιχείων της πραγματικότητας. Αν και μοιάζει δυαλιστική, το ιερό είναι διαλεκτική έννοια: συνθέτει τα αντίθετα, ενοποιεί τα ανόμοια και υπερβαίνει τις αντιφάσεις της πραγματικότητας (θείο – ανθρώπινο, κοσμολογικό – ανθρωπολογικό, έμψυχο – άψυχο, ενδοκοσμικό – υπερβατικό). Η θρησκεία διαφοροποιεί για να ενοποιήσει και ενοποιεί για να διαφοροποιήσει. Η δε εθνική και πολιτιστική ενότητα στους Έλληνες κατοχυρώνονται από την θρησκεία και την έννοια του ιερού⁴³.

⁴¹ Βλ. Eliade, σελ. 74.

⁴² Eliade, Το ιερό και το βέβηλο, σελ. 23 κε.

⁴³ Μπέγζος, Φαινομενολογία της θρησκείας, σελ. 57 κε.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΑΦΕΣ – ΜΝΗΜΕΙΑ

Το προκείμενο λήμμα περιλαμβάνει μαρτυρίες που έχουν σταχυολογηθεί στα πλαίσια της έρευνας, οι οποίες πέρα από μερικές εξαιρέσεις, όπως για ορισμένες από αυτές που αναφέρονται παρακάτω σε σχέση με ομαδικές ταφές – πολυάνδρια, δεν περιέχουν στοιχεία ταφικής ή ηρωϊκής λατρείας, αλλά αναφέρονται απλά σε τυπολογία ταφικών μνημείων.

A. Επιτύμβιες Στήλες

1. Έστι δε τάφος ου πόρρω των πυλών, επίθημα έχων στρατιώτην ίππω παρεστηκότα· όντινα μεν, ουκ οίδα, Πραξιτέλης δε και του ίππου και του στρατιώτην εποίησεν.

(Ατ. II, 3)

2. Πριν δε ή ες την πόλιν εισελθείν, μνήμα εστι λευκού λίθου, θέας και ες τα άλλα άξιον και ουχ ήκιστα επί ταις γραφαίς αί εισιν επί του τάφου, τέχνη Νικίου· θρόνος τε ελέφαντος και γυνή νέα και είδους εύ έχουσα επί τω θρόνω, θεράπαινα δε αυτή προσέστηκε σκιάσιον φέρουσα· και νεανίσκος ορθός ουκ έχων πω γένειά εστι χιτώννα ενδεδυκώς και χλαμύδα επί τω χιτώνι φοινικην· παρά δε αυτόν οικέτης ακόντια έχων εστί και άγει κύνας επιτηδείας θηρεύουσιν αυθρώποισ. Πυθέσθαι μεν δη τα ονόματα αυτών ουκ είχομεν· ταφήναι δε άνδρα και γυναίκα εν κοινώ παρίστατο άπασιν εικάζειν.

(Αχ. XXII, 6-7)

3. Ου πολύ δε απωτέρω Κράθιδος σήμα τε εν δεξιά της οδού και άνδρα ευρήσεις επί τω μνήματι ίππω παρεστώτα, αμυδράν γραφήν.

(Αχ. XXV, 12)

4. Το δε χωρίο τούτο, ένθα ο τάφος εστί του Αρκάδος, καλούσιν Ηλίου βωμούς. Του θεάτρου δε ου πόρρω μνήματα προήκοντα εστιν ες δόξαν, το μεν Εστία καλουμένη κοινή, περιφερές σχήμα έχουσα· Αντινόην δε αυτοθή ελέγετο κείσθαι την Κηφέως· τω δε στήλη τε εφέστηκε και ανήρ ίππεύς επειργασμένος εστί επί τη στήλη, Τρύλος ο Ξενοφώντος.

(Αρκ. IX, 3-5)

5. Προελθούσι δε και επιστρέψασιν ως επί την πόλιν Ξενοδίκης μνήμα εστιν αποθανούσης εν ωδίσι· πεποιήται δε ου κατά του επιχώριου τρόπου, αλλ' ως αυ τη γραφή μάλιστα αρμόζει· γραφή δε είπερ άλλη τις και αύτη εστι θέας αξία.

(Κορ. VII, 4)

6. Μετά δε το μνήμα του Λύκου διαβεβηκόσιν ήδη τον Ασωπόν, έστιν εν δεξιά το Ολύμπιον, ολίγον δε έμπροσθεν εν αριστερά της οδού τάφος Ευπόλιδι Αθηναίω ποιήσαντι κωμωδίαν. Προελθούσι δε και επιστρέψασιν ως επί την πόλιν Ξενοδίκης μνήμα εστιν αποθανούσης εν ωδίσι· πεποιήται δε ου κατά του επιχώριου τρόπου, αλλ' ως αυ τη γραφή μάλιστα αρμόζει· γραφή δε είπερ άλλη τις και αύτη εστι θέας αξία.

(Κορ. VII, 4)

B. Τύμβοι – Σωροί

1. Έπει δε ήν και Τηρεί τα ες Φιλομήλαν εξειργασμένα και <τα> περί τον Ττυν υπό των γυναικών, ελείν σφας ο Τηρεύς ουκ εδύνατο· και ο μεν ετελεύτησεν εν τοις Μεγάρους αυτοχειρία, και οι **τάφου αυτικά έχωσαν** και θύουσιν ανά παυ έτος ψηφίσιν εν τη θυσία αυτί ουλών χρώμενοι και του έποπα του όρνιθα ενταύθα γρανήναι πρώτον λέγουσιν·

(Ατ, LI, 9)

2. Οιδίποδος μεν η οδός η Σχιστή και τόλμημα το επ' αυτή κακών ήρχε, και τα του Λαΐου μνήματα και οικέτου του επομένου ταυτά έτι εν μεσαιτάτω της τριόδου εστι και επ' αυτών **λίθοι λογάδες σεσωρευμένοι** Δαμασιόστρατον δε άνδρα εν Πλαταιαίς βασιλεύοντα επιτυχείν τε κειμένοις τοις νεκροίς και θάψαι φασίν αυτούς.

(Φωκ. V, 4)

3. Έστι δε ου πολύ ανώτέρω του φρέατος **λίθοις τοις επιτυχούσιν ωκοδομημένον μνήμα** ταφήναι δε φασιν ενταύθα τους Ιφίτου παίδας, τον μεν ανασωθέντα εξ Ιλίου και αποθανόντα εν τη οικεία, Σχεδίω δε εν μεν γη τη Τρωάδι την τελευτατή συμβήναι λέγουσιν, αχθήναι δε οίκαδε και τούτου τα οστά.

(Φωκ. XXXVI, 10)

4. Διαβάντων δε τον Κλάδεον τάφος τε Οινόμαου γης χώμα περιωκοδομημένον λίθους εστί και υπέρ του μνήματος ερείπια οικοδομημάτων, ένθα τω Οινόμαώ τας ίππους αυλιζεσθαι λέγουσιν.

(Ηλ. Βιβλ. Β, XXI, 3)

Σαν τάφο του Οινόμαου φαίνεται να έδειχναν τύμβο με χτιστό κυκλικό περίβολο. Όμοιος ήταν και στην Άλτη ο τάφος του Πέλοπα. Σε νεότερες έρευνες, δυτικά, ανατολικά και βόρεια της Άλτης βρέθηκαν μυκηναϊκοί τάφοι και σε μικρή απόσταση από αυτήν, η οποία και θα ήταν το σπουδαιότερο ιερό της αρχαίας Πίσας. Κοντά σ' αυτό, λοιπόν, δεν είναι απίθανο να είχε ταφεί τόσο ο Οινόμαος όσο και ο Πέλοψ.

5. Προελθόντι δε ου πολύ γης χώμα εστιν υψηλόν, των μνηστήρων των Ιπποδαμείας τάφος. Οινόμαον μεν ούν εγγύς αλλήλων κρύπτειν γη φασιν ουκ επιφανώς αυτούς· Πέλοψ δε ύστερον μνήμα εν κοινώ σφισιν επί μέγα εξήρε τιμή τη ες αυτούς και Ιπποδαμείας χάριτι, δοκείν δε μοι και υπόμνημα ες τους έπειτα όσων τε και οίων τον Οινόμαον κρατήσαντα ενίκησεν αυτός.

(Ηλ. Βιβλ. Β, XXI, 9)

Ταυτίζεται με ύψωμα σε απόσταση 25 λεπτών από την Ολυμπία, κοντά στον Αλφειό ποταμό, αριστερά βαδίζοντας προς αυτήν.

6. και νυν έστι μεν Άύγης μνήμα εν Περγάμω τη υπέρ του Καϊκου, γης χώμα λίθου περιεχόμενον κρηπίδι, έστι δε εν τω μνήματι επίθημα χαλκού πεποιημένον, γυνή γυμνή.

(Αρκ. IV, 9)

7. Σωροί δε υπό τη πόλιν λίθων εισί διεστηκότες από αλλήλων, εγενηθησαν δε εν πολέμω πεσοούσιν ανδράσιν. Οίς τισι δε Πελοποννησίων επολέμησαν <ή> των άλλων ή Αρκάδων αυτών, ούτε επιγράμματα επί τοις τάφοις εσήμαινευ ούτε οι Ορχομένιοι μνημονεύουσι.

(Αρκ. XIII, 3)

8. Τον δε του Αιύτου τάφον σπουδή μάλιστα εθεασάμην, ότι εν τοις ες τους Αρκάδας έπεσιν έσχευ Όμηρος λόγον του Αιυτότου μνήματος. Έστι μεν ουν γης χώμα ου μέγα, λίθου κρηπίδι εν κύκλω περιεχόμενον· Ομήρω δε - ου γαρ είδεν αξιολογώτερον μνήμα- εικότως παρέξει έμελλε θαύμα, επει και Ηφαίστου τον χορόν επί τη Αχιλλέως ασπίδι ειργασμένον εικάζει χορώ Ζαιδάλου ποιηθέντι, σοφώτερα ου ιεασάμενος.

(Αρκ. XVI, 3)

9. Εκ δε της Κορινθίας ελθούσιν ες την Σικυωνίαν Λύκου Μεσσηνίου μνήμα εστιν, όστις δη ούτος ο Λύκος· ου γαρ τινα Λύκον ευρίσκω Μεσσήνιον ασκήσαντα πένταθλου ουδέ Ολυμπικήν ανηρημένον νίκην. Τούτο μεν δη **χώμα εστι γης**, αυτοί δε Σικυώνιοι τα πολλά εοικότει τρόπον θάπτουσι. Το μεν σώμα γη κρύπτουσι, λίθου δε εποικοδομήσαντες κρηπίδα κίονας εφιστάσι και επ' αυτοίς επίθημα ποιούσι κατά τους αειτούς μάλιστα τους εν τοις ναοίς· επίγραμμα δε άλλο μεν επιγράφουσι ουδέν, το δε όνομα εφ' αυτού και ου πατρόθεν υπειπόντες κελεύουσι τον νεκρόν χαίρειν.

(Κορ. VII, 2)

10. Ενταύθα έστι μεν Οφέλτου τάφος, περι δε αυτόν θριγκός λίθων και εντός του περιβόλου βωμοί· έστι δε **χώμα γης** Λυκούργου μνήμα του Οφέλτου πατρός.

(Κορ. XV, 3)

11. Του περιβόλου δε εντός ελαίαι πεφύκασιν εκ παλαιού και βωμός εστιν ου πολύ ανέχων εκ της γης· ως δε και μνήμα ούτος ο βωμός είη Αιακού, λεγόμενόν εστιν εν απορρήτω. Πάρά δε το Αιάκειον Φώκου **τάφος χώμα εστι περιεχόμενον κύκλω κρηπίδι, επίκειται δε οι λίθος τραχύς**· και ηνίκα Φώκον Τελαμών και Πηλεός προηγάγαντο ες αγώνα πεντάθλου και περιήλθεν ες Πηλέα αφρένια του λίθου – ούτος γαρ αντι δίσκου σφίσι ην -, εκών τυγχάνει του Φώκου.

(Κορ. XXIX, 8-9)

Γ) Πολυάνδρια

α. Μυθικά

1.Τό δε μνήμα του Άραντος εστιν εν χωρίω Κελαίς, ένθα δη και Άυσάλην άνδρα Έλευσίνιον τεθάφθαι λέγουσιν. Άραντος δε υίός Άορις και θυγάτηρ εγένετο Αραιθυρέα. Τούτους φασί Φλιάσιοι θηράσαι τε εμπείρους γενέσθαι και τα ες πόλεμον ανδρείους· Πρωαποθανούσης δε Αραιθυρέας Άορις ες μνήμην της αδελφής μετωνόμασεν Αραιθυραίαν την χώραν· και επί τώδε Όμηρος του Αγαμέμνονος υπηκόους καταλέγων το έπος εποίησεν

Ορνειάς τ' ενέομοντο Αραιθυρέην τ' ερατεινήν.

Τάφους δε των Άραντος παιδων ουχ ετέρωθι ηγούμαι της χώρας, επί τω λόφω δε είναι τω Αραντίω· και σφισιν επίθημα **στήλαι** περιφανείς εισι, και προ της τελετής ην τη Δήμητρι άγουσιν Άραντα και τους παιδας καλούσιν επί τας σπονδάς ες ταύτα βλέποντες τα **μνήματα**.

(Κορ. XII, 5)

2. τὸ δὲ μνήμα τὸ πλησίον Χορείας ματιάδος ὀνομάζουσι, Διονύσιον λέγουτες καὶ ἄλλας γυναικάς καὶ ταύτην ἐς Ἄργος συστρατεύσασθαι, Περσέα δέ, ὡς ἐκράτει τῆς μάχης, φρονεῖσαι τῶν γυναικῶν πῶς πολλάς: πῶς μὲν οὖν λοιπὰς θάπτουσι **ἐν κοιῶνι**, ταύτη δὲ—ἀξιόματι γὰρ δὴ προῖχεν—**ἰδίᾳ τὸ μνήμα** ἐποίησαν.

(Κορ. XX, 4)

3. Τῶν δε ἀνδριάντων οὐ πόρρω δέικνυται Δαναοῦ μνήμα καὶ Ἀργείων **τάφος κενός** οπόσους ἐν τε Ιλίῳ καὶ οπίσω κομιζομένους ἐπέλαβεν ἡ τελευτή.

(Κορ. XX, 6)

4. Οὗτος μὲν δὴ τὸν οἶκον τοῦ Ἀμφίονος ἐκ βάθρων ἀνατραπέντα οἶδε· τῆς δὲ Ἥρας ὁ ναὸς τῆς Ἀθειᾶς ἐστὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Λητοῦς ἐν δεξιᾷ καὶ πρὸς αὐτὸ γυναικῶν **τάφος**, ἀπέθανον δὲ αἱ γυναῖκες ἐν μάχῃ πρὸς Ἀργείους τε καὶ Περσέα, ἀπὸ νήσων τῶν ἐν Αἰγαίῳ Διονύσιον συστρατευμένοι: καὶ διὰ τοῦτο Ἀλίας αὐτὰς ἐπονομάζουσι. ἀντικρὺ δὲ τοῦ **μνηματός** τῶν γυναικῶν Διήμητρος ἐστὶν ἱερὸν ἐπίκλησιν Πελασγίδος ἀπὸ τοῦ ἰδρυσαμένου Πελασγοῦ τοῦ Τριόπα, καὶ οὐ πόρρω τοῦ ἱεροῦ **τάφος** Πελασγοῦ.

(Κορ. XXII, 1)

5. ἐς δὲ τὴν ἀκρόπολιν ἰοῦσιν ἐστὶν ἐν ἀριστερᾷ τῆς ὁδοῦ τῶν Αἰγύπτου παιδῶν καὶ ταύτη **μνήμα**. χωρὶς μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν σωμάτων ἐνταῦθα αἱ κεφαλαί, χωρὶς δὲ ἐν Λέρνῃ σώματα τὰ λοιπὰ: ἐν Λέρνῃ γὰρ καὶ ὁ φόνος ἐξεργάσθη τῶν νεανίσκων, ἀποθανόντων δὲ ἀποτέμνουσι αἱ γυναῖκες πῶς κεφαλὰς ἀπόδειξιν πρὸς τὸν πατέρα ὧν ἐτόλμησαν.

(Κορ. XXIV, 2)

6. Ἐρχομένοις δε ἐξ Ἀργους ἐς τὴν Ἐπιδαυρίαν ἐστὶν οἰκοδόμημα ἐν δεξιᾷ **πυραμίδι** μάλιστα εἰκασμένον, ἔχει δε ἀσπίδας σχήμα Ἀργολικᾶς ἐπειργασμένης. Ἐνταῦθα Πρωίτω περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς Ἀκρίσιον μάχῃ γίνεται, καὶ τέλος μὲν ἴσον τῷ ἀγῶνι συμβῆναι φασὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ διαλλαγᾶς ὑστερον, ὡς οὐδέτεροι βεβαίως κρατεῖν ἐδύναντο· συμβάλλειν δε σφας λέγουσι ἀσπίσι πρῶτον τότε καὶ αὐτοὺς καὶ τὸ στράτευμα ὀπλισμένους. Τοῖς δε πεσοῦσιν ἀφ' ἑκατέρων — πολίται γὰρ καὶ συγγενεῖς ἦσαν — ἐποιήθη ταύτη **μνήμα ἐν κοιῶνι**.

(Κορ. XXV, 7)

7. Ἐνθα δε σφισιν ο δράκων ἐδοξεν εσθύναι μετά την μάχην, το ιερὸν ἐποίησαν ἐνταῦθα· συν δε αὐτῶ σέβεσθαι και την Ἐλεΐθιαν ἐνόμισαν, ὅτι τον παίδα σφισιν η θεὸς αὐτη προήγαγεν ες ανθρώπους. τοῖς δὲ πῶν Ἀρκάδων ἀποθανοῦσιν ἐν τῇ μάχῃ ἐστὶ τὸ **μνήμα** ἐπὶ τοῦ λόφου διαβάντων τὸν Κλάδεον ὡς ἐπὶ ἡλίου δυσμάς.

(Ηλ. Βιβλ. Α, XX, 6)

8. προελθόντι δὲ οὐ πολὺ γῆς **χῶμα** ἐστὶν ὑψηλόν, πῶν μνηστήρων πῶν Ἴπποδαμείας **τάφος**. Οἰνόμαον μὲν οὖν ἐγγὺς ἀλλήλων κρύπτειν γῆ φασιν οὐκ ἐπιφανῶς αὐτούς: Πέλοψ δὲ ὕστερον **μνήμα ἐν κοινῷ** σφισιν ἐπὶ μέγα ἐξῆρε τιμῇ τῇ ἐς αὐτούς και Ἴπποδαμείας χάριτι, δοκεῖν δὲ μοι και ὑπόμνημα ἐς τοὺς ἔπειτα ὄσων τε και ὄων τὸν Οἰνόμαον κρατήσαντα ἐνίκησεν αὐτός.

(Ηλ. Βιβλ. Α, XXI, 9)

9. ἐνταῦθα ἔτι και τῶν Ἀπόλλωνι Φενεῖται και Ἀρτέμιδι θύουσιν, Ἡρακλέα ἐλόντα Ἴηλιν τὸ ἱερὸν λέγοντες ποῆσαι. ἔστι δὲ αὐτόθι και ἡρώων **μνήματα**, ὅσοι [σὺν] Ἡρακλεῖ στρατείας ἐπὶ Ἡλείους μετασχόντες οὐκ ἀπεσώθησαν οἵκαδε ἐκ τῆς μάχης.

(Αρκ. XV, 5)

10. Τεμῆσοῦ δὲ ἐν ἀριστερᾷ σταδίου προελθόντι ἐπὶ Τλίσαντός ἐστὶν ἐρείπια, πρὸ δὲ αὐτῶν ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ **χῶμα οὐ μέγα** ὕλη τε ἀγρία σύσκιον και ἡμέροις δένδροις. **ἐτάφησαν** δὲ αὐτόθι οἱ μετὰ Αἰγιαλέως ποιησάμενοι τοῦ Ἀδράστου τῆν ἐς Θήβας στρατείαν, ἄλλοι τε Ἀργείων πῶν ἐν τέλει και Πρόμαχος ὁ Πάρθενοπαίου.

(Βοιωτ. XIX, 2)

11. Θηβαίοις δε ἐνταῦθα και τα **μνήματα** πεποιήται των Ἀμφίονος παιδων, χωρίς μεν των ἀρσένων, ἰδία δε ταις παρθένοις.

(Βοιωτ. XVI, 7)

12. ἔστι δὲ ὑπὲρ τῆν ἀγορὰν ἐν φρέατι ὕδατος πηγῆ: σκέπη δὲ ἀπὸ ἡλίου πῶ φρέατι ὄροφος τε και ἀνέχοντες τὸν ὄροφον κίονες. ἔστι δὲ οὐ πολὺ ἀνωτέρω τοῦ φρέατος λίθοις τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὠκοδομημένον **μνήμα**: ταφῆναι δὲ φασιν ἐνταῦθα τοὺς Ἰφίτου παῖδας, τὸν μὲν ἀνασωθέντα ἐς Ἴλιον και ἀποθανόντα ἐν τῇ οἰκείᾳ, Σχεδίῳ δὲ ἐν μὲν γῆ τῇ Τρωάδι τῆν τελευταίην συμβῆναι λέγουσιν, ἀχθῆναι δὲ οἵκαδε και τούτου τὰ ὀσπᾶ.

β. Ιστορικά

1. Προελθούσι δε εντεύθεν **τάφος** Σικυωνίους εστίν, όσοι περί Πελλήνην και Δύμην την Αχαιών και εν Μεγάλη πόλει και περί Σελλασιάν ετελεύτησαν· τα δε ες αυτούς σαφέστερον εν τοις εφεξής δηλώσω...

(Κορ. VII, 4)

2. Πεποιήται δε ου πόρρω του γυμνασίου **πολυάνδριον** τοις μετά Αθηναίων πλεύσασιν Αργείοις επί καταδουλώσει Συρακουσών τε και Σικελίας.

(Κορ. XXII, 9)

3. καὶ **πολυάνδρια** ἐνταῦθα ἐστὶν Ἀργείων νικησάντων μάχη Λακεδαιμονίους περὶ Ὑσιᾶς. τὸν δὲ ἀγῶνα τοῦτον συμβάντα εὔρισκον Ἀθηναίοις ἄρχοντας Πεισιστράτου, τετάρτῳ δὲ ἔτει τῆς <ἐβδόμης καὶ εἰκοστῆς> Ὀλυμπιάδος ἦν Εὐρύβοτος Ἀθηναῖος ἐνὶ κά στάδιον. καταβάντος δὲ ἐς τὸ χθαμαλότερον ἐρείπια Ὑσιῶν ἐστὶ πόλεως ποτε ἐν τῇ Ἀργολίδι, καὶ τὸ παῖσμα Λακεδαιμονίοις ἐνταῦθα γενέσθαι λέγουσιν.

(Κορ. XXIV, 7)

4. ἴοντι δὲ ἄνω πρὸς τὴν ἡπειρον αὐτῆς χωρίον ἐστίν, ἔνθα δὴ ἐμαχέσαντο ὑπὲρ τῆς γῆς ταύτης λογάδες Ἀργείων τριακόσιοι πρὸς ἄνδρας Λακεδαιμονίων ἀριθμὸν τε ἴσους καὶ ἐπιλέκτους ὁμοίως. ἀποθανόντων δὲ ἀπάντων πλην ἐὼς Σπαρτιάτου καὶ δυῶν Ἀργείων, τοῖς μὲν ἀποθανούσιν **ἐχώσθησαν** ἐνταῦθα οἱ **τάφοι**, τὴν χώραν δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι γενομένου πανδημεί σφισιν ἀγῶνος πρὸς Ἀργείους κρατήσαντες βεβαίως αὐτοὶ τε παραντίκα ἐκαρποῦντο καὶ ὕστερον Αἰγινήταις ἔδοσαν ἐκπεσοῦσιν ὑπὸ Ἀθηναίων ἐκ τῆς νήσου. τὰ δὲ ἐπ' ἐμοῦ τὴν Θυρεᾶτιν ἐνέμοντο Ἀργεῖοι· φασὶ δὲ ἀνασώσασθαι δίκη νικήσαντες.

(Κορ. XXXVIII, 5)

5. Κατὰ δε την ἔσοδον μάλιστα την ες Πλάταιαν **τάφοι** δε των προς Μήδους μαχεσαμένων εισί. Τοις μεν ουν λοιποῖς εστίν Ἑλλησι μνήμα κοινόν· Λακεδαιμονίων δε και Αθηναίων τοις πεσοῦσιν ἰδία τε εισίν **οι τάφοι**, και ελεγειά εστι Σιμωνίδου γεγραμμένα επ' αυτοῖς. Ου πόρρω δε από του κοινού των Ἑλλήνων Διός εστιν Ελευθερίου βωμός. Τούτους μεν δη χαλκού, του

Ζιός δε τον τε βωμόν και το άγαλμα εποίησαν λευκού λίθου. Άγουσι δε και νυν έτι αγώνα δια έτους πέμπτου, τα Έλευθέρια, εν ώ μέγιστα γέρα πρόκειται δρόμου· θέουσι δε ωπλισμένοι προ του βωμού. Τρόπαιον δε ό της μάχης της Πλαταιάσιν ανέθεσαν οι Έλληνες, πεντεκαίδεκα σταδίους μάλιστα έστηκεν απωτέρω της πόλεως.

(Βοιωτ. ΙΙ, 5-6)

6. Κολοφωνίους δέ όπως μέν την πόλιν συνέπεσεν έρημωθῆναι, προεδήλωσέ μοι τοῦ λόγου πα ές Λυσιμάχου: έμαχέσαστο δέ Λυσιμάχῳ και Μακεδόσι Κολοφώνιοι τῶν άνοικισθέντων ές Έφρεσον μόνοι, τοῖς δέ άποθανούσιν εν τῇ μάχη Κολοφωνίων τε αὐ τῶν και Σμυρναίων έστίν ό τάφος ίόντι ές Κλάρον εν άριστερῃ τῆς όδοῦ.

(Αχ. ΙΙΙ, 4)

7. σωροῖ δέ υπό την πόλιν λίθων είσι διεστηκότες άπό άλλήλων, έπενήθησαν δέ εν πολέμῳ πεσοῦσιν άνδράσιν. οἷς τισι δέ Πελοποννησίων έπολέμησαν τῶν άλλων ἢ Αρκάδων αὐ τῶν, οὔτε έπιγράμματα έπὶ τοῖς τάφοις έσήμαινεν οὔτε οι Όρχομένιοι μνημονεύουσιν.

(Αρκ. ΧΙΙΙ, 3)

8. κατά δε την οδόν την εκ Τόρτυνος ες Μεγάλην πόλιν πεποιῆται μνήμα τοις αποθανούσιν εν τη προς Κλεομένην μάχη. Το δε μνήμα τούτο ονομάζουσιν οι Μεγαλοπολίται Πάραβασιόν, ότι ες αυτούς παρεσπόνδησεν ο Κλεομένης.

(Αρκ. ΧΧVΙΙΙ, 7)

9. Φιγαλεῦσι δέ έπὶ τῆς άγορῆς και πολυάνδριον τῶν λογάδων τῶν Όρεσθασίων έστί, και ώς ἤρωσιν αὐ τοῖς έναγίζουσιν άτιά πᾶν έτος.

(Αρκ. ΧΛΙ, 1)

10. πολυάνδριον δέ οὐ μακρὰν άπό τῶν πυλῶν έστι: κείνται δέ όπόσους κατέλαβεν άποθανεῖν Αλεξάνδρῳ και Μακεδόσιν άντιτεταγμένους.

(Βοιωτ. Χ, 1)

11. προσιόντων δέ τῇ πόλει πολυάνδριον Θηβαίων έστίν εν τῷ πρὸς Φίλιππον άγῶνι άποθανόντων. έπιγέγραπται μέν δῆ έπίγραμμα οὐδέν, έπιθημα δ' έπεστιν αὐ τῷ λέων: φέροι

δ' ἄν ἐς πῶν ἀνδρῶν μάλιστα τὸν θυμόν: ἐπίγραμμα δὲ ἄπεισιν ἐμοὶ δοκεῖν ὅτι οὐδὲ εὐοικότα τῆ τάλμη σφίσι τὰ ἐκ τοῦ δαίμονος ἠκολούθησε.

(Βοιωτ. XL, 10)

Συνολικά είναι 11 οι αναφορές του Παυσανία σε δημόσιες ταφές εκτός Αττικής ιστορικού περιεχομένου, και υπολείπονται 12 ακόμη μυθολογικού περιεχομένου, ή όπως αντλούνται από την μυθική παράδοση. Όσον αφορά τις μυθικές ταφές, ποτέ δεν χρησιμοποιείται ο όρος "πολυάνδριον", αλλά συναντάμε τους όρους *μνήμα*, *μνήμα εν κοινώ*, *τάφος*, *ετάφησαν*. Για δε τις ιστορικές ταφές, πέρα από τους όρους *τάφοι*, *τάφος*, *μνήμα*, συναντάμε και τα *σωροί λίθων*, *πολυάνδριον* – *πολυάνδρια*. Στο δε παράδειγμα αριθ. 4 (Κορ. XXXVIII, 5), εννοείται ίσως με το «εχώσθησαν» η δημιουργία τύμβου, σωρού χώματος πάνω από τους τάφους.

Από τις ιστορικές ταφές μπορούμε χρονολογικά να εκτιμήσουμε ότι τα αποσπάσματα 10 και 11 αναφέρονται στους νεκρούς της Χαιρώνειας, όπως αναγνωρίσιμη είναι η αναφορά στον λέοντα που κοσμεί το μνημείο. Αναφέρεται το πολυάνδριο που ανηγέρθη μετά την μάχη των Υσιών, ενώ ο όρος *τάφοι* είναι συχνότερος όσον αφορά Σπαρτιάτες και Αργείους. Επιπλέον, το επιλεγόμενον *παραίβασιον* (βλ. 8) ανάγεται σε μία μάχη του τέλους του 6^{ου} π.Χ. αιώνα που έλαβε χώρα μεταξύ Γόρτυνος και Μεγαλοπόλεως, για την παρασπονδία του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη να παραβεί με δόλο την συνθήκη που είχε συμφωνηθεί. Όσον αφορά την περίπτωση της Φιγάλειας και του Αρκαδικού Ορχομενού, δεν μπορεί να προσδιορισθεί χρονολογικά, πέρ' απ' το ότι ανήκει στο απώτατο παρελθόν. Στον 5^ο αιώνα και στους νεκρούς της Σικελικής εκστρατείας ανήκει το πολυάνδριο που παρ. 2, το οποίο βρίσκεται και εντός των ορίων της πόλεως, όπως και πολύ κοντά στα όρια πόλεως βρίσκεται και ο τάφος των Σικυωνίων που ενταφιάσθηκαν από πολλές μάχες στα τέλη του 3^{ου} αιώνα⁴⁴.

Δ) Πήλινη Σαρκοφάγος

Ἄλλα δε εστίν Αργείοις θεάς ἀξία· κατάγαίον οικοδόμημα, ἐπ' αὐτῷ δε ἦν ὁ χαλκοῦς θάλαμος, οὐ Ακρίσιός ποτε ἐπὶ φρουρὰ τῆς θυγατρὸς ἐποίησε· Πέριλαος δε καθείλεν αὐτὸν τυραννήσας. Τούτου οὖν τὸ οικοδόμημα ἐστὶ καὶ Κροτώπου μνήμα καὶ Διονύσου ναὸς Κρισίου. Πέρσει γὰρ πολεμήσαντα αὐτὸν καὶ αὐθὺς ἐλθόντα ἐς λύσιν τοῦ ἐχθροῦ τὰ τε ἄλλα τιμηθῆναι μεγάλως

⁴⁴ Clairmont, *Patrios Nomos: Public Burial in Athens During the Fifth and Fourth Centuries BC*, σελ. 368-371.

λέγουσιν υπό Αργείων και τέμενός οι δοθείναι τούτο εξαίρετον· Κρησίου δε ύστερον ωνομάσθη, διότι Αριάδνην αποθανούσαν έθαφεν ενταύθα. Λυκέας δε λέγει κατασκευαζομένου δεύτερον του ναού κεραμέων ευρεθήναι σορόν, είναι δε Αριάδνης αυτήν· και αυτός τε και άλλους Αργείων ιδείν έρη την σορόν. Πλησίον δε του Διονύσου και Αφροδίτης ναός εστιν Ουρανιας.

(Κορ. XXIII, 7-8)

Ε) Κενοτάφιο

Εκ δε της αγοράς προς ήλιον ίώντι δυόμενον τάφος κενός Βρασιίδα τω Τέλλιδος πεποιήται· απέχει δε ου πολύ του τάφου το θέατρον, λίθου λευκού, θέας άξιον.

(Λακ. XIV, 1)

Στ) Ταφικά Μνημεία

1. Κατά δε την ες το πρυτανείου οδόν Ινούς εστιν ηρώον, περι δε αυτό θριγκός λίθων· πεφύκασι δε επ' αυτώ και ελαίαι.

(Ατ. LII, 7)

2. Κοροίβω δε εστι τάφος εν τη Μεγαρέων αγορά· γέγραπται δε ελεγεία τα ες Ψαμάθην και τα ες αυτόν έχοντα Κόροιβου, και δη και επίθημά εστι τω τάφω Κόροιβος φουεύων την Ποινήν. Ταύτα τα αγάλματα παλαιότατα, οποσα λίθου πεποιημένα εστίν Έλλησιν, ιδών οίδα.

(Ατ. LIII, 8)

3. Οιδίποδος μεν η οδός η Σχιστή και τόλμημα το επ' αυτή κακών ήρχε, και τα του Λαΐου μνήματα και οικέτου του επομένου ταυτά έτι εν μεσαιάτω της τριόδου εστί και επ' αυτών λίθοι λογάδες σεσωρευμένοι Διαμασιόστρατον δε άνδρα εν Πλαταιαίς βασιλεύοντα επιτυχείν τε κειμένοις τοις νεκροίς και θάψαι φασίν αυτούς.

(Φωκ. V, 4)

4. Και δή και ολίγον απωτέρω του ιερού μνήμα τε εδεικνυτο, και της Πεντέληςίν εστι λιθοτομίας εικών επί τω τάφω· είναι δε αυτό Ξενοφώντος λέγουσιν οι προσοικούντες.

(Ηλ. Βιβλ. Α, VI, 6)

5. Έστι δε και Σιληνού ναός ενταύθα, ίδια τω Σιληνώ και ουχ ομού Διονύσω πεποιημένος· Μέθη δε οίνου εν εκπώματι αυτώ δίδωσι. Θνητόν δε είναι το γένος των Σιληνών εικάσαι τις αν μάλιστα επί τοις τάφοις αυτών· εν γαρ τη Εβρακίων χώρα Σιληνού μνήμα και άλλου Σιληνού

Περγαμηνοίς εστιν ἡλείων δε εν τη αγορά και άλλο τοιόνδε είδον, ναού σχήμα. Έστι δε ουχ υψηλόν, και τοίχοι μεν ουκ εισί, τον όροφον δε δρυός ανέχουσιν ειργασμένοι κίονες. Τούτο είναι μεν ομολογούσιν οι επιχώριοι μνήμα, ότου δε ου μνημονεύουσιν· ει δε ο γέρων όντινα ηρόμην είπεν αληθή λόγον, Οξύλου τούτο αυ μνήμα είη.

(Ηλ. Βιβλ. Β, XXIV, 8-9)

6. Αφείλετο δε και Σάμιον Ἄνδροκλος Σαμίους, και έσχον Εφέσιοι χρόνου τινά Σάμιον και τας προσεχείς νήσους· Σαμίων δε ήδη κατεληλυθότων επί τα οικεία Πριηνεύσιν ήμνυεν επί τους Κάρας ο Ἄνδροκλος, και νικάντος του Ελληνικού έπεσεν εν τη μάχη. Εφέσιοι δε ανελόμενοι του Ἀνρόδκλου του νεκρόν έθαψαν της σφετέρας ένθα δείκνυται και ες εμέ έτι το μνήμα κατά την οδόν την εκ του ιερού παρά το Ολυμπειόν και επί πύλας τας Μαγνήτιδας· επίθημα δε τω μνήματι ανήρ εστιν ωπλισμένος.

(Αχ. ΙΙ, 8-9)

7. Ως δε τοις συν Αγαμέμνονι ες Τροίαν στρατεύουσιν η διαμαρτία του πλού γίνεται και η πληγή περι Μυσιάν ενταύθα και τον Θέρσανδρον κατέλαβεν (αποθανειν) υπό Τηλέφου μάλιστα Ελλήνων αγαθόν γενόμενον εν τη μάχη και οι το μνήμα ες Καϊκου πεδιόν ελαύνοντί εστιν εν Ελαία πόλει, λίθος ο εν τω υπαίθρω της αγοράς· και ευαγίζειν οι επιχώριοί φρασιν αυτώ.

(Βοιωτ. V, 14)

8. Τέθαπται δε και Αλκμαίων εν Ψωφίδι ο Αμφιαράου, και οι το μνήμά εστιν οίκημα ούτε μεγέθει <μέγα> ούτε άλλως κεκοσμημένον· περι δε αυτό κυπάρισσοι πεφύκασιν ες τοσούτου ύψος ανήκουσαι, ώστε και το όρος το προς Ψωφίδι κατεσκιάζετο υπ' αυτών. Ταύτας ουκ εθέλουσιν εκκόπτειν ιεράς του Αλκμαίωνος νομιζόντες· καλούνται δε υπό των επιχωρίων παρθένοι.

(Αρκ. XXIV, 7)

9. Ενταύθα Βελλερεφόντου τε εστί τέμενος και Αφροδίτης ναός Μελαινίδος και τάφος Λαΐδος, ώ λέαιννα επίθημα εστί κριόν έχουσα εν τοις προτέροις ποσίν.

(Κορ. ΙΙ, 4)

10. Πρό δε του ναού της Αθηνάς Επιμενίδου λέγουσιν είναι τάφον· Λακεδαιμονίους γαρ πολεμήσαντας προς Κνωσίους ελείν ζώντα Επιμενίδην, λαβόντας δε αποκτείναι, διότι σφίσιν

οικ αίσια εμαντεύετο, αυτοί δε ανελόμενοι θάψαι ταύτη φασί. Το δε οικοδόμημα λευκού λίθου κατά μέσον μάλιστα της αγοράς ου τρόπαιο επί Πύρρω τω Ηπειρώτη, καθά λέγουσιν οι Αργείοι, καθέντος δε ενταύθα του νεκρού μνήμα και τούτο αν εύροι τις, εν ώ τά τε άλλα όσοις ο Πύρρος εχρήτο ες τας μάχας και οι ελέφαντες ειπν επειρασμένοι. Τούτο μεν δη κατά την πυράν <το> οικοδόμημα εγένετο· αυτά δε κείται του Πύρρου τα οστά εν τω ιερώ της Δήμητρος, παρ' ώ συμβήναι οι και την τελευτήν εδήλωσα εν τη Αιθίδι συγγραφή. Του δε της Δήμητρος ιερού τούτου κατά την έσοδον ασπίδα ιδείν Πύρρου χαλκήν έστιν υπέρ θυρών ανακειμένην.

(Κορ. XXI, 3-4)

11. Όπισθεν δε του ναού Πιπθέως μνήμα εστι, τρεις δε επ' αυτώ θρόνοι κείνται λίθου λευκού· δικάζειν δε Πιπθέα και άνδρας δύο συν αυτώ λέγουσιν επί των θρόνων.

(Κορ. XXXI, 3)

12. εν Αιγείρα δε εν τούτω τω οικήματι ανήρ τε ήδη γέρων ίσα και οδυρόμενος και γυναίκες [αι] τρεις αφαιρούμεναι φέλιά εισι και ίσοι νεανίσκοι ταις γυναίξι [και ο] ενδεδυκώς <δε> θώρακα εις. Τούτόν φασιν Αχαιοίς γενομένου πολέμου μαχεσάμενον ανδρειότατα Αιγειρατών τελευτήσαι, και αυτού τον θάνατον οι λοιποί των αδελφών οίκαδε απήγγειλαν· και τούδε ένεκα αι τε αδελφαί δια το επ' αυτώ πένθος αποκοσμούνται και τον πατέρα απονομάζουσι οι επιχώριοι Συμπαθή, άτε ελεινόν και εν τη εικόνη.

(Αχ. XXVI, 9)

ΤΑΦΕΣ ΕΝΤΟΣ ΙΕΡΩΝ

1. Κεράμω δε βληθέντα υπό γυναικός τεθνάσαι φασί Πύρρον· Αργείοι δε ου γυναικά την αποκτεΐνασαν, Δήμητρα δε φασιν εΐναι γυναικί εικασμένην. Ταύτα ες την Πύρρου τελευτήν αυτοί λέγουσι Αργείοι και ο των επιχωρίων εξηγητής Λυκέας εν έπεσιν ειρηκε· και σφίσιν έστι του θεού χρήσαντος, ένθα ο Πύρρος ετελεύτησεν, ιερόν Δήμητρος· εν δε αυτώ και ο Πύρρος τέθαπται.

(Ατ. XIII, 8)

2. Εξελθόντι δε του ναού και τραπέντι ες αριστερά περιβόλος εστι και Νεοπτολέμου του Αχιλλέως εν αυτώ τάφος· και οι κατά έτος ευαγίζουσι οι Δελφοί.

(Φωκ. XXIV, 6)

3. Εντεύθεν δε αποτραπείσιν επί πύλην καλουμένην Ιεράν, ου πόρρω της πύλης ναός εστι Αθηνάς, ου Επωπεύς ποτε ανέθηκε μεγέθει και κόσμω τους τότε υπερβεβλημένον. Έδει δε άρα χρόνω και τούδε αφανισθήναι την μνήμην· κεραυνοίς θεός αυτόν <κατεύκασε,> βωμμός δε εκείνος – ου γαρ τι ες αυτόν κατέσκηφε – μένει και ες τόδε οίον Επωπεύς εποίησε. Πρό του βωμού δε αυτώ μνήμα Επωπεΐ κέχωσται, και του τάφου πλησίον εισίν Αποτρόπαιοι θεοί· παρά τούτους δρώσιν όσα Έλληνες ες αποτροπήν κακών νομίζουσι.

(Κορ. XI, 1)

4. Σάρωνα δε – θηρεύειν γαρ δη μάλιστα ήρητο – κατέλαβεν έλαφον διάκοντα ες θάλασσαν συνεσπεσεΐν φευγούση· και ή τε έλαφος ενήχето απωτέρω της γης και ο Σάρων ειχετο της άγρας, ες ό υπό ραθυμίας αφίκετο ες το πέλαγος· ήδη δε κάμνοντα αυτόν και υπό των κυμάτων κατακλυζόμενον επέλαβε το χρεών. Εκπεσόντα δε τον νεκρόν κατά την Φοιβαΐαν λίμνην ες το άλσος της Αρτέμιδος εντός του ιερού περιβόλου θάπτουσι, και λίμνην από τούτου Σαρωνίδα την ταύτη θάλασσαν καλούσιν αντι Φοιβαΐας.

(Κορ. XXX, 7)

5. Έστι δ' ουν Ποσειδώνος ιερόν ενταύθα άγιον, ιεράται δε αυτώ παρθένος, έστ' αν ες ώραν προέλθη γάμον. Του περιβόλου δε εντός και το Δημοσθένους μνήμά εστι. Και μοιο το δαιμόνιον δείξαι μάλιστα επί τούτου δοκεΐ και Ομήρου πρότερον ως ειη βάσκανον, ει δη Όμηρον μεν προδιεφθαρμένον τους οφθαλμούς επί τοσούτω κακώ κακόν δεύτερον πενία πιέζουσα επί

πάσαν γῆν πτωχεύοντα ἤγε, Δημοσθένει δε φυγῆς τε συνέπεσεν ἐν γῆρα λαβείν πείρατ' και ο θάνατος ἐγένετο οὕτω βίαιος.

(Κορ. XXXIII, 3)

6. Και χρόνον μεν τινα από του τείχους ημύναντο οι Ασινάιοι και αποκτείνουσι άλλους τε και Λυσίστρατον ἐν τοις δοκιμωτάτοις όντα Αργείων· αλισκομένου δε του τείχους ούτοι μεν γυναικάς ἐς τα πλοία ενθέμενοι και παίδας εκλείπουσι την αυτών, Αργείοι δε ἐς έδαφος καταβαλόντες την Ασίνην και την γην προσορισάμενοι τη σφετέρα Πυθαέως τε Απόλλωνος υπελιποντο <το> ιερόν – και νυν έτι δήλον εστι – και τον Λυσίστρατον προς αυτώ θάπτουσι.

(Κορ. XXXVI, 5)

ΤΑΦΕΣ ΙΠΠΩΝ

1. Προϊούσι δε ίππου καλούμενον μνήμα εστι. Τυνδάρεως γαρ θύσας ενταύθα ίππον τους Ελένης εξώρκου μνηστήρας ιστάς επί του ίππου των τομίων· ο δε όρκος ην Ελένη και τω γήματι προκριθέντι Ελένην αμυνείν αδικουμένοις· εξορκώσας δε τον ίππον κατώρυξεν ενταύθα. Κίσιες δε επτά [οί] του μνήματος τούτου διέχουσι ου πολύ κατά τρόπον οίμαι τον αρχαίον, ους αστέρων των πλανητών φασιν αγάλματα.

(Λακ. XX, 9)

2. Προϊόντι δε εντεύθεν το τε ύδωρ της Πάρθενιάς εστι και προς τω ποταμώ τάφος ίππων των Μάρμακος· Ιπποδαμείας δε μνηστήρα έχει λόγος αφικέσθαι πρώτον τούτου Μάρμακα και αποθανείν υπό του Οινόμαου προ των άλλων, ονόματα δε αυτου ταις ίπποις Πάρθενία ντε είναι και Ερίφρατ—Οινόμαον δε επικατασφάζαι μεν τας ίππους τω Μάρμακι, μεταδούναί μέντοι και ταύταις ταφήναι-, και όνομα Πάρθενιάς τω ποταμώ από ίππου της Μάρμακος.

(Ηλ. Βιβλ. Β, XXI, 7)

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

1. *Ἐπεὶ δὲ ἦν καὶ Τηρεὶ τὰ ἐς Φιλομήλαν ἐξειργασμένα καὶ <τὰ> περὶ τοῦ Ἴττυν ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ελεῖν σφας ὁ Τηρεὺς οὐκ ἐδύνατο· καὶ ὁ μὲν ἐτελεύτησεν ἐν τοῖς Μεγάρους αὐτοχειρία, καὶ οἱ τάφον αὐτίκα ἔχωσαν καὶ θύουσιν ἀνά πᾶν ἔτος φηγίσιν ἐν τῇ θυσίᾳ αὐτῶν οὐλῶν χρώμενοι καὶ τὸν ἔποπα τὸν ὄρνιθα ἐνταῦθα φανήναι πρῶτον λέγουσιν·*

(Ατ. LI, 9)

2. *Ἐνταῦθα ἀνά πάσαν νύκτα καὶ ἵππων χρεμετιζόντων καὶ ἀνδρῶν μαχομένων ἔστιν αἰσθέσθαι· καταστῆναι δὲ ἐς εὐαργὴν θεῶν ἐπίτηδες μὲν οὐκ ἔστιν ὅτω συνένεγκεν, ἀνηκῶν δὲ ὄντι καὶ ἄλλως συμβᾶν οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν δαιμόνων ὀργῇ. Σέβονται δὲ οἱ Μαραθῶνιοι τούτους τε οἱ παρὰ τῇ μάχῃν ἀπέθανον ἥρωας ὀνομάζοντες καὶ Μαραθῶνα ἀφ' οὗ τῶ δήμῳ τὸ ὄνομα ἔστι καὶ Ἡρακλέα, φάμενοι πρῶτοις Ἑλλήνων σφίσι Ἡρακλέα θεὸν νομισθῆναι.*

(Ατ. XXXII, 4)

3. *... ἐν δὲ τοῦ Μέμνουος τῇ χλαμῦδι καὶ ὄρνιθές εἰσιν ἐπειργασμένα· Μεμνονίδες τὰς ὄρνισιν ἔστιν ὄνομα, κατὰ δὲ ἔτος οἱ Ἑλλησπόντιοί φασιν αὐτάς ἐν εἰρημέναις ἡμέραις ἰέναι τε ἐπὶ τοῦ Μέμνουος τοῦ τάφου, καὶ ὁπόσον τοῦ μνήματος δένδρων ἐστὶν ἢ πῶας φίλον, τούτο καὶ σαίρουσιν αἱ ὄρνιθες καὶ υγροῖς τοῖς πτεροῖς τοῦ Αἰσιήπου τῷ ὕδατι ραίνουσι.*

(Φωκ. XXXI, 6)

4. *Οἱ δὲ ἐπιχώριοι τοιάδε ἐπ' αὐτῇ λέγουσι· δυνάστην ἀνδρᾶ ἐπιβουλήν ἐχθρῶν ὑποπτεύσαντα ἐς νήπιον παῖδα καταθέσθαι τὸν παῖδα ἐς ἀγγεῖον, καὶ ἀποκρύφει τῆς χώρας ἐνθα οἱ ἀδειαὶ ἐσεσθαι πλείστην ἠπίστατο. Λύκον μὲν δὲ ἐπιχειρεῖν τῷ παιδί, δράκοντα δὲ ἰσχυρὰν ἔχειν τὴν φρουρὰν ἐσπειραμένον περὶ τὸ ἀγγεῖον. Ὡς δὲ ὁ πατήρ ἦλθε τοῦ παιδός, τὸν δράκοντα ἐπιβουλεύσαι τῷ παιδί ἐλπίζων ἀρήσει τὸ ἀκόντιον, καὶ ἐκείνόν τε καὶ ὁμοῦ τῷ δράκοντι τὸν παῖδα ἀπέκτεινε· διδάχθεις δὲ ὑπὸ τῶν ποιμαίνοντων ὡς εὐεργέτην καὶ φύλακα τοῦ παιδός ἀπεκτονῶς εἶη, πυρὰν τῷ δράκοντι καὶ τῷ παιδί ἐποίησεν ἐν κοινῷ. Τὸ δὲ δη χωρίον εοικέναι καὶ ἐς τὸδε καιομένην πυρὰ φασὶ καὶ ἀπὸ τοῦ δράκοντος ἐκείνου τὴν πόλιν ἐθέλουσιν Οἰριτεῖαν ὀνομασθῆναι.*

(Φωκ. XXXIII, 9-10)

5. Σαμίσις δε κατά την οδόν την ες το Ηραϊόν το Παδίνης και Λεοντίχου μνήμα εστι, και τοις υπό έρωτος ανιωμένοις εύχεσθαι καθέστηκεν ιούσιν επί το μνήμα.

(Αχ. V,13)

6. Ολίγον δε προ του άστεως εστι των Δυμαίων εν δεξιά της οδού τάφος Σωστράτου· μειράκιον δε ην των επιχωρίων, γενέσθαι δε Ηρακλέους ερώμενόν φασιν αυτόν, και – αποθανείν γαρ του Σώστρατον Ηρακλέους έτι όντος μετά ανθρώπων – ούτως οι τον Ηρακλέα το τε μνήμα αυτόν είναι του ποιήσαντα και απαρχάς από των εν τη κεφαλή τριχών δούναι. Επίθημα δε και ες εμέ έτι στήλη τε ην επί του χώματος και Ηρακλής επειρογασμένος· ελέγετο δε ως οι επιχώριοι και εναγιζουσι τω Σωστράτω.

(Αχ. XVII, 8)

7. Τέθαπται δε και Αλκμαίων εν Ψωφίδι ο Αμφιαράου, και οι το μνήμά εστιν οίκημα ούτε μεγέθει <μέγα> ούτε άλλως κεκοσμημένον· περι δε αυτό κυπάρισσοι πεφύκασι εν τοσοούτω ύψος ανήκουσαι, ώστε και το όρος το προς Ψωφίδι κατεσκιάζετο υπ' αυτών. Ταύτας ουκ εθέλουσιν εκκόπτειν ιεράς του Αλκμαίωνος νομιζόντες· **καλούνται δε υπό των επιχωρίων παρθένοι.**

(Αρκ. XXIV, 7)

8. εν δε αυτή Νεμείου [τε] Διός ναός εστι θεάς άξιος, πλην όσον κατερρηήκει τε ο όροφος και άγαλμα ουδέν έτι ελείπετο· κυπαρίσσων τε άλλος εστι περι του ναόν, και τον Οφέλτην ενταύθα υπό της τροφού τεθέντα ες την πόαν διαφθαρήναι λέγουσιν υπό του δράκοντος. Θύουσι δε Αργείοι τω Διί και εν τη Νεμέα και Νεμείου Σιδιός ιερέα αιρούνται, και δη και δρόμου προτιθέασιν ωπλισμένοις Νεμείων πανηγύρει των χειμερινών. Ενταύθα έστι μεν Οφέλτου τάφος, περι δε αυτόν θριγκός λίθων και εντός του περιβόλου βωμοί· έστι δε χώρα γης Λυκούργου μνήμα του Οφέλτου πατρός.

(Κορ. XV, 2-3)

9. Εν δε Αργει παρά τούτο δη το μνήμα της Τοργόνας Τοργοφόνης τάφος εστι της Πέρσεως. Και εφ' ότω μεν αυτή το όνομα ετέθη, δήλον ευθύς ακούσαντι· γυναικών δε πρώτην αυτήν φασι τελευτήσαντος του ανδρός Περιήρους του Αιόλου – τούτω γαρ παρθένος συνώκησε --, την δε αύθις Οιβάλω γήμασθαι· πρότερον δε καθεστήκει ταις γυναιξίν επί ανδρί αποθανόντι χηρεύειν.

(Κορ. XXI, 7)

10. Ἐς δε την ακρόπολιν ιούσιν εστιν εν αριστερά της οδοῦ των Αιγύπτου παίδων και ταύτη μνήμα. Χωρίς μεν γαρ από των σωμάτων ενταύθα αι κεφαλαί, χωρίς δε εν Λέρνη σώματα τα λοιπά· εν Λέρνη γαρ και ο φόνος εξειργάσθη των νεανίσκων, αποθανόντων δε αποτέμνουσιν αι γυναικες τας κεφαλάς αποδείξιν προς τον πατέρα ων ετόλμησαν.

(Κορ. XXIV, 2)

11. Ενταύθα έτι πεφύκει η μυρσίη, τα φύλλα ως και πρότερον έχουσα τετρυπημένα· και ηνίκα ηπορείτο η Φαίδρα και ραστώνην τω έρωτι ουδεμίαν εύρισκεν, ες ταύτης τα φύλλα εσυναμώρει της μυρσίης. Έστι δε και τάφος Φαίδρας, απέχει δε ου πολύ του Ιππολότου μνήματος· το δε ου πόρρω κέχωσται της μυρσίης.

(Κορ. XXXII, 3-4)

12. Ἐξής δε εστι των Οιδίποδος παίδων μνήματα· και τα επ' αυτοίς δρώμενα ου θεασάμενος πιστά είληφα είναι. Φασί δε και άλλοις οι θηβαίοι των καλουμένων ηρώων και τοις παισίν εναγίζειν τοις Οιδίποδος· τούτοις δε εναγίζόντων αυτών την φλόγα, ωσαύτως δε και του απ' αυτής καπνόν διχή διίστασθαι. Ἐμέ δε επηγάγοντο ων λέγουσιν ες πίστιν ιδόντα άλλο τοιόνδε: εν Μυσία τη υπέρ Κρυόκου πόλισμά εστι Πιονία, του δε οικιστήν οι ενταύθα Πιονιν των τινά απογόνων των Ηρακλέους φασίν είναι· μελλόντων δε εναγίζειν αυτώ καπνός αυτομάτος άνεισιν εκ του τάφου. Ταύτα μεν ουν συμβαίνοντα είδον, θηβαίοι δε και Τειρεσίου μνήμα αποφαίνουσι, πέντε μάλιστα και δέκα απωτέρω σταδίους ή Οιδίποδος τοις παισίν εστιν ο τάφος· ομολογούντες δε και ούτοι συμβήναι Τειρεσία την τελευτήν εν τη Αλιαρτία, το παρά σφίσιν εθέλουσιν είναι κενόν μνήμα.

(Βοιοτ. XVIII, 3-4)

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΤΑ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΑΥΣΑΝΙΑ

ΑΤΤΙΚΑ

1. και νεώς και ες εμέ ήσαν οίκοι και προς τω μεγίστω λιμένι τάφος Θεμιστοκλέους. Φασί γαρ μεταμελήσαι των ες Θεμιστοκλέα Αθηναίους και ως οι προσήκοντες τα οστά κομίσασαι εκ Μαγνησίας ανελόντες·

(I, 1)

2. Έστι δε τάφος ου πόρρω των πυλών, επίθημα έχων στρατιώτην ίππω παρεστηκότα· όντινα μεν, ουκ οίδα, Πραξιτέλης δε και του ίππου και του στρατιώτην εποίησεν.

(II, 3)

3. Ως δε ες χείρα; συνήεσαν, ενταύθα κεραυνοί τε εφέροντο ες τους Γαλάτας και απορραγείσαι πέτραι του Παρνασσού, δέματά τε άνδρες εφίσταντο οπλίται τοις βαρβάροις· τούτω τους μεν ες Υπερβορέων λέγουσιν ελθείν, Υπέροχον και Αμάδοκον, τον δε τρίτον Πύρρον είναι του Αχιλλέως· εναγίζουσι δε από ταύτης Δελφοί της συμμαχίας Πύρρω, πρότερον έχοντες άτε ανδρός πολεμίου και το μνήμα εν ατιμία.

(IV, 4)

4. και Μακεδόνων τους ταχθέντας του Αλεξάνδρου νεκρόν ες Αιγιάς κομίζειν ανέπεισεν αυτώ παραδούναι· και τον μεν νόμω τω Μακεδόνων έθαπτεν εν Μέμφει, οία δε επιστάμενος πολεμήσοντα Περδίκκων Αίγυπτου είχευ εν φυλακή.

(VI, 3)

5. Κεράμω δε βληθέντα υπό γυναικός τεθάναι φασί Πύρρον· Αργείοι δε ου γυναίκα την αποκτείνασαν, Δήμητρα δε φασιν είναι γυναικί εικασμένην. Ταύτα ες την Πύρρου τελευτήν αυτοί λέγουσι Αργείοι και ο των επιχωρίων εξηγητής Λυκέας εν έπεσιν είρηκε· και σφίσιν έστι του θεού χρήσαντος, ένθα ο Πύρρος ετελεύτησεν, ιερόν Δήμητρος· εν δε αυτώ και ο Πύρρος τέθαπται.

(XIII, 8)

6. Ο μεν δη Θησέως σηκός Ἀθηναίους εγένετο ὕστερον ἢ Μήδοι Μαραθῶνι ἔσχον, Κίμωνος του Μιλτιάδου Σκυρίουσ ποιήσαντος ἀνασιτάτους-δίκην δη του Θησέως θανάτου-και τα οστιά κομίσαντος ες Ἀθήνας·

(XVII, 6)

7. Ἔστι δε εντός του περιβόλου μνήμα Οιδίποδος, πολυπραγμονών δε εύρισκον τα οστιά εκ Θηβών κομισθέντα· τα γαρ ες του θάνατον Σοφοκλεί πεποιημένα τον Οιδίποδος Ὅμηρος ου εία μοι δόξαι πιστά, ὡς ἔφη Μηκιστέα τελευτήσαντος Οιδίποδος επιτάφιον ελθόντα ες Θήβας αγωνίσασθαι.

(XXVIII, 7)

8. Ἀθηναίους δὲ καὶ ἔξω πόλεως ἐν τοῖς δήμοις καὶ κατὰ τὰς ὁδοὺς θεῶν ἐστὶν ἱερὰ καὶ ἠρώων καὶ ἀνδρῶν τάφοι· ἐγγυτάτω δὲ Ἀκαδημία, χωρίον ποτὲ ἀνδρὸς ἰδιώτου, γυμνάσιον δὲ ἐπ' ἐμοῦ. κατιοῦσι δ' ἐς αὐτὴν περίβολός ἐστὶν Ἀρτέμιδος καὶ ζόανα Ἀρίστης καὶ Καλλίστης· ὡς μὲν ἐγὼ δοκῶ καὶ ὁμολογεῖ τὰ ἔπη τὰ Πάμφω, τῆς Ἀρτέμιδος εἰσὶν ἐπικλήσεις αὐταί, λεγόμενον δὲ καὶ ἄλλον ἐς αὐτὰς λόγον εἰδὼς ὑπερβήσομαι. καὶ ναὸς οὐ μέγας ἐστίν, ἐς ὃν τοῦ Διουύσου τοῦ Ἐλευθερέως τὸ ἄγαλμα ἀτὰ πᾶν ἔτος κομίζουσι ἐν τεταγμέναις ἡμέραις. [29.3] ἱερὰ μὲν σφισι ταύτη τσοαῦτά ἐστι, τάφοι δὲ Θρασυβούλου μὲν πρῶτον τοῦ Λύκου, ἀνδρὸς τῶν τε ὕστερον καὶ ὅσοι πρὸ αὐτοῦ γεγόνασιν Ἀθηναίους λόγιμοι τὰ πάντα ἀρίστου—παρέντι δέ μοι τὰ πλείω τσοάδε ἐς πίστιν ἀρκέσει τοῦ λόγου· τυραννίδα γὰρ ἔπαυσε τῶν τριάκοντα καλουμένων σὺν ἀνδράσιν ἐξήκοντα τὸ κατ' ἀρχὰς ὀρμηθεὶς ἐκ Θηβῶν, καὶ Ἀθηναίους στασιάζοντας διαλλαγῆναι καὶ συνθεμένους ἔπεισε μεῖναι—, πρῶτος μὲν ἐστὶν οὗτος τάφος, ἐπὶ δὲ αὐτῷ Περικλέους τε καὶ Χαβρίου καὶ Φορμίωνος. [29.4] ἔστι δὲ καὶ πᾶσι μνήμα Ἀθηναίους ὀπόσοις ἀποθανεῖν συνέπεσε ἐν τε ναυμαχίαις καὶ ἐν μάχαις πεζαῖς πλήν ὅσοι Μαραθῶνι αὐτῶν ἠγωνίσαντο· τούτοις γὰρ κατὰ χώραν εἰσὶν οἱ τάφοι δι' ἀνδραγαθίαν, οἱ δὲ ἄλλοι κατὰ τὴν ὁδὸν κεῖνται τὴν ἐς Ἀκαδημίαν, καὶ σφῶν ἐσιτῶσι ἐπὶ τοῖς τάφοις στήλαι τὰ ὀνόματα καὶ τὸν δῆμον ἐκάστου λέγουσαι. πρῶτοι δὲ ἐτάφησαν οὗς ἐν Θρόκη ποτὲ ἐπικρατοῦντας μέχρι Δραβησκοῦ τῆς χώρας Ἴδωνοὶ φρονέουσι ἀνέλπιστοι ἐπιθέμενοι· [29.5] λέγεται δὲ καὶ ὡς κεραυνοὶ πέσειεν ἐς αὐτούς. στρατηγοὶ δὲ ἄλλοι τε ἦσαν καὶ Λέαγρος, ᾧ μάλιστα ἐπετέτραπτο ἡ δύναμις, καὶ Δεκελεὺς Σωφάνης, ὃς τὸν Ἀργεῖόν ποτε πένταθλον Νεμείων ἀνηρημένον νίκην ἀπέκτεινε Εὐρυβάτην βοηθοῦντα Αἰγινήταις. στρατῶν δὲ ἔξω τῆς Ἑλλάδος Ἀθηναῖοι τρίτον τοῦτον ἔστειλαν· Πριάμῳ μὲν γὰρ καὶ Τρωσὶ

πάντες Ἕλληνας ἀπὸ κοινοῦ λόγου κατέστησαν εἰς πόλεμον, Ἀθηναῖοι δὲ ἰδίᾳ μετ' Ἰολάου τε εἰς Σαρδῶ καὶ δευτέραν εἰς τὴν τῶν Ἰωνίων ἐστράτευσαν καὶ τρίτον δὴ τότε εἰς τὴν Θράκην. [29.6] ἔστι δὲ ἔμπροσθεν τοῦ μνήματος στήλη μαχομένους ἔχουσα ἰππεῖς· Μελάνωπός σφισὶν ἔστι καὶ Μακάρτατος ὀνόματα, οὓς κατέλαβεν ἀποθανεῖν ἐναντία Λακεδαιμονίων καὶ Βοιωτῶν τεταγμένους, ἔνθα τῆς Ἐλεωνίας εἰς χώρας πρὸς Ταναγραίους ὄροι. καὶ Θεσσαλῶν τάφος ἐστὶν ἰππέων κατὰ παλαιὰν φιλίαν ἐλθόντων, ὅτε σὺν Ἀρχιδάμῳ Πελοποννήσιοι πρῶτον ἐσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν στρατῶ, καὶ πλησίον τοξόταις Κρησίν· αὐθις δὲ ἐστὶν Ἀθηναίων μνήματα Κλεισθένους, ᾧ τὰ εἰς τὰς φυλάς αἱ τῶν καθεστῶσιν εὐρέθη, καὶ ἰππεῦσιν ἀποθανοῦσιν ἠνίκα συνεπελάβοντο οἱ Θεσσαλοὶ τοῦ κινδύνου. [29.7] ἐνταῦθα καὶ Κλεωναῖοι κεύνται, μετὰ Ἀργείων εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐλθόντες· ἐφ' ὅπῃ δέ, γράφω τοῦ λόγου μοι κατελθόντος εἰς τοὺς Ἀργείους, καὶ Ἀθηναίων δ' ἔστι τάφος, οἱ πρὶν ἢ στρατεῦσαι τὸν Μῆδον ἐπολέμησαν πρὸς Αἰγυπτήτας. ἦν δὲ ἄρα καὶ δήμου δίκαιον βούλευμα, εἰ δὴ καὶ Ἀθηναῖοι μετέδοσαν δούλοις δημοσίᾳ ταφῆναι καὶ τὰ ὀνόματα ἐγγραφῆναι στήλῃ· δηλοῖ δὲ ἀγαθοῦς σφῶς ἐν τῷ πολέμῳ γενέσθαι περὶ τοὺς δεσπότης, ἔστι δὲ καὶ ἀνδρῶν ὀνόματα ἄλλων, διάφορα δὲ σφισι τὰ χωρία τῶν ἀγόνων· καὶ γὰρ τῶν ἐπ' Ὀλυμπον ἐλθόντων οἱ δοκιμώτατοι καὶ Μελέσανδρος εἰς τὴν ἄνω Χαρίαν ναυσὶν ἀναπλεύσας διὰ τοῦ Μαϊάνδρου, ἐτάφησαν δὲ καὶ οἱ τελευτήσαντες [29.8] πολεμοῦντος Κασσάνδρου καὶ οἱ συμμαχήσαντες ποτε Ἀργείων. πραχθῆναι δὲ οὕτω σφισι τὴν πρὸς Ἀργείους λέγουσι συμμαχίαν· Λακεδαιμονίοις τὴν πόλιν τοῦ θεοῦ σεισάντος οἱ εἴλωτες εἰς Ἰθάμην ἀπέστησαν, ἀφροσθηκότων δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι βοηθοῦς καὶ ἄλλους καὶ παρὰ Ἀθηναίων μετεπέμψοντο· οἱ δὲ σφισιν ἐπιλέκτους ἄνδρας ἀποστέλλουσι καὶ στρατηγὸν Κίμωνα τὸν Μιλτιάδου. τούτους ἀποπέμψουσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι πρὸς ὑποψίαν· [29.9] Ἀθηναίοις δὲ οὐκ ἀνεκτὰ ἐφαίνετο περιβριῆσθαι, καὶ ὥς ἐκομίζοντο ὀπίσω συμμαχίαν ἐποίησαντο Ἀργεῖοις Λακεδαιμονίων ἐχθροῖς τὸν ἅπαντα οὗσι χρόνον. ὕστερον δὲ μελλούσης Ἀθηναίων ἐν Τανάγρα γίνεσθαι πρὸς Βοιωτῶν καὶ Λακεδαιμονίων μάχης, ἀφίκοντο Ἀθηναίοις Ἀργεῖοι βοηθοῦντες· καὶ παραντικά μὲν ἔχοντας πλεον τοὺς Ἀργεῖους τὴν ἐπελθοῦσα ἀφείλετο τὸ σαφές τῆς νίκης, εἰς δὲ τὴν ὑστεραίαν ὑπῆρξε κρατῆσαι Λακεδαιμονίοις Θεσσαλῶν προδόντων Ἀθηναίους. [29.10] καταλέξαι δὲ μοι καὶ τοῦδε ἐπῆλθεν, Ἀπολλόδωρον ζένων ἡγεμόνα, ὃς Ἀθηναῖος μὲν ἦν, ἐκπεμφθεὶς δὲ ὑπὸ Ἀρσίτου σατράπου τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγίας διεφυλάξε Περυνθίους τὴν πόλιν ἐσβεβληκότος εἰς τὴν Περυνθίαν Φιλίππου στρατῶ· οὗτός τε οὗν ἐνταῦθα τέθασται καὶ Εὐβουλος ὁ Σπινθάρου καὶ ἄνδρες οἳς ἀγαθοῖς οὗσιν οὐκ ἐπηκολούθησε τύχη χρηστή, τοῖς μὲν ἐπιθεμένοις τυραννοῦντι Λαχάρει, οἱ δὲ τοῦ Πειραιῶς κατάληφτι ἐβούλευσαν

Μακεδόνων φρουρούντων, πρὶν δὲ εἰργάσθαι τὸ ἔργον ὑπὸ πῶν συνειδόντων μηνυθέντες ἀπώλοντο. [29.11] κένται δὲ καὶ οἱ περὶ Κόρινθον πεσόντες· ἐδήλωσε δὲ οὐχ ἥκιστα ὁ θεὸς ἐνταῦθα καὶ αὖθις ἐν Λεύκτροις τοὺς ὑπὸ Ἑλλήνων καλουμένους ἀνδρείους τὸ μηδὲν ἄνευ Τύχης εἶναι, εἰ δὴ Λακεδαιμόνιοι, Κορινθίων τότε καὶ Ἀθηναίων, ἔτι δὲ καὶ Ἀργείων καὶ Βοιωτῶν κρατήσαντες, ὕστερον ὑπὸ Βοιωτῶν μόνων ἐν Λεύκτροις ἐς τοσοῦτον ἐκακώθησαν. μετὰ δὲ τοὺς ἀποθανόντας ἐν Κορίνθῳ στήλην ἐπὶ τοῖσδε ἐστάναι τὴν αὐτὴν σημαίνει τὰ ἐλεγεία, τοῖς μὲν ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Χίῳ τελευτήσασι, τοὺς δὲ ἐπὶ τοῖς ἐσχάτοις τῆς Ἀσιατικῆς ἠπειροῦ διαφθαρῆναι δηλοῖ, τοὺς δὲ ἐν Σικελίᾳ. [29.12] γεγραμμένοι δὲ εἰσιν οἱ τε στρατηγοὶ πλὴν Νικίου, καὶ πῶν στρατιωτῶν ὁμοῦ τοῖς ἀστοῖς Πλαταιᾶς· Νικίας δὲ ἐπὶ πῶδε παρείθη, γράφω δὲ οὐδὲν διάφορα ἢ Φίλιστος, ὃς ἔφη Δημοσθένην μὲν σπουδᾶς ποιήσασθαι τοῖς ἄλλοις πλὴν αὐτοῦ καὶ ὡς ἠλίσκετο αὐτὸν ἐπιχειρεῖν ἀποκτεῖναι, Νικίᾳ δὲ τὴν παράδοσιν ἐθελοντῆ γενέσθαι· τούτων ἕνεκα οὐκ ἐνεγράφη Νικίας τῇ στήλῃ, καταγνωσθεῖς αἰχμάλωτος ἐθελοντῆς εἶναι καὶ οὐκ ἀνὴρ πολέμῳ πρέπων. [29.13] εἰσὶ δὲ ἐπ' ἄλλῃ στήλῃ καὶ οἱ μαχεσάμενοι περὶ Θράκη καὶ ἐν Μεγάρῳ καὶ ἠνίκα Ἀρκάδας τοὺς ἐν Μαντινείᾳ καὶ Ἡλείῳς ἔπεισεν Ἀλκιβιάδης Λακεδαιμονίων ἀποσπῆναι καὶ οἱ πρὶν ἐς Σικελίαν ἀφικέσθαι Δημοσθένην Συρακουσίων κρατήσαντες. ἐτάφησαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἑλλησποντου ναυμαχήσαντες καὶ ὅσοι Μακεδόνων ἐναντία ἠγωνίσαντο ἐν Χαιρωνείᾳ καὶ οἱ μετὰ Κλέωνος ἐς Ἀμφίπολιν στρατεύσαντες, οἱ τε ἐν Δηλίῳ πῶ Ταναγραίων τελευτήσαντες καὶ ὅσους ἐς Θεσσαλίαν Λεωσθένης ἤγαγε καὶ οἱ πλεύσαντες ἐς Κύπρον ὁμοῦ Κίμωνι, πῶν τε σὺν Ὀλυμπιόδωρῳ τὴν φρουρὰν ἐκβαλόντων τριῶν καὶ δέκα ἄνδρες οὐ πλείους. [29.14] φασὶ δὲ Ἀθηναῖοι καὶ Ῥωμαῖοις ὁμορὸν τινα πολεμοῦσι πόλεμον στρατιῶν οὐ πολλὴν πέμψαι, καὶ ὕστερον ναυμαχίας Ῥωμαίων πρὸς Καρχηδονίους γινομένης τριῆρεις πέντε Ἀττικά παρεγέροντο· ἔστιν οὖν καὶ τούτοις ἐνταῦθα τοῖς ἀνδράσιν ὁ τάφος. Τολμίδου δὲ καὶ πῶν σὺν αὐτῷ δεδήλωται μὲν ἤδη μοι τὰ ἔργα καὶ ὃν τρόπον ἐτελεύτησαν· ἴστω δὲ ὅπως φίλων κειμένους σφᾶς κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην. κένται δὲ καὶ οἱ σὺν Κίμωνι τὸ μέγα ἔργον [ἐπὶ τῇ] πεζῇ καὶ ναυσὶν αὐθημερὸν κρατήσαντες· [29.15] τέθαιπται δὲ καὶ Κόνων καὶ Τιμόθεος, δεύτεροι μετὰ Μιλτιάδην καὶ Κίμωνα οὗτοι πατήρ καὶ παῖς ἔργα ἀποδειξάμενοι λαμπρά. κένται δὲ καὶ Ζήνων ἐνταῦθα ὁ Μνασέου καὶ Χρύσιππος ὁ Σολεύς, Νικίας τε ὁ Νικομήδου <ς> ζῶα ἄριστος γράφαι πῶν ἐφ' αὐτοῦ, καὶ Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων οἱ τὸν Πεισιστράτου παῖδα Ἴππαρχον ἀποκτείναντες, ῥήτορες τε Ἐφιάλτης, ὃς τὰ νόμιμα τὰ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ μάλιστα ἐλυμήνατο, καὶ Λυκούργος ὁ Λυκόφρονος. [29.16] Λυκούργῳ δὲ ἐπορίσθη μὲν τάλαντα ἐς τὸ δημόσιον πεντακοσίοις πλείονα καὶ ἑξακισχιλίοις ἢ ὅσα Περικλῆς ὁ Ξανθίππου

συνήγαγε, κατεσκεύασε δὲ πομπεῖα τῇ θεῷ καὶ Νίκας χρυσοῦς καὶ παρθένοις κόσμον ἑκατόν, ἐς δὲ πόλεμον ὄπλα καὶ βέλη καὶ τετρακοσίας ναυμαχοῦσιν εἶναι τριήρεις· οἰκοδομήματα δὲ ἐπετέλεσε μὲν τὸ θέατρον ἐτέρων ὑπαρξαμένων, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ πολιτείας ἃ ὠκοδόμησεν ἐν Πειραιῇ νεῶς εἰσιν οἴκοι καὶ τὸ πρὸς τῷ Λυκεῖῳ καλουμένῳ γυμνάσιον. ὅσα μὲν οὖν ἀργύρου πεποιημένα ἦν καὶ χρυσοῦ, Λαχάρης καὶ ταῦτα ἐσύλησε τυραννήσας· τὰ δὲ οἰκοδομήματα καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι ἦν.

(XXIX)

9. Ἔστι δε μνήμα ἐπὶ Πρασιαίς Ερυσίχθονος, ὡς εκομίζετο οπίσω μετὰ την θεωρίαν εκ Δήλου, γενομένης οὐ κατὰ τον πλοῦν της τελευταίας.

(XXXI, 2)

10. Δήμος ἐστὶ Μαραθῶν ἴσων της πόλεως των Αθηναίων ἀπέχων καὶ Καρύστου της ἐν Ευβοίᾳ· ταύτη της Αττικής ἔσχον οὐ βάρβαροι καὶ μάχη τε ἐκρατήθησαν καὶ τινὰς ὡς ἀνηγοντο ἀπώλεσαν των νεῶν. Τάφος δε ἐν τῷ πεδίῳ Αθηναίων ἐστίν, ἐπὶ δε αὐτῷ στήλαι τα ονόματα των ἀποθανόντωνκατὰ φυλὰς ἐκάστων ἔχουσαι, καὶ ἕτερος Πλαταιεῦσι Βοιωτῶν καὶ δούλοις· ἐμαχέσαντο γὰρ καὶ δούλοι τότε πρώτον. Καὶ ἀνδρὸς ἐστὶν ἰδίᾳ μνήμα Μιλτιάδου καὶ Κίμωνος, συμβάσης ὑπερόν οὐ της τελευταίας Πάρου τε ἀμαρτόντι καὶ δι' αὐτὸ ἐς κρίσιν Αθηναίους καταστάντι. Ἐνταῦθα ἀνὰ πάσαν νύκτα καὶ ἵππων χρεμετιζόντων καὶ ἀνδρῶν μαχομένων ἐστὶν αἰσθέσθαι· καταστήναι δε ἐς εναργὴ θεῶν ἐπιτήδες μὲν οὐκ ἐστὶν ὅτω σνήνευκεν, ἀνηκόω δε ὄντι καὶ ἄλλως συμβάν οὐκ ἐστὶν ἐκ των δαιμόνων οργῆ. Σέβονται δε οὐ Μαραθῶνιοι τούτους τε οὐ παρά τη μάχην ἀπέθανον ἥρωας ονομάζοντες καὶ Μαραθῶνα ἀφ' οὐ τῷ δήμῳ τὸ ὄνομά ἐστὶ καὶ Ηρακλέα, φάμενοι πρώτοις Ἑλλήνων σφίσι Ηρακλέα θεὸν νομοσθῆναι.

(XXXII, 3-4)

11. Τους δε Μήδους Αθηναίοι μεν θάψαι λέγουσιν ὡς πανταῶς ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῆ κρύψαι, τάφου δε οὐδένα εὐρεῖν ἐδυσάμην· οὔτε γὰρ χῶμα οὔτε ἄλλο σημεῖον ἦν ἰδεῖν, ἐς ὄρυγμα δε φέροντες σφὰς ὡς τύχοιεν ἐσέβαλον.

(XXXII, 5)

12. Ἐκ δε της ἀκροπόλεως κατιούσιν, ἢ πρὸς ἀρκτον τέτραπται τὸ χωρίον, μνήμα ἐστὶν Ἀλκμήνης πλησίον του Ολυμπείου. Βαδίζουσαν γὰρ ἐς Θήβας ἐξ Ἄργους τελευτήσαι καθ' ὁδὸν λέγουσιν αὐτήν ἐν τοῖς Μεγάροις, καὶ τους Ηρακλείδας ἐς ἀμφισβήτησιν ελθεῖν, τους μεν ἐς Ἄργους ἐθέλοντας οπίσω κομίσαι τον νεκρὸν της Ἀλκμήνης, τους δ' αὐτῶν ἐς Θήβας· καὶ γὰρ

τοὺς Ἡρακλέους παῖσι τοὺς ἐκ Μεγάρων τάφον εἶναι καὶ Ἀμφιτρύωνος ἐν Θήβαις. Ὁ δὲ ἐν Δελφοῖς θεὸς ἔχρησαι θάφαι Ἀλκμήνην ἐν τοῖς Μεγάροις ἀμεινον εἶναι σφίσι.

(LI, 1)

13. Ἐπεὶ δὲ ἦν καὶ Τηρεὶ τα ἐς Φιλομήλαν ἐξειργασμένα καὶ <τα> περὶ τοῦ Ττυνὸς ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ελεῖν σφας ὁ Τηρεὺς οὐκ ἐδύνατο· καὶ ὁ μὲν ἐτελεύτησεν ἐν τοῖς Μεγάροις αὐτοχειρία, καὶ οἱ τάφον αὐτίκα ἔχωσαν καὶ θύουσιν ἀνά παν ἔτος ψηφίσι ἐν τῇ θυσίᾳ αὐτὶ οὐλῶν χρώμενοι καὶ τοῦ ἔποπα τοῦ ὀρνίθα ἐνταῦθα φακῆναι πρῶτον λέγουσιν·

(LI, 9)

14. Κατὰ δὲ τὴν ἐς τὸ πρυτανεῖον οδὸν Ἰνούς ἐστὶν ἠρώων, περὶ δὲ αὐτὸ θριγκὸς λίθων· πεφύκασι δὲ ἐπ' αὐτῷ καὶ ελαΐαι. Μόνοι δὲ εἰσὶ Ἑλλήνων Μεγαρεῖς οἱ λέγοντες τοῦ νεκροῦ τῆς Ἰνούς ἐς τὰ παραθαλάσσια σφίσι ἐκπεσεῖν τῆς χώρας, Κλησῶ δὲ καὶ Ταυρόπολιον εὐρεῖν τε καὶ θάφαι-θυγατέρας δὲ αὐτὰς εἶναι Κλήσωνος τοῦ Λέλεγος-, καὶ Λευκοθέαν τε ὀνομασθῆναι παρὰ σφίσι πρῶτοις φασὶν αὐτὴν καὶ θυσίαν ἀγειν ἀνά παν ἔτος.

(LII, 7)

15. Εἰσὶ δὲ τάφοι Μεγαρέων ἐν τῇ πόλει· καὶ τοῦ μὲν τοῖς ἀποθανούσι ἐποίησαν κατὰ τὴν ἐπιστρατεῖαν τοῦ Μήδου, τὸ δὲ Αἰσὺμνιον καλούμενον μνήμα ἦν καὶ τοῦτο ἠρώων. Ὑπερίστος δὲ τοῦ Ἀγαμέμνονος-οὗτος γὰρ Μεγαρέων ἐβασίλευσεν ὑστάτος-τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἀποθανόντος ὑπὸ Σαυδίου δια πλεονεξίαν καὶ ὕβριν, βασιλεύεσθαι μὲν οὐκέτι ὑπὸ ἐνὸς ἐδόκει σφίσι, εἶναι δὲ ἀρχοντας αἰρετοὺς καὶ ἀνά μέρος ἀκούειν ἀλλήλων. Ἐνταῦθα Αἰσὺμνος οὐδενὸς τα ἐς δόξαν Μεγαρέων δεῦτερος παρὰ τοῦ θεοῦ ἦλθεν ἐς Δελφοὺς, ἐλθὼν δὲ ἠρώα τὸν τρόπον τίνα εὐδαιμονήσουσι· καὶ οἱ καὶ ἄλλα ὁ θεὸς ἔχρησε καὶ Μεγαρέας εὐ πράξειν, ἢ μετὰ τῶν πλειόνων βουλεύσονται. Τοῦτο τὸ ἔπος ἐς τοὺς τεθνεώτας ἔχει νομίζοντες βουλευτήριον ἐνταῦθα ὠκοδόμησαν, ἵνα σφίσι ὁ τάφος τῶν ἠρώων ἐντὸς τοῦ βουλευτηρίου γένηται.

Ἐντεῦθεν πρὸς τὸ Ἀλκάθου βαδίζουσιν ἠρώων, ὧς Μεγαρεῖς ἐς γραμμάτων φυλακῆν ἐχρώντο ἐπ' ἐμοῦ, μνήμα ἔλεγον τὸ μὲν Πύργους εἶναι γυναικὸς Ἀλκάθου πρὶν ἢ τὴν Μεγαρέως αὐτὸν λαβεῖν Εὐαίχμην, τὸ δὲ Ἰφινόης Ἀλκάθου θυγατρὸς ἀποθανεῖν δὲ αὐτὴν φασὶν ἐπιπαρθένου. Καθέστηκε δὲ ταῖς κόραις χοᾶς πρὸς τὸ τῆς Ἰφινόης μνήμα προσφέρειν προ γάμου καὶ ἀπάρχεσθαι τῶν τριχῶν, καθὰ καὶ τῇ Ἐκαέρῃ καὶ Ὠπίδιαι θυγατέρες ποτὲ ἀπεκείροντο αἱ Ἀηλίων.

(LIII, 3-4)

16. Κοροίβω δε εστι τάφος εν τη Μεγαρέων αγορά· γέγραπται δε ελευγία τα ες Ψαμάθην και τα ες αυτόν έχοντα Κοροίβον, και δη και επιθημά εστι τω τάφω Κοροίβος φουεύων την Ποινήν. Ταύτα τα αγάλματα παλαιότατα, οπόσα λίθου πεποιημένα εστίν Έλλησιν, ιδών οίδα.

(LIII, 8)

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΑ

1. Ενταύθα Βελλερεφόντου τε εστί τέμενος και Αφροδίτης ναός Μελαινίδος και τάφος Λαΐδος, ώ λέαινα επιθημα εστί κριόν έχουσα εν τοις προτέροις ποσίν.

(II, 4)

Υπέρ ταύτην πεποιήται την κρήνην και το καλούμενον ωδείον, παρά δε αυτό μνήμά εστι τοις Μηδείας πασιόν· [ων] ονόματα μέν σφίσι Μέρμερος και Φέρης, καταλιθωθήναι δε υπό κορινθίων λέγονται των δώρων ένεκα ών τη Γλαύκη κομίσει φασίν αυτούς· άτε δε του θανάτου βιαίου και ου συν τω δικαίω γενομένου, τα τέκνα κορινθίων τα νήπια υπ' αυτών εφθειρέτο, πριν ή χρήσαντος του θεού θυσιά τε αυτοίς επέτειοι και δείμα επεστάθη. Τούτο μεν δη και ες ημάς έτι λείπεται, γυναικός ες το φοβερότερον εικών πεποιημένη· Κορίνθου δε αναστάτου γενομένης υπό ρωμαίων και κορινθίων των αρχαίων απολομένων, ουκέτι εκείναι καθεστήκασι αυτοίς αι θυσιά παρά των εποίκων ουδέ αποκείρονται σφισιν οι παίδες ουδέ μέλαιναν φορούσιν εσθήτα.

(III, 7)

2. Εκ δε της Κορινθίας ελθούσιν ες την Σικυωνίαν Λύκου Μεσσηνίου μνήμα εστιν, όστις δη ούτος ο Λύκος· ου γαρ τινα Λύκον ευρίσκω Μεσσηνιον ασκήσαντα πένταθλου ουδέ Ολυμπικήν ανηρημένον νίκην. Τούτο μεν δη χώμά εστι γης, αυτοί δε Σικυώνιοι τα πολλά εοικότι τρόπω θάπτουσι. Το μεν σώμα γη κρύπτουσι, λίθου δε εποικοδομήσαντες κρηπίδα κίονας εφιστάσι και επ' αυτοίς επιθημα ποιούσι κατά τους αετούς μάλιστα τους εν τοις ναοίς· επίγραμμα δε άλλο μεν επιγράφουσιν ουδέν, το δε όνομα εφ' αυτού και ου πατρόθεν υπειπόντες κελεύουσι του νεκρόν χαίρειν.

Μετά δε το μνήμα του Λύκου διαβεβηκόσιν ήδη τον Ασωπόν, έστιν εν δεξιά το Ολύμπιον, ολίγον δε έμπροσθεν εν αριστερά της οδού τάφος Ευπόλιδι Αθηναίω ποιήσαντι κωμωδίαν. Προελθούσι δε και επιστρέψασιν ως επί την πόλιν Ξενοδίκης μνήμα εστιν αποθανούσης εν ωδίσι· πεποιήται δε ου κατά τον επιχώριον τρόπον, αλλ' ως αν τη γραφή μάλιστα αρμόζει·

γραφῆ δε εἴπερ ἄλλη τις καὶ αὕτη ἐστὶ θεᾶς ἀξία. Προελθοῦσι δε ἐντεῦθεν τάφος Σικυωνίοις ἐστίν, ὅσοι περὶ Πέλληνην καὶ Δύμην τὴν Ἀχαιῶν καὶ ἐν Μεγάλῃ πόλει καὶ περὶ Σελλασίαν ἐτελεύτησαν· τὰ δε ἐς αὐτοὺς σαφέστερον ἐν τοῖς ἐφεξῆς δηλώσω, πρὸς δε τὴν πύλη πηγὴ ἐστὶ σφισιν ἐν σπηλαίῳ, ἧς τὸ ὕδωρ οὐκ ἀνεῖσιν ἐκ γῆς, ἐπιρρεῖ δε ἐκ τοῦ ορόφου τοῦ σπηλαίου· καὶ καλεῖται δι' αὐτὸ Στάζουσα ἡ πηγὴ.

(VII, 2-4)

3. Φίλιππος δε ὡς παρέλαβε τὴν ἀρχὴν—οὐ γὰρ αὐτὸν Ἄρατος θυμῷ πολλὰ ἐς τοὺς ἀρχομένους χρώμενος ἐπὶναι, τὰ δε καὶ ὠρημένους ἐπέιχε μὴ ποιεῖν-- , τούτων ἕνεκεν ἀπέκτεινε Ἄρατον, οὐδὲν προῖδομένα δὸς οἱ φάρμακον. Καὶ τὸν μὲν ἐξ Αἰγίου— ταύτη γὰρ τὸ χρεῶν ἐπέλαβεν αὐτὸν— ἐς Σικυῶνα κομίσαντες θάπτουσι, καὶ τὸ ἠρώσων Ἀράτειον ἐπινομάζεται·

(IX, 4)

4. Ἐντεῦθεν δε ἀποτραπείσιν ἐπὶ πύλην καλουμένην Ἰεράν, οὐ πόρρω τῆς πύλης ναὸς ἐστὶ Ἀθηνάς, οὐ Ἐπωπεύς ποτε ἀνέθηκε μεγέθει καὶ κόσμῳ τοὺς τότε υπερβεβλημένους. Ἐδεῖ δε ἀρα χρόνῳ καὶ τούδε αφανισθῆναι τὴν μνήμην· κεραυνοῖς θεὸς αὐτὸν <κατεύκασε,> βωμῶς δε ἐκεῖνος – οὐ γὰρ τι ἐς αὐτὸν κατέσκηψε – μένει καὶ ἐς τὸδε οἶον Ἐπωπεύς ἐποίησε. Πρὸ τοῦ βωμοῦ δε αὐτῷ μνήμα Ἐπωπεὶ κέχωσται, καὶ τοῦ τάφου πλησίον εἰσὶν Ἀποτρόπαιοι θεοί· παρὰ τούτους δρῶσιν ὅσα Ἕλληνες ἐς ἀποτροπὴν κακῶν νομίζουσιν.

(XI, 1)

5. Τὸ δε μνήμα τοῦ Ἄρατος ἐστὶν ἐν χωρίῳ Κελεαίς, ἐνθα δὴ καὶ Δυσάλην ἀνδρᾶ Ἐλευσίνιου τεθάφθαι λέγουσιν. Ἄρατος δε υἱὸς Ἄορις καὶ θυγάτηρ ἐγένετο Ἀραιθυρέα. Τούτους φασὶ Φλιάσιοι θηράσασθαι τε ἐμπείρους γενέσθαι καὶ τὰ ἐς πόλεμον ἀνδρείους· Πρὸ ἀποθανούσης δε Ἀραιθυρέας Ἄορις ἐς μνήμην τῆς ἀδελφῆς μετωνόμασεν Ἀραιθυραίαν τὴν χώραν· καὶ ἐπὶ τῷδε Ὀμηρὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπηκόους καταλέγων τὸ ἔπος ἐποίησεν

Ὀρνεῖός τ' ἐνέομοντο Ἀραιθυρέην τ' ἐρατεινήν.

Τάφους δε τῶν Ἄρατος παίδων οὐχ ἐτέρωθι ἠγούμαι τῆς χώρας, ἐπὶ τῷ λόφῳ δε εἶναι τῷ Ἀρατίνῳ· καὶ σφισιν ἐπιθήμα στήλαι περιφανεῖς εἰσι, καὶ πρὸ τῆς τελετῆς ἢν τὴν Διμήτρην ἀγοῦσιν Ἄρατα καὶ τοὺς παῖδας καλοῦσιν ἐπὶ τὰς σπουδὰς ἐς ταῦτα βλέποντες τὰ μνήματα.

(XII, 5)

6. Κρύαθον δ' ουν παίδα οινόχοον Οινέως ουκ αρεσθείς τω διθέντι πώματι παίει των δακτύλων ενί ες την κεφαλήν· αποθανόντος δε αυτίκα υπό της πληγής Φλιασίους εστί οίκημα ες μνήμην. Τούτο ωκοδόμηται μεν παρά ιερόν του Απόλλωνος, αγάλματα δε λίθου πεποιημένα έχει, κύλικα ορέγοντα Ηρακλεί τον κύαθον.

(XIII, 8)

7. εν δε αυτή Νεμείου [τε] Διός ναός εστι θέας άξιος, πλην όσον κατερρηήκει τε ο όροφος και άγαλμα ουδέν έτι ελείπετο· κυπαρίσσων τε άλσος εστί περι του ναόν, και τον Οφέλτην ενταύθα υπό της τροφού τεθέντα ες την πόαν διαφθαρήναι λέγουσιν υπό του δράκοντος. Θύουσι δε Αργείοι τω Δίη και εν τη Νεμέα και Νεμείου Διός ιερέα αιρούνται, και δη και δρόμου προτιθέασιν ωπλισμένοις Νεμείων πανηγύρει των χειμερνών. Ενταύθα έστι μεν Οφέλτου τάφος, περι δε αυτών θριγκός λίθων και εντός του περιβόλου βωμοί· έστι δε χώμα γης Λυκούργου μνήμα του Οφέλτου πατρός.

(XV, 2-3)

8. Τάφος δε έστι μεν Ατρέως, εισί δε και όσους συν Αγαμέμνονι επανήκοντας εξ Ιλίου δειπνίσας κατεφόνευσεν Αίγισθος. Του μεν δη Κασσάνδρας μνήματος αμφισβητούσι Λακεδαιμονίων οι περι Αμύκλας οικούντες· έτερον δε εστί Αγαμέμνονος, το δε Ευρυμέδοντος του ηνιόχου, και Τελεδάμου το αυτό και Πέλοπος – τούτους γαρ τεκείν διδύμους Κασσάνδραν φασί, νηπίους δε έτι όντας επικατέσφαξε τοις γονεύσιν Αίγισθος -- <και Ηλέκτρας>· Πυλάδη γαρ συνάκησεν Ορέστου δόντος. Ελλάνικος δε και τάδε έγγραφε, Μέδοντα και Στρόφιον γενέσθαι Πυλάδη παιδάς εξ Ηλέκτρας. Κλυταιμνήστρα δε ετάφη και Αίγισθος ολίγον απωτέρω του τείχους· εντός δε απηξιώθησαν, ένθα Αγαμέμνων τε αυτός έκειτο και οι συν εκείνω φρονευθέντες.

(XVI, 8-7)

9. Εν δε τη Αργεία προελθούσιν ολίγον από του ηρώου τούτου Θυέστου τάφος εστί εν δεξιά· λίθου δε έπεστιν αυτώ κριός, ότι την άρνα ο Θυέστης έσχε την χρυσήν, μοιχεύσας του αδελφού την γυναίκα.

(XVIII, 1)

10. Μετά δε αυτό προελθούσιν εν δεξιὰ Φορωνέως τάφος ἐστίν· εὐαγίζουσι δε και ἐς ἡμᾶς ἐτι τῷ Φορωνεῖ. Πέραν δε του Νεμείου Διὸς Τύχης ἐστίν εκ παλαιοτάτου ναός, ει δη Πάλαμῆδης κύβους ευρών ανέθηκεν ἐς τούτον του ναόν. Το δε μνῆμα πλησίον Χορείας μαινάδος ονομάζουσι, Διονύσω λέγοντες και άλλας γυναίκας και ταύτην ἐς Ἄργος συστρατεύσασθαι, Περσέα δε, ὡς ἐκράτει της μάχης, φρονεύσαι των γυναικῶν τας πολλὰς· τας μεν οὖν λοιπὰς θάπτουσιν εν κοινῷ, ταύτη δε – ἀξιώματι γαρ δη προείχεν – ἰδία το μνῆμα ἐποίησαν.

(XX, 3-4)

11. Τῶν δε ἀνδριάντων ου πόρρω δέικνυται Δαναοῦ μνῆμα και Ἀργείων τάφος κενός οπόσους εν τε Ιλίῳ και οπίσω κομιζομένους ἐπέλαβεν η τελευταία.

(XX, 6)

12. Πρὸ δε του ναοῦ της Ἀθηνᾶς Ἐπιμενίδου λέγουσιν εἶναι τάφον· Λακεδαιμονίους γαρ πολεμήσαντας προς Κνωσίους ελεῖν ζῶντα Ἐπιμενίδην, λαβόντας δε ἀποκτείναι, διότι σφίσι ουκ αἴσια ἐμαντεύετο, αυτοὶ δε ἀνελόμενοι θάφαι ταύτη φασί. Το δε οἰκοδόμημα λευκοῦ λίθου κατὰ μέσον μάλιστα της αγοράς ου τρόπαιο ἐπὶ Πύρρῳ τῷ Ἡπειρώτῃ, καθὰ λέγουσιν οι Ἀργεῖοι, καθέντος δε ἐνταύθα του νεκροῦ μνῆμα και τούτο αν εὔροι τις, εν ὧ τά τε ἄλλα ὅσοις ο Πύρρος ἐχρήτο ἐς τας μάχας και οι ἐλέφαντες εἰσιν ἐπειρασμένοι. Τούτο μεν δη κατὰ την πυράν <το> οἰκοδόμημα ἐγένετο· αυτά δε κείται του Πύρρου τα οστά εν τῷ ἱερῷ της Δήμητρος, παρ' ὧ συμβῆναι οι και την τελευταίην ἐδήλωσα εν τη Αἰθίδι συγγραφῇ. Του δε της Δήμητρος ἱεροῦ τούτου κατὰ την ἔσοδον ἀσπίδα ἰδεῖν Πύρρου χαλκῆν ἐστὶν υπέρ θυρῶν ἀνακειμένην.

(XXI, 3-4)

13. Ἐν δε Ἄργει παρὰ τούτο δη το μνῆμα της Τοργόνας Τοργοφόνης τάφος ἐστὶ της Περσέως. Και ἐφ' ὅτῳ μεν αὐτῇ το ὄνομα ἐτέθη, δήλου ευθύς ἀκούσαντι· γυναικῶν δε πρώτην αὐτῆν φασὶ τελευταίαντος του ἀνδρός Περιήρους του Αἰόλου – τούτῳ γαρ παρθένος συνώκησε --, την δε αὐτῆς Οἰβάλλῳ γήμασθαι· πρότερον δε καθεστήκει τας γυναιξίν ἐπὶ ἀνδρὶ ἀποθανόντι χηρεῦεν.

(XXI, 7)

14. Ούτος μεν δη τον οίκον του Αμφίονος εκ βάρθρων ανατραπέντα οίδε· της δε Ήρας ο ναός της Ανθείας εστί του ιερού της Λητούς εν δεξιά και προ αυτού γυναικῶν τάφος. Απέθανον δε αι γυναίκες εν μάχη προς Αργείους ταε και Πέρσεα, από νήσων των εν Αιγαίω Διονύσω συνεστρατευμέναι· και δια τούτο Αλίαις αυτάς επωνομάζουσιν. Αντικρύ δε του μνήματος των γυναικῶν Δήμητρος εστιν ιερόν επίκλησιν Πελασγίδος από του ιδρυσαμένου Πελασγού του Τριόπα, και ου πόρρω του ιερού τάφος Πελασγού.

(XXII, 1)

15. Πεποιήται δε ου πόρρω του γυμνασίου πολυάνδριον τοις μετά Αθηναίων πλεύσασιν Αργείοις επί καταδουλώσει Συρακουσῶν τε και Σικελίας.

(XXII, 9)

16. Άλλα δε εστιν Αργείοις θέας άξια· κατάγασιον οικοδόμημα, επ' αυτώ δε ην ο χαλκούς θάλαμος, ου Ακρισιός ποτε επί φρουρά της θυγατρὸς εποίησε· Πέριλαος δε καθείλεν αυτόν τυραννήσας. Τούτο ουν το οικοδόμημα εστι και Κροτώπου μνήμα και Διονύσου ναός Κρισίου. Πέρσει γαρ πολεμήσαντα αυτόν και αΰθις ελθόντα ες λύσιν του έχθους τά τε άλλα τιμηθήναι μεγάλας λέγουσιν υπό Αργείων και τέμενός οι δοθείναι τούτο εξάιρετον· Κρησιου δε ύστερον ωνομάσθη, διότι Αριάδνην αποθανούσαν έθαψεν ενταύθα. Λυκέας δε λέγει κατασκευαζομένου δεύτερον του ναού κεραμέαυ ευρεθήναι σορόν, είναι δε Αριάδνης αυτήν· και αυτός τε και άλλους Αργείων ιδείν έφη την σορόν. Πλησιον δε του Διονύσου και Αφροδίτης ναός εστιν Ουρανίας.

(XXIII, 7-8)

17. Ες δε την ακρόπολιν ιούσιν εστιν εν αριστερά της οδοῦ των Αιγύπτου παιδων και ταύτη μνήμα. Χωρίς μεν γαρ από των σωμάτων ενταύθα αι κεφαλαί, χωρίς δε εν Λέρνη σώματα τα λοιπά· εν Λέρνη γαρ και ο φόνος εξειργάσθη των νεανίσκων, αποθανόντων δε απότέμνουσιν αι γυναίκες τας κεφαλάς απόδειξιν προς τον πατέρα ων ετόλμησαν.

(XXIV, 2)

18. *Ἐρχομένοις δε ἐξ Ἄργους ἐς τὴν Ἐπιδαυρίαν ἐστὶν οἰκοδόμημα ἐν δεξιᾷ πυραμίδι μάλιστα εἰκασμένον, ἔχει δε ἀσπίδας σχῆμα Ἀργολικᾶς ἐπειρασμένηας. Ἐνταῦθα Προΐτω περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς Ἀκρίσιον μάχη γίνεται, καὶ τέλος μεν ἴσον τῷ ἀγῶνι συμβῆναι φασὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ διαλλαγᾶς ὑστερον, ὡς οὐδέτεροι βεβαίως κρατεῖν ἐδύναστο· συμβάλλειν δε σφας λέγουσιν ἀσπίσι πρῶτον τότε καὶ αὐτοῦς καὶ τὸ στράτευμα ὠπλισμένους. Τοῖς δε πεσοῦσιν ἀφ' ἑκατέρων – πολῖται γὰρ καὶ συγγενεῖς ἦσαν – ἐποιήθη ταύτη μνήμα ἐν κοινῷ.*

(XXV, 7)

19. *Τὸ δε ἱερόν ἄλσος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περιέχουσιν ὄροι πανταχόθεν· οὐδέ ἀποθνήσκουσιν <ἀνθρώποι> οὐδέ τίκτουσιν αἱ γυναῖκες σφίσι ἐντὸς τοῦ περιβόλου, καθὰ καὶ ἐπὶ Δήλῳ τῆ νήσῳ τοῦ αὐτοῦ νόμον.*

(XXVII, 1)

20. *Ἐπιδαυρίων δε οἱ περὶ τὸ ἱερόν μάλιστα ἐταλαιπώρουσι, ὅτι μήτε αἱ γυναῖκες ἐν σκέπη σφίσι ἐτίκτον καὶ ἡ τελευτῆ τοῖς κάμνουσιν ὑπαίθριος ἐγένετο· ὁ δε καὶ ταῦτα ἐπανορθούμενος κατεσκευάσατο οἴκησιν· ἐνταῦθα ἤδη καὶ ἀποθανεῖν ἀνθρώπων καὶ τεκεῖν γυναῖκί ὄσιον.*

(XXVII, 6-7)

21. *Δημόφοντος δε συν τοῖς παισίν – ἐγεγόνεσαν γὰρ καὶ παῖδες αὐτῷ πρότερον ἐπὶ υἱοὶ μεν Ἀντιμένης καὶ Ξάνθιππός τε καὶ Ἀργείος, θυγάτηρ δε Ορσοβία· ταύτην τὸν Πάμφυλον τοῦ Αἰγυμίου λέγουσιν ὑστερον γῆμαι· τότε δε ἀναλαβόντες τὸν νεκρὸν τῆς Ἰρνηθοῦς κομίζουσιν ἐς τοῦτο τὸ χωρίον τὸ ἀνὰ χρόνον Ἰρνηθιον κληθέν. Καὶ οἱ ποιήσαντες ἠρώων τιμᾶς καὶ ἄλλας δεδώκασι καὶ ἐπὶ τοῖς πεφυκόσιν ἐλαίσις, καὶ εἰ δὴ τι ἄλλο δένδρον ἔσω, καθέστηκε νόμος τα θραυόμενα μηδένα ἐς οἶκον φέρεσθαι μηδέ χρᾶσθαι σφίσι ἐς μηδέν. Κατὰ χώραν δ' αὐτοῦ λείπουσιν ἱερά εἶναι τῆς Ἰρνηθοῦς.*

(XXVIII, 6-7)

22. *Τοῦ περιβόλου δε ἐντὸς ἐλαίαι πεφυκάσιν ἐκ παλαιῶν καὶ βωμός ἐστιν οὐ πολὺ ἀνέχων ἐκ τῆς γῆς· ὡς δε καὶ μνήμα οὗτος ὁ βωμός εἴη Αἰακοῦ, λεγόμενόν ἐστιν ἐν ἀπορρήτῳ. Πᾶρά δε τὸ Αἰάκειον Φώκου τάφος χώμα ἐστὶ περιεχόμενον κύκλῳ κρηπίδι, ἐτίκειται δε οἱ λίθος τραχύς· καὶ ἠνίκα Φώκον Τελαμών καὶ Πηλεὺς προηγάγαντο ἐς ἀγῶνα πεντάθλου καὶ περιήλθεν ἐς Πηλέα ἀφείνια τὸν λίθον – οὗτος γὰρ ἀντὶ δίσκου σφίσι ἦν -, ἐκῶν τυγχάνει τοῦ Φώκου.*

(XXIX, 8-9)

23. Σάρωνα δε – θηρεύειν γαρ δη μάλιστα ήρητο – κατέλαβεν έλαφρον διώκοντα ες θάλασσαν συνεσπεσειν φευγούση· και ή τε έλαφος ενήχετο απωτέρω της γης και ο Σάρων είχετο της άγρας, ες ό υπό ραθυμίας αφίκετο ες το πέλαγος· ήδη δε κάμνοντα αυτόν και υπό των κυμάτων κατακλυζόμενον επέλαβε το χρεών. Εκπεσόντα δε τον νεκρόν κατά την Φοιβαίαν λίμνην ες το άλσος της Αρτέμιδος εντός του ιερού περιβόλου θάπτουσι, και λίμνην από τούτου Σαρωνίδα την ταύτη θάλασσαν καλούσιν αντι Φοιβαίας.

(XXX, 7)

24. Όπισθεν δε του ναού Πιθέως μνήμα εστι, τρεις δε επ' αυτά θρόνοι κείνται λίθου λευκού· δικάζειν δε Πιθέα και άνδρας δύο συν αυτά λέγουσιν επί των θρόνων.

(XXXI, 3)

25. Ιππολύτω δε τω Θησεώς τέμενός τε επιφανέστατον ανείται και ναός εν αυτά και άγαλμα εστιν αρχαίον. Ταύτα μεν Διομήδην λέγουσι ποιήσαι και προσέτι θύσαι τω Ιππολύτω πρώτον· Τροιζηνίοις δε ιερεύς μεν εστιν Ιππολύτου του χρόνου του βίου πάντα ιερώμενος και θυσία καθεστήκασιν επέτειοι, δράσι δε και άλλο τοιούδε· εκάστη παρθένος πλόκαμον αποκείρεται οι προ γάμου, κειραμένη δε ανέθηκεν ες του ναόν φέρουσα. Αποθανείν δε αυτόν ουκ εθέλουσι συρέντα υπό των ίππων ουδέ του τάφον αποφαίνουσιν ειδότες· τον δε εν ουρανώ καλούμενον ηνίοχον, τούτου είναι νομίζουσιν εκείνοιο Ιππόλυτον τιμήν παρά θεών ταύτην έχοντα.

(XXXII, 1)

26. Ενταύθα έτι πεφύκει η μυρσίνη, τα φύλλα ως και πρότερον έχουσα τετρυπημένα· και ηνίκα ηπορείτο η Φαίδρα και ραστώνην τω έρωτι ουδεμίαν εύρισκεν, ες ταύτης τα φύλλα εσυναμώρει της μυρσίνης. Έστι δε και τάφος Φαίδρας, απέχει δε ου πολύ του Ιππολύτου μνήματος· το δε ου πόρρω κέχωσται της μυρσίνης.

(XXXII, 3-4)

27. Έστι δ' ουν Ποσειδώνος ιερόν ενταύθα άγιον, ιεράται δε αυτά παρθένος, έστ' αν ες ώραν προέλθη γάμου. Του περιβόλου δε εντός και το Δημοσθένους μνήμά εστι. Και μοιο το δαιμόνιον δείξει μάλιστα επί τούτου δοκει και Ομήρου πρότερον ως ειη βάσκανον, ει δη Όμηρον μεν προδιεφθαρμένον τους οφθαλμούς επί τοσούτω κακά κακόν δεύτερον πενία πιέζουσα επί

πάσαν γῆν πτωχεύοντα ἦγε, Δημοσθένει δε φυγῆς τε συνέπεσεν ἐν γῆρα λαβείν πείρατν καὶ ὁ θάνατος ἐγένετο οὕτω βίαιος.

(XXXIII, 3)

28. Σταδίουσ δε ογδοήκοντα ἀπέχει μάλιστα ἄκρα Σκυλαίων ἀπὸ τῆσ Νίσου καλουμένη θυγατρὸσ. Ὡσ γαρ δη τῆν Νίσαιαν ὁ Μίνωσ καὶ τὰ Μέγαρα εἶλεν ἐκείνησ προδοῦσησ, οὔτε γυναικά ἐξεν αὐτῆν ἐτι ἔφασκε καὶ προσέταξε τοὶσ Κρησίν ἐκβάλλειν τῆσ νεώσ· ἀποθανούσασν δε ἀπέρριφεν ἐσ τῆν ἄκραν ταύτην ὁ κλύδων. Τάφον δε οὐκ ἀποφαίνουσιν αὐτῆσ, ἀλλὰ περιοφθῆναι τὸν νεκρὸν φασὶ διαφορηθέντα ὑπὸ τῶν ἐκ θαλάσσησ ὀρνίθων.

(XXXIV, 7)

29. Καὶ χρόνον μεν τινα ἀπὸ τοῦ τείχουσ ἠμύναντο οἱ Ἀσιναιοὶ καὶ ἀποκτείνουσιν ἄλλουσ τε καὶ Λυσιστρατον ἐν τοὶσ δοκιμωτάτοισ ὄντα Ἀργείων· ἀλισκομένου δε τοῦ τείχουσ οὔτοι μεν γυναικάσ ἐσ τὰ πλοία εὐθέμενοι καὶ παίδασ ἐκλείπουσι τῆν αὐτῶν, Ἀργεῖοι δε ἐσ ἔδαφος καταβαλόντεσ τῆν Ἀσίτην καὶ τῆν γῆν προσορισάμενοι τῆ σφετέρᾳ Πύθακέωσ τε Ἀπόλλωνοσ ὑπελιποντο <το> ἱερὸν – καὶ νυν ἐτι δήλον ἐστι – καὶ τὸν Λυσιστρατον πρὸσ αὐτῶ θάπτουσιν.

(XXXVI, 5)

30. ...ἰόντι δε ἄνω πρὸσ τῆ ἡπειρου <ἀπ'> αὐτῆσ χωρίου ἐστίν, ἐνθα δε ἐμαχέσαντο ὑπὲρ τῆσ γῆσ ταύτησ λογάδεσ Ἀργείων τριακόσιοι πρὸσ ἄνδρασ Λακεδαιμονίων ἀριθμὸν τε ἴσοσ καὶ ἐπιλέκτουσ ὁμοίωσ. Ἀποθανόντων δε ἀπάντων πλην ἐνόσ Σπαρτιάτου καὶ δυοῖν Ἀργείων, τοὶσ μεν ἀποθανούσιν ἐχώσθησαν ἐνταύθα οἱ τάφοι...

(XXXVIII, 5)

ΛΑΚΩΝΙΚΑ

1. ...Πολύδωρον εὐδοκιοῦντα ἐν Σπάρτῃ καὶ κατὰ γνώμην Λακκαϊδεμονίων μάλιστα ὄντα τῶ δήμῳ – οὔτε γαρ ἔργον βίαιον οὔτε υβριστῆν λόγον παρείχετο ἐσ οὐδένα, ἐν δε ταισ κρίσεισ τὰ δίκαια ἐφύλασσε οὐκ ἄνευ φιλανθρωπίασ, ἔχοντοσ δε ἤδη Πολυδώρου λαμπρὸν ἀνὰ πάσαν τῆν Ἑλλάδα ὄνομα, Πόλεμαρχοσ οικίασ ἐν Λακκαϊδέμοσι ἀνὴρ οὐκ ἀδόξου, θρασύτεροσ δε ὡσ ἐδήλωσε γνώμην, φονεῦει τὸν Πολύδωρον· ἀποθανόντι δε αὐτῶ πολλὰ τε παρὰ Λακεδαιμονίων δέδοται καὶ αξιόλογα ἐσ τιμῆν. Ἔστι μέντοι καὶ Πόλεμαρχου μνήμα ἐν Σπάρτῃ, εἴτε ἀγαθὸν τὰ πρότερα ἀνδρὸσ εἶναι νομισθέντοσ εἴτε καὶ κρύφα οἱ προσήκοντεσ θάπτουσιν αὐτόν.

(III, 2-3)

Χρησιμοδότηση επί ανακαλύψεως οστών Ορέστου και Θησέως(;) III,6-8.

2. και ἔστιν Ἀγησιλάω πολλά τε εἰργασμένα και μνήμης ἀξία εν Αἰγύπτω. Και – ην γαρ ἤδη γέρων – τον μεν κατά την πορείαν ἐπέλαβεν η μοῖρα· Λακεδαιμόνιοι δε, ως εκομίσθη σφίσι ο νεκρός, θάπτουσι αυτόν βασιλέων τιμήσαντες μάλιστα.

(X, 2)

3. Διέβη δε (Αρχίδαμος) και ες Ιταλίαν ὑστερον Ταραντίνους βαρβάρων πόλεμον συνδιοίσων σφίσι ομόρων· και απέθανέ τε αυτόθι υπό των βαρβάρων και αυτού του νεκρόν αμαρτεῖν τάφου το μήνιμα ἐγένετο ἐμποδών το εκ του Απόλλωνος.

(X, 5)

4. Και Μοιράν Λακεδαιμονίους ἐστίν ιερόν, Ορέστου δε του Ἀγαμέμνονος προς αυτό τάφος· κομισθέντα γαρ εκ Τεγέας του Ορέστου τα οστά κατά μαντεῖαν θάπτουσι ενταύθα.

(XI, 10)

5. Εκ δε της αγοράς προς ἥλιον ἰόντι δυόμενον τάφος κενός Βρασιδα τω Τέλλιδος πεποιήται· ἀπέχει δε ου πολύ του τάφου το θέατρον, λίθου λευκού, θεάς ἀξιον. Του θεάτρου δε απαντικρὺ Πάυσανιου του Πλατειασιν ἠγησαμένου μνήμα ἐστι, το δε ἕτερον Λεωνίδου – και λόγους κατά ἔτος ἕκαστου ἐπ' αυτοῖς λέγουσιν και τιθέασιν ἀγῶνα, εν ᾧ πλην Σπαρτιατῶν ἄλλα γε ουκ ἔστιν ἀγωνίζεσθαι -, τα <δε> οστά του Λεωνίδου τεσσαράκοντα ἔτεσιν ὑστερον ἀνελομένου εκ Θερμοπυλῶν του Πάυσανιου. Κεῖται δε και στήλη πατρόθεν τα ονόματα ἔχουσα οἱ προς Μήδους του εν Θερμοπύλαις ἀγῶνα ὑπέμειναν.

(XIV, 1)

6. Πάρὰ δὲ τῆς Χαλκιοίκου τὸν βωμὸν ἐστήκασι δύο εἰκόνες Πάυσανιου τοῦ περὶ Πλάτεια ἠγησαμένου. τὰ δὲ ἐς αὐτὸν ὁποῖα ἐγένετο εἰδόσιν οὐ διηγῆσομαι· τὰ γὰρ τοῖς πρότερον συγγραφέντα ἐπ' ἀκριβὲς ἀποχρῶντα ἦν· ἐπεξελεῖν σφίσι ἀρκέσομαι. ἤκουσα δὲ ἀνδρὸς Βυζαντίου Πάυσανιαν φωραθῆναι τε ἐφ' οἷς ἐβουλεύετο καὶ μόνον τῶν ἰκετευσάντων τῆν Χαλκιοίκου ἀμαρτεῖν ἀδείας κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, φόνου δὲ ἄγος ἐκτίφασθαι μὴ δυναθέντα. ὡς γὰρ δὴ διέτριβε περὶ Ἑλλησποντον ναυσὶ τῶν τε ἄλλων Ἑλλήνων καὶ αὐτῶν Λακεδαιμονίων, παρθένου Βυζαντίας ἐπεθύμησε· καὶ αὐτίκα νυκτὸς ἀρχομένης τῆν

Κλεονίκην--τοῦτο γὰρ ὄνομα ἦν τῆ κόρη--κομίζουσιν οἷς ἐπετέτακτο. ἐν τούτῳ δὲ ὑπνωμένον τὸν Πασσανίαν ἐπήγειρεν ὁ φόρος· ἰοῦσα γὰρ παρ' αὐτὸν τὸν καιόμενον λύχνου κατέβαλεν ἄκουσα. ἄτε δὲ ὁ Πασσανίας συνειδὼς αὐτῷ προδιδόντι τὴν Ἑλλάδα καὶ δι' αὐτὸ ἐχόμενος ταραχῆ τε αἰεὶ καὶ δείματι, ἐξέστη καὶ τότε καὶ τὴν παῖδα τῷ ἀκινάκη παίει. τοῦτο τὸ ἄγος οὐκ ἐξεγένετο ἀποφυγεῖν Πασσανίαν, καθάρσια παντοῖα καὶ ἰκεσίας δεξαμένῳ Διὸς Φυξίου καὶ δὴ ἐς Φυγαλίαν ἐλθόντι τὴν Ἀρκάδων παρὰ τοὺς ψυχαγωγούς· δίκην δὲ ἦν εἰκὸς ἦν Κλεονίκη τε ἀπέδωκε καὶ τῷ θεῷ. Λακεδαιμόνιοι δὲ ἐκτελοῦντες πρόσταγμα ἐκ Δελφῶν τάς τε εἰκόνας ἐποίησαντο πᾶς χαλκῆς καὶ δαίμονα τιμῶσιν Ἐπιδώτην, τὸ ἐπὶ Πασσανίαν τοῦ Ἴκεσίου μῆνιμα ἀποτρέπειν τὸν Ἐπιδώτην λέγοντες τοῦτον.

(Λακ. XVII, 7-9)

7. Προϊούσι δε ἵππου καλούμενον μῆμα εστί. Τυνδάρεως γὰρ θύσας ενταύθα ἵππον τους Ελένης εξώρκου μνηστήρας ἰστάς ἐπὶ του ἵππου των τομίαν· ο δε ὄρκος ἦν Ελένη και τω γήμαι προκριθέντι Ελένην αμυνεῖν ἀδικουμένοις· εξορκώσας δε τον ἵππον κατώρυξεν ενταύθα. Κίονες δε επτά [οί] του μνήματος τούτου διέχουσιν ου πολὺ κατὰ τρόπον οἶμαι τον αρχαίον, ους αστέρων των πλασητιῶν φασιν αγάλματα.

(XX, 9)

8. Προελθόντι δε αυτόθεν σταδίους εἴκοσι του Ευρώτα το ρεῦμα εγγυτάτω της οδοῦ γίνεται, και Λάδα μνήμά εστιν ωκύτητι υπερβαλομένου ποδῶν τους επ' αυτού· και δη Ολυμπίασιν εστεφανούτο δολίχῳ κρατῶν, δοκεῖν δε μοι κάμνων αυτίκα μετά την νίκην εκομίζετο, και συμβάσης ενταύθα οι τελευταῖς ο τάφος εστίν υπέρ την λεωφόρου.

(XXI, 1)

ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΑ

1. Ως δε απηγγέλη ταῦτα ες ἀπαντας, αυτοί τε τον Αριστοκράτην έβαλον οι Αρκάδες και τοις Μεσσηνίοις διεκελεύοντο· οι δε ες τον Αριστομένην απέβλεπον. Και ο μεν ες την γην αφορών εκλαειν· τον δε Αριστοκράτην οι Αρκάδες καταλιθώσαντες τον μεν των ὀρων εκτός εκβάλλουσιν άταφον, στήλην δε ανέθεσαν ες το τέμενος του Λυκαίου λέγουσαν

Πάντως ο χρόνος εύρε δίκην αδίκω βασιλήι,
 εύρε δε Μεσσηνης συν Διί του προδότην
 ρηιδίως. Χαλεπόν δε λαθειν θεόν άνδρ' επιορκον.

Χαίρε, Ζευ βασιλεύ, και σάω Αρκαδίαν.

(XXII, 7)

2. Και Αριστομένους δε μνήμα εστιν ενταύθα· <ου> κενόν δε είναι το σήμα λέγουσιν, αλλ' ερομένου μου τρόπον τε όντινα και οπόθεν Αριστομένους κομίσαιντο τα οστά, μεταπέμφασθαι εκ Φόδου φασί, τον δε εν Δελφοίς θεόν του κελεύσαντα είναι. Προς τε δη τούτοις εδίδασκόν με οποία επι τω τάφω δρώσι. Τάυρον όντινα εναγίζειν μέλλουσιν, αγαγόντες επι το μνήμα έδησαν προς τον εστηκότα επι τω τάφω κίονα. Ο δε άτε άγριος και αήθης δεσμών ουκ εθέλει μένειν· θορυβουμένω δε οι και σκιρτώντι ην ο κίον κινηθή, Μεσσηνίους εστιν αίσιου, ου κινηθέντος δέ ασύμφορα επαγγέλλει το σημειον.

(XXXII, 3)

ΗΛΕΙΑΚΑ

1. Οξύλου δε γενέσθαι παιδάς φασίν Αιτωλόν και Λαϊαν. Προαποθανόντος δε Αιτωλού, θάπτουσιν αυτόν οι γονείς εν αυτή ποιησάμενοι τη πύλη το μνήμα, ήτις επ' Ολυμπίαν και το ιερόν άγει του Διός. Έθαψαν δε αυτόν ούτω κατά μαντεϊαν, ως μήτε εκτός της πόλεως μήτε εντός γένοιτο ο νεκρός. Έναγίζει δε ο γυμνασιάρχος έτι και ες εμέ καθ' έκαστον έτος τω Αιτωλώ.

(Βιβλ. Α, IV, 4)

2. Και δή και ολίγον απωτέρω του ιερού μνήμα τε εδείκνυτο, και της Πεντέληςίν εστι λιθοτομίας εικών επι τω τάφω· είναι δε αυτό Ξενοφώντος λέγουσιν οι προσοικούντες.

(Βιβλ. Α, VI, 6)

3. Λόγον δε όν Αρίσταρχος έλεγεν ο των Ολυμπίασιν εξηγητής, ού με ειός ήν παριδείν· ός επι της ηλικίας έφη της εαυτού του όροφου του Ηραίου πεπονηκότα επαυροθυμένων Ηλείων οπλίτου νεκρόν τραύματα έχοντα μεταξύ αμφοτέρων ευρεθήναι, της τε ες ευπρέπειαν στέγης και της ανεχούσης του κέραμον· τούτον τον άνδρα μαχέσασθαι την μάχην την εντός Άλτεως προς Λακεδαιμονίους Ηλείων. Και γαρ επι των θεών τα ιερά και ες πάντα ομοίως τα υψηλά επαναβαίνοντες ημύνοντο οι Ηλείοι. Ούτος δ' ουν ο ανήρ εφαινετο ημίν υποδύναι μεν ενταύθα λιποφυχήσας υπό τραυμάτων· ως δε αφήκε την φυχήν, ουκ έμελλεν άρα ούτε πνίγος θέρους

ούτε εν χειμώνι κρυμός έσεσθαι των νεκρώ βλάβος άτε εν σκέπη πάση κειμένω. Έλεγε δε και τότε έτι ο Αρίσταρχος, ως εκκομίσαιντο ες το εκτός Άλτεως του νεκρόν και ομού τοις όπλοις γη κρύφαιεν.

(Βιβλ. Α, XX, 4-5)

4. Ένθα δε σφισιν ο δράκων έδοξεν εσδύναι μετά την μάχην, το ιερόν εποίησαν ενταύθα· συν δε αυτώ σέβεσθαι και την Ειλειθνιαν ενόμισαν, ότι τον παιδά σφισιν η θεός αύτη προήγαγεν ες ανθρώπους. Τοις δε των Αρκάδων αποθανούσιν εν τη μάχη εστί το μνήμα επί του λόφου διαβάντων του Κλάδεον ως επί ηλίου δυσμάς.

(Βιβλ. Β, XX, 5-6)

5. Έστι δε εντός της Άλτεως κατά την πομπικήν έσοδον Ιπποδάμειον καλούμενον, όσον πλέθρου χωρίον περιεχόμενον θριγκώ· ες τούτο άπαξ κατά έτος έκαστον έστι ταις γυναιξίν έσοδος, αι θύουσι τη Ιπποδαμεία και άλλα ες τιμήν δρώσιν αυτής. Την δε Ιπποδαμείαν φασιν ες Μιδέαυ την εν τη Αργολίδι αποχωρήσαι, άτε του Πέλοπος επί τω Χρυσίππου θανάτω μάλιστα ες εκείνην έχουτος την οργήν· αυτοί δε ύστερον εκ μαντείας κομίσαι φασί της Ιπποδαμείας τα οστά ες Ολυμπίαν.

(Βιβλ. Β, XX, 7)

6. Διαβάντων δε τον Κλάδεον τάφος τε Οινομάου γης χώμα περιωκοδομημένον λίθοις εστί και υπέρ του μνήματος ερείπια οικοδομημάτων, ένθα τω Οινομάω τας ίππους αυλίζεσθαι λέγουσιν.

(Βιβλ. Β, XXI, 3)

7. Προϊόντι δε εντεύθεν το τε ύδωρ της Πάρθενιάς εστί και προς τω ποταμώ τάφος ίππων των Μάρμακος· Ιπποδαμείας δε μνηστήρα έχει λόγος αφικέσθαι πρώτον τούτον Μάρμακα και αποθανείν υπό του Οινομάου προ των άλλων, ονόματα δε αυτου ταις ίπποις Πάρθενία ντε είναι και Ερίφραυ—Οινομάου δε επικατασφάζαι μεν τας ίππους τω Μάρμακι, μεταδούναι μέντοι και ταύταις ταφήναι—, και όνομα Πάρθενιάς τω ποταμώ από ίππου της Μάρμακος.

(Βιβλ. Β, XXI, 7)

8. Προελθόντι δε ου πολύ γης χώμα εστιν υψηλόν, των μνηστήρων των Ιπποδαμείας τάφος. Οινομάου μεν ούν εγγύς αλλήλων κρύπτειν γη φασιν ουκ επιφανώς αυτούς· Πέλοψ δε ύστερον μνήμα εν κοινώ σφισιν επί μέγα εξήρε τιμή τη ες αυτούς και Ιπποδαμείας χάριτι,

δοκείν δε μοι και υπόμνημα ες τους έπειτα όσων τε και οίων του Οινόμαου κρατήσαντα ενίκησεν αυτός.

Απέθανον δε υπό του Οινόμαου κατά τα έπη τας μεγάλας Ηοίας Αλκάθους ο Πορθάουος, δεύτερος ούτος επί των Μάρμακι, μετά δε Αλκάθου Ευρύαλος και Ευρύμαχός τε και Κρόταλος· τούτων μεν ούν γονέας τε και πατρίδας ουχ οία τε ήν πυθέσθαι μοι, τον δε αποθανόντα επ' αυτοίς Ακρίαυ τεκμαίροιτο αν τις Λακεδαιμόνιόν τε είναι και οικιστήν Ακριών. Επί δε τω Ακρία Κάπετόν φρασι υπό του Οινόμαου Φουευθήναι και Λυκούργου Λάσιόν τε και Χαλκώδοντα και Τρικόλωνον· απόγονον δε αυτόν είναι και ομώνυμον Τρικόλωνω τω Λυκάουος λέγουσιν οι Αρκάδες. Τρικόλωνου δε ύστερον επέλαβεν εν των δρόμω το χρεών Αριστόμαχο ντε και Πρίαυτα, έτι δε Πελάγοντα και Αιόλιόν τε και Κρόνιον. Οι δε και επαριθμούσι τοις κατειλεγμένοις Ερυθράν παιίδα Λεύκωος του Αθάμαντος—από τούτου Ερυθραί πόλισμα εκαλείτο Βοιωτών – και ηιονέα Μάγνητος του Αιόλου. Τούτοις μεν δη ενταύθα εστι το μνήμα, και τον Πέλοπα, ηνίκα των Πισαίων έοχε την αρχήν, φρασίεν εναγίζευν αυτοίς ανά παν έτος.

(Βιβλ. Β, XXI, 9-11)

9. Προελθόντι δε όσον τε στάδιον από του τάφου σημεία εστιν ιερού Κόρδακας επίκλησιν Αρτέμιδος, ότι οι του Πέλοπος ακόλουθοι τα επινίκια ήγαγον παρά τη θεώ ταύτη και ωρχήσαντο επιχώριον τοις περι τον Σίτυλον κόρδακα όρχησιν. Του ιερού δε ου πόρρω οικημά τε ου μέγα και κιβωτός εστιν εν αυτώ χαλκή· οστά τα Πέλοπος εν τη κιβωτώ φυλάσσοι.

(Βιβλ. Β, XXII, 1)

10. Αχιλλεί δε ου βωμός, κενόν δε εστιν αυτώ μνήμα εκ μαντείας· της πανηγύρεως δε αρχομένης εν ημέρα ρητή περι αποκλίνοντα ες δυσμάς του ηλίου τον δρόμον αι γυναικες αι Ηλείαι άλλα τε του Αχιλλέως δρώσιν ες τιμήν και κόπτεσθαι νομίζουσιν αυτόν.

(Βιβλ. Β, XXIII, 3)

11. Έστι δε και Σιληνού ναός ενταύθα, ιδία τω Σιληνώ και ουχ ομού Διονύσω πεποιημένος· Μέθη δε οίνου εν εκπώματι αυτώ δίδωσι. Θνητόν δε είναι το γένος των Σιληνών εικάσαι τις αν μάλιστα επί τοις τάφοις αυτών· εν γαρ τη Εβραίων χώρα Σιληνού μνήμα και άλλου Σιληνού Περγαμηνοίς εστιν .Ηλείων δε εν τη αγορά και άλλο τοιόνδε είδου, ναού σχήμα. Έστι δε ουχ υψηλόν, και τοίχοι μεν ουκ εισί, τον όροφον δε δρυός ανέχουσιν ειργασμένοι κίονες. Τούτο είναι μεν ομολογούσιν οι επιχώριοι μνήμα, ότου δε ου μνημονεύουσιν· ει δε ο γέρων όντινα ηρόμην είπεν αληθή λόγου, Οξύλου τούτο αν μνήμα είη.

(Βιβλ. Β, XXIV, 8-9)

ΑΧΑΪΚΑ

1. *Αφείλετο δε και Σάμον Ανδροκλος Σαμίους, και έσχον Εφρέσιοι χρόνου τινά Σάμον και τας προσεχείς νήσους· Σαμίων δε ήδη κατεληλυθότων επί τα οικεία Πήρηνεύσιν ήμνεν επί τους Κάρας ο Ανδροκλος, και νικάντος του Ελληνικού έπεσεν εν τη μάχη. Εφρέσιοι δε ανελόμενοι του Ανρόκλου τον νεκρόν έθαψαν της σφετέρας ένθα δείκνυται και ες εμέ έτι το μνήμα κατά την οδόν την εκ του ιερού παρά το Ολυμπείον και επί πύλας τας Μαγνήτιδας· επίθημα δε τω μνήματι ανήρ εστιν ωπλισμένος.*

(II, 8-9)

2. *Σαμίους δε κατά την οδόν την ες το Ηραϊόν το Φαδίτης και Λεοντίχου μνήμα εστι, και τοις υπό έρωτος ανιωμένοις εύχεσθαι καθέστηκεν ιούσιν επί το μνήμα.*

(V,13)

3. *Ολίγον δε προ του άστεως εστι των Δυμαίων εν δεξιά της οδού τάφος Σωστράτου· μειράκιον δε ην των επιχωρίων, γενέσθαι δε Ηρακλέους ερώμενόν φασιν αυτόν, και – αποθανείν γαρ τον Σώστρατον Ηρακλέους έτι όντος μετά ανθρώπων – ούτως οι τον Ηρακλέα το τε μνήμα αυτόν είναι τον ποιήσαντα και απαρχάς από των εν τη κεφαλή τριχών δούναι. Επίθημα δε και ες εμέ έτι στήλη τε ην επί του χώματος και Ηρακλής επειρασμένος· ελέγετο δε ως οι επιχώριοι και εναγίζουσι τω Σωστράτω.*

(XVII, 8)

4. *Πριν δε ή ες την πόλιν εισελθείν, μνήμα εστι λευκού λίθου, θέας και ες τα άλλα άξιον και ουχ ήκιστα επί ταις γραφαίς αί εισιν επί του τάφου, τέχνη Νικίου· θρόνος τε ελέφαντος και γυνή νέα και είδους εϋ έχουσα επί τω θρόνω, θεράπαινα δε αυτή προσέστηκε σκιάσιον φέρουσα· και νεανίσκος ορθός ουκ έχων πω γένειά εστι χιτώννα ενδεδυκώς και χλαμύδα επί τω χιτώνι φοινικίην· παρά δε αυτόν οικέτης ακόντια έχων εστι και άγει κύνας επιτηδείας θηρεύουσιν ανθρώποις. Πυθέσθαι μεν δη τα ονόματα αυτών ουκ είχομεν· ταφήναι δε άνδρα και γυναικα εν κοινώ παρίστατο άπισιν εικάζειν.*

(XXII, 6-7)

5. *Ου πολύ δε απωτέρω Κράθιδος σήμα τε εν δεξιά της οδού και άνδρα ευρήσεις επί τω μνήματι ίππω παρεστώτα, αμυδράν γραφήν.*

(XXV, 12)

6. *εν Αιγείρα δε εν τούτω τω οικήματι ανήρ τε ήδη γέρων ίσα και οδυρόμενος και γυναίκες [και] τρεις αφαιρούμεναι φέλιά εισι και ίσοι νεανίσκοι ταις γυναίξι [και ο] ενδεδυκώς <δε> θώρακα εις. Τούτόν φρασιν Αχαιοίς γενομένου πολέμου μαχρσάμενον ανδρειότατα Αιγειρατών τελευτήσαι, και αυτού τον θάνατον οι λοιποί των αδελφών οίκαδε απήγγειλαν· και τούδε ένεκα αι τε αδελφάι δια το επ' αυτώ πένθος αποκοσμούνται και τον πατέρα απονομάζουσιν οι επιχώριοι Συμπαθή, άτε ελεινόν και εν τη εικόνη.*

(XXVI, 9)

ΑΡΚΑΔΙΚΑ

1. *Επί δε Αζάνι τω Αρκάδος τελευτήσαντι άθλα ετέθη πρώτον· ει μεν και άλλα, ουκ οίδα, ιπποδρομίας δε ετέθη.*

(IV, 5)

2. *Ταύτη τη Αύγη τω Έκαταίου λόγω συνεγίνετο Ηρακλής, οπότε αφίκοιτο εις Τεγέαν· τέλος δε και εφωράθη τετοκυία εκ του Ηρακλέους, και αυτήν ο Άλεος εσθέμενος ομού τω παιδί ες λάρνακα αφήσιν ες θάλασσαν, και η μεν αφίκετο ες Τεύθραντα δυνάστην άνδρα εν Κριτικού πεδία και συνώκησεν ερασθέντι τω Τεύθραντι· και νυν έστι μεν Αύγης μνήμα εν Περγάμω τη υπέρ του Κριτικού, γης χώμα λίθου περιεχόμενον κρηπίδι, έστι δε εν τω μνήματι επίθημα χαλκού πεποιημένου, γυνή γυμνή.*

(IV, 9)

3. *Προς δε της Ηρας τω βωμώ και Αρκάδος τάφος του Καλλιστούς εστι· τα δε οστά του Αρκάδος επηγάγοντο εκ Μαινάλου, χρησημού σφισιν ελθόντος εκ Δελφών·*

*έστι δε Μαιναλίη δυσχειμέρος, ένθα τε κείται
Αρκάς, αφ' ού δη πάντες επίκλησιν καλέονται,
ού τρίοδος και τετράοδος και πεντακέλευθος.*

Ἐνθα σ' ἐγὼ κέλομαι στείχειν καὶ εὐφροني θυμῷ
 Ἀρκάδ' αἰραμένους κατὰγειν εἰς ἄστν εραυνόν·
 Ἐνθα τε δη τέμενός τε θυηλάς τ' Ἀρκάδι τεύχειν.

Το δε χωρίο τούτο, ἔνθα ο τάφος ἐστὶ του Ἀρκάδος, καλοῦσιν Ἥλιου βωμούς. Του θεάτρου δε ου πόρρω μνήματα προήκοντα ἐστὶν ἐς δόξαν, το μεν Ἐστία καλουμένη κοινή, περιφερές σχῆμα ἔχουσα· Ἀντινόην δε αὐτόθι ἐλέγετο κείσθαι τὴν Κηφρέως· τῷ δε στήλῃ τε ἐφέστηκε καὶ αὐτὴρ ἰππεύς ἐπειρασμένος ἐστὶν ἐπὶ τῇ στήλῃ, Τρύλος ο Ξενοφώντος.

(IX, 3-5)

4. Ο δε Ἀθηναίων ἔχει λόγος – ομολογοῦσι δε αὐτῷ καὶ Θηβαίοι – τρωθήναι του Ἐπαμινώνδαυ ὑπὸ Τρύλλου· παραπλήσια δε σφισίν ἐστὶ καὶ τὰ τὰ ἐν γραφῇ <τῇ> το ἔργου ἐχούση το ἐν Μαντινεία. Φαίνονται δε οὖ Μαντινεῖς Τρύλου μεν δημοσία τε θάψαντες καὶ ἔνθα ἔπεσεν ἀναθέντες εἰκόνα ἐπὶ στήλης ὡς ἀνδρὸς ἀρίστου τῶν συμμάχων·

(XI, 6)

5. Ὡς δε ἐτέρωτο <ο> Ἐπαμινώνδας, ἐκκομίζουσι ἐτι ζῶντα ἐκ τῆς παρατάξεως αὐτόν· ο δε τέως μεν τὴν χεῖρα ἔχων ἐπὶ τῷ τραύματι ἐταλαιπώρει καὶ ἐς τοὺς μαχομένους ἀφῆώρα – ὁπόθεν δε ἀπέβλεπεν ἐς αὐτούς, ὠνόμαζον Σκοπήν οὖ ἔπειτα -, λαβόντος δε ἴσον του ἀγῶνος πέρας, οὕτω τὴν χεῖρα ἀπέσχευ ἀπὸ του τραύματος· καὶ αὐτόν ἀφῆντα τὴν ψυχὴν ἔθαψαν ἔνθα σφισίν ἐγένετο ἡ συμβολή. Τῷ τάφῳ δε κίων τε ἐφέστηκε καὶ ἀτίς ἐπ' αὐτῷ δράκοντα ἔχουσα ἐπειρασμένον· ο μεν δη δράκων ἐθέλει σημαίνειν γένους τῶν Σπαρτιῶν καλουμένων εἶναι του Ἐπαμινώνδαυ, στήλαι δε εἰσὶν ἐπὶ τῷ μνήματι, ἡ μεν ἀρχαία καὶ ἐπιγράμμα ἔχουσα Βοιώτιον, τὴν δε αὐτὴν τε ἀνέθηκεν Ἀδριανὸς βασιλεὺς καὶ ἐποίησε το ἐπιγράμμα το ἐπ' αὐτῇ.

(XI, 7-8)

6. Σωροὶ δε ὑπὸ τῇ πόλιν λίθων εἰσὶ διεστηκότες ἀπὸ ἀλλήλων, ἐγενήθησαν δε ἐν πολέμῳ πεσοῦσιν ἀνδράσιν. Οἷς τισὶ δε Πέλοποννησίων ἐπολέμησαν <ῆ> τῶν ἄλλων ἢ Ἀρκάδων αὐτῶν, οὔτε ἐπιγράμματα ἐπὶ τοῖς τάφοις ἐσημαίνεν οὔτε οὖ Ὀρχομένιοι μνημονεύουσι.

(XIII, 3)

7. Όπισθεν δε εστι του ναού τάφος Μυρτίλου. Αναμνησκοντα ουν των όρκων ο Πέλοψ εξέβαλεν εκ της νεώς· Φευεάται δε του Μυρτίλου τον νεκρόν εκβληθέντα υπό του κλύδωνος λέγουσι ανελόμενοι θάφραι, και νύκτωρ κατά έος εναγίζουσι αυτά.

(XIV, 10, 12)

8. Τον δε του Απύτου τάφον σπουδή μάλιστα εθεασάμην, ότι εν τοις ες τους Αρκάδας έπεσιν έρχεν Όμηρος λόγον του Απύτου μνήματος. Έστι μεν ουν γης χώμα ου μέγα, λίθου κρηπίδι εν κύκλω περιεχόμενον· Όμηρω δε - ου γαρ είδεν αξιολογώτερον μνήμα-εικότως παρέξιν έμελλε θαύμα, επει και Ηφαιστου τον χορόν επί τη Αχιλλέως ασπίδι εργασμένον εικάζει χορώ Δαιδάλου ποιηθέντι, σοφώτερα ου ιεασάμενος. Τάφους δε αξίους θαύματος επιστάμενος πολλούς δυοίν ες αυτών επιμνησθήσομαι, του τε εν Αλικαρνασσώ και εν τη Εβραίων. Ο μεν δη εν Αλικαρνασσώ Μαυσώλα βασιλεύσαντι Αλικαρνασσέων πεποιήται, μέγεθος δε ούτω δη τί εστι μέγας και ες κατασκευήν περιβλεπτοστην πάσαν, ώστε και Φωμαίοι μεγάλως δή τι αυτόν θαυμάζοντες τα παρά σφίσι επιφανή μνήματα Μαυσώλεια ονομάζουσι· Εβραίοις δε Ελένης γυναικός επιχωρίας τάφος εστίν εν πόλει Σολύμοις, ήν ες έδαφος κατέβαλεν ο Φωμαίων βασιλεύς.

Μεμηχάνηται δε εν τω τάφω την θύραν, ομοίως παντί ούσαν τω τάφω λιθίνην, μη πρότερον ανοίγεσθαι, πριν άν ημέραν τε αεί και ώραν το έτος επαγάγη την αυτήν· τότε δε υπό μόνου του μηχανήματος ανοιχθείσα και ου πολύ επισχούσα συνεκλείσθη δι' εαυτής. Τούτου μεν δη ούτω, τον δε άλλον χρόνον ανοίξαι πειρώμενος ανοίξαις μεν ουκ αυ, κατάξεις δε αυτήν πρότερον βιαζόμενος.

(XVI, 3-5)

9. Κραφυών δε αφρόστηκεν όσον στάδιον Κονδυλέα χωρίον, και Αρτέμιδος άλσος και ναός εστιν ενταύθα καλουμένης Κονδυλεάτιδος το αρχαίον μετονομασθήναι δε επί αιτία την θεόν φασι τοιαύτη. Παιδιά δε περι το ιερόν παίζοντα - αριθμόν δε αυτών ου μνημονεύουσι - επέτυχε καλωδία δήσαντα δε το καλώδιον του αγάλματος περι του τράχηλου επέλεγευεν ως απαύχοιτο η Άρτεμις. Φωράσαντες δε οι Κραφθείς τα ποιηθέντα υπό των παιδιών καταλεύουσι αυτά· και σφισι ταύτα εργασάμενοις εσέπεσεν ες τας γυναίκας υόσος, τα εν τη γαστρι προ τοκετού τεθνεώτα εκβάλλεσθαι, ες ό η Πύθια θάφραι τε τα παιδιά ανείπε και εναγίζειν αυτοίς κατά έτος· αποθανείν γαρ αυτά ου συν δίκη. Κραφυείς δε ποιούσι τα τε άλλα έτι και νυν κατ' εκείνο το μάντευμα και την εν

ταις Κορυδαίαις θεόν – προσείναι γαρ και τότε έτι τω χρησμώ φρασι – καλούσιν Απαυχομένην εξ εκείνου.

(XXIII, 6-7)

10. Τέθραπται δε και Αλκμαίων εν Ψωφίδι ο Αμφιαράου, και οι το μνήμά εστιν οίκημα ούτε μεγέθει <μέγα> ούτε άλλως κεκοσμημένον· περι δε αυτό κυπάρισσοι πεφύκασιν ες τοσούτον ύψος ανήκουσαι, ώστε και το όρος το προς Ψωφίδι κατεσκιάζετο υπ' αυτών. Ταύτας ουκ εθέλουσιν εκκόπτειν ιεράς του Αλκμαίωνος νομίζοντες· καλούνται δε υπό των επιχωρίων παρθένοι.

(XXIV, 7)

11. κατά δε την οδόν την εκ Γόρτυνος ες Μεγάλην πόλιν πεποιήται μνήμα τοις αποθανούσιν εν τη προς Κλεομένην μάχη. Το δε μνήμα τούτο ονομάζουσιν οι Μεγαλοπολίται Παραιβασίον, ότι ες αυτούς παρεσπόνδησεν ο Κλεομένης.

(XXVIII, 7)

ΒΟΙΩΤΙΚΑ

1. Επανεθοῦσι δε ες την Λεωφόρον έστιν αύθις εν δεξιά Μαρδονίου λεγόμενον μνήμα είναι. Και ότι μεν ευθύς ην μετά την μάχην αφανής ο Μαρδονίου νεκρός, έστιν ωμολογημένον· τον δε θάψαντα ου κατά ταυτά, όστιν ή, λέγουσι. Φαίνεται δε Αρτόνης ο Μαρδονίου πλείστα μεν δους Διονυσοφάνει δώρα ανδρι Έφρεια, δους μέντοι και άλλοις Ιώνων ως ουδέ εκείνοις αμελές γενόμενον ταφήναι Μαρδόνιον. Αύτη μεν απ' Ελευθερών ες Πλάταιαν άγει.

(II, 2)

2. Κατά δε την έσοδον μάλιστα την ες Πλάταιαν τάφοι δε των προς Μήδους μαχεσαμένων εισί. Τοις μεν ουν λοιποῖς εστιν Έλλησι μνήμα κοινόν· Λακεδαιμονίων δε και Αθηναίων τοις πεσοῦσιν ίδια τε εισίν οι τάφοι, και ελεγεία εστι Σιμωνίδου γεγραμμένα επ' αυτοῖς. Ου πόρρω δε από του κοινού των Έλλήνων Διός εστιν Ελευθερίου βωμός. Τούτους μεν δη χαλκού, του Διός δε τον τε βωμόν και το άγαλμα εποίησαν λευκού λίθου. Άγουσι δε και νυν έτι αγώνα δια έτους πέμπτου, τα Ελευθέρια, εν ώ μέγιστα γέρα πρόκειται δρόμου· θεοῦσι δε ωπλισμένοι προ του βωμού. Τρόπαιον δε ό της μάχης της Πλαταιάσιν ανέθεσαν οι Έλληνες, πεντεκαίδεκα σταδίους μάλιστα έστηκεν απωτέρω της πόλεως.

(II, 5-6)

3. Ως δε τοις συν Αγαμέμνονι ες Τροίαν στρατεύουσιν η διαμαρτία του πλού γίνεται και η πληγή περι Μυσιάου ενταύθα και του Θέρσανδρου κατέλαβεν (αποθανείν) υπό Τηλέφου μάλιστα Ελλήνων αγαθόν γενόμενον εν τη μάχη και οι το μνήμα ες Κράϊκου πεδίον ελαύνοντι εστιν εν Ελαία πόλει, λίθος ο εν τω υπαίθρω της αγοράς· και εναγίζευν οι επιχώριοι φρασιν αυτώ.

(V, 14)

4. Θηβαίοις δε ενταύθα και τα μνήματα πεποίηται των Αμφίονος παιδών, χωρίς μεν των αρσένων, ίδια δε ταις παρθένους.

(XVI, 7)

5. Ζήθω δε μνήμα και Αμφίωνι εν κοινώ γης χώμα εστιν ου μέγα. Υφαιρείσθαι δε εθέλουσιν απ' αυτού της γης οι Τιθορέαν εν τη Φωκίδι έχοντες, εθέλουσι δε, επειδάν του εν ουρανώ ταύρον ο ήλιος διεξή· τηνικαύτα γαρ ήν απ' αυτού λαβόντες γην τω Αντιόπης μνήματι, Τιθορεεύσιν οίσει καρπόν η χώρα, Θηβαίοις δε ουχ ομοίως. Κσι επί τούτω φρουράν οι Θηβαίοι τότε έχουσι του μνήματος. Ταύτα δε αι πόλεις αύται πεπιστεύκασιν εκ χρησμών των Βάκιδος· έστι γαρ και τάδε εν τοις χρησμοίς·

Αλλ' οπόταν Τιθορεύς Αμφίονι τε Ζήθω τε
Χύτλα και ευχωλός μελίγυματ' ενί χθονί χεύη
Θελομένου ταύροιο κλυτού μένει ηελίοιο,
Και τότε δη πεφύλαξο πόλει κακόν ουκ αλαπαδνόν
ερχόμενον· καρποί γαρ αποφθινύθουσιν εν αυτή
γαίης δασσαμένων, Φώκου δ' επί σήμα φερόντων.

Φώκου δε μνήμα ο Βάκις είρηκεν επί αιτία τοιάδε. Η γυνή του Λύκου Διόνυσου θεών μάλιστα ήγευ εν τιμή· παθούσης δε αυτής τα λεγόμενα Διόνυσος νεμεσά τη Αντιόπη επίφθονοι δε αεί πως παρά θεών αι υπερβολαί των τιμωριών εισί. Λέγουσιν Αντιόπην μανήναι και εκστάσαν των φρενών ανά πάσαν πλαυάσθαι την Ελλάδα, Φώκον δε τον Ορρυτιώνος του Σισύφου περιτίθησιν ήτις ήν και έχειν γυναικά ιασάμενον· και δη ο τάφος εν κοινώ τη Αντιόπη και Φώκω πεποίηται. Τους δε παρά το Αμφίονος μνήμα λίθους, οι κάτωθεν υποβέβληνται, μήτε άλλως ειργασμένοι προς το ακριβέστατον, εκείνας είναιί φρασί τας πέτρας αι τη ωδή του Αμφίονος ηκολούθησαν. Τοιαύτα δε έτερα λέγεται και περι Ορφέως, ως κιθαρωδοούντι έποιο αυτώ τα θηρία.

(XVII, 4-7)

6. *Ἐξῆς δε ἐστὶ τῶν Οιδίποδος παίδων μνήματα· καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῖς δρώμενα οὐ θεασάμενος πιστὰ εἴληφα εἶναι. Φασὶ δε καὶ ἄλλοις οἱ θηβαῖοι τῶν καλουμένων ἠρώων καὶ τοῖς παισὶν ἐναγίζειν τοῖς Οιδίποδος· τούτοις δε ἐναγίζοντων αὐτῶν τὴν φλόγα, ὠσαύτως δε καὶ τὸν ἀπ' αὐτῆς καπνὸν διχῆ διίστασθαι. Ἐμέ δε ἐπηγάγοντο ὡς λέγουσιν ἐς πίστιν ἰδόντα ἄλλο τοιόνδε: ἐν Μυσιά τῃ ὑπὲρ Κῶκου πόλισμά ἐστι Πιονία, τὸν δε οἰκιστὴν οἱ ἐνταῦθα Πίονιν τῶν τιτὰ ἀπογόνων τῶν Ἡρακλέους φασὶν εἶναι· μελλόντων δε ἐναγίζειν αὐτῷ καπνὸς αὐτόματος ἀνεισὶν ἐκ τοῦ τάφου. Ταῦτα μὲν οὖν συμβαίνοντα εἶδον, θηβαῖοι δε καὶ Τειρεσίου μῆμα ἀποφαίνουσι, πέντε μάλιστα καὶ δέκα ἀπωτέρω σταδίοις ἢ Οιδίποδος τοῖς παισὶν ἐστὶν ὁ τάφος· ὁμολογούντες δε καὶ οὗτοι συμβῆναι Τειρεσία τὴν τελευτὴν ἐν τῇ Αἰακῆτι, τὸ παρὰ σφίσιν ἐθέλουσιν εἶναι κενὸν μῆμα.*

Ἔστι δε καὶ Ἐκτορος θηβαίοις τάφος τοῦ Πριάμου πρὸς Οιδιποδείᾳ καλουμένη κρήνη, κομίσαι δε αὐτοῦ τὰ οστά ἐξ Ἰλίου φασὶν ἐπὶ τοσιῶδε μαντεύματι:

*θηβαῖοι Κῶμοιο πόλιν καταναϊετᾶοντες,
αἰ κ' ἐθέλητε πάτραν οἰκεῖν σὺν ἀμύμονι πλούτῳ,
Ἐκτορος οστέα Πριαμίδου κομίσαντες ἐς οἶκους
ἐξ Ἀσιγῆς Διὸς ἐννεσίησ' ἥρωα σέβεσθε.*

Τῇ δε Οιδιποδείᾳ κρήνη τὸ ὄνομα ἐγένετο ὅτι ἐς αὐτὴν τὸ αἷμα ἐνίφατο Οιδίπους τοῦ πατρῶου φόνου.

(Βοιωτ. XVIII, 3-5)

ΦΩΚΙΚΑ

1. *Ἔστι δε τῆς Δαυλίας χώρα καλουμένη Τρωνίς· ἐνταῦθα ἠρώων ἥρω Ἀρχηγέτου πεποίηται· τὸν δε ἥρω τούτου Ξάνθιππον οὐκ ἀφανῆ τὰ ἐς πόλεμον, οἱ δε Φώκον εἶναι τὸν Ορρυτιάνου τοῦ Σιούφου φασὶν. Ἔχει δ' οὖν ἐπὶ ἡμέρα τε πάση τιμᾷ καὶ ἄγοντες ἱερεῖα οἱ Φωκεῖς τὸ μὲν αἷμα δι' ὀπῆς ἐσχέουσι ἐς τὸν τάφον, τὰ δε κρέα ταύτῃ σφίσιν ἀναλοῦν καθέστηκεν.*

(IV, 10)

2. *Οιδίποδος μὲν ἡ ὁδὸς ἡ Σχιστὴ καὶ τόλμημα τὸ ἐπ' αὐτὴ κακῶν ἤρχε, καὶ τὰ τοῦ Λαῖου μνήματα καὶ οἰκέτου τοῦ ἐπομένου ταυτὰ ἐτι ἐν μεσαιάτῳ τῆς τριόδου ἐστὶ καὶ ἐπ' αὐτῶν λίθοι λογάδες σεσωρευμένοι Δαμασιόστρατον δε ἄνδρα ἐν Πλαταιαῖς βασιλεύοντα ἐπιτυχεῖν τε κειμένους τοῖς νεκροῖς καὶ θάψαι φασὶν αὐτούς.*

(V, 4)

3. Τὴν δὲ ἐπὶ ταύτῃ χρησμούς κατὰ ταυτὰ εἰπούσαν ἐκ Κῆρης τῆς ἐν Οἰκίοις εἶναι, καλεῖσθαι δὲ Δημῶ συνέγραφεν Ὑπέροχος ἀνὴρ Κυμαῖος. Χρησμόν δὲ οἱ Κυμαῖοι τῆς γυναικὸς ταύτης οὐδένα εἶχον ἐπιδείξασθαι, λίθου δὲ υδρίας ἐν Ἀπόλλωνος ἱερῷ δεικνύουσι οὐ μεγάλην, τῆς Σιβύλλης ἐνταύθα κείσθαι φάμενοι τὰ οστᾶ.

(XII, 8)

4. Ἐξελθόντι δὲ τοῦ ναοῦ καὶ τραπέντι ἐς ἀριστερὰ περιβολὸς ἐστὶ καὶ Νεοπτολέμου τοῦ Ἀχιλλέως ἐν αὐτῷ τάφος· καὶ οἱ κατὰ ἔτος ἐναγίζουσι οἱ Ἀελοῖοι.

(XXIV, 6)

5. ... ἐν δὲ τοῦ Μέμνουος τῆ χλαμῦδι καὶ ὄρνιθές εἰσι ἐπειρασμένοι· Μερμουίδες τὰς ὄρνισιν ἐστὶν ὄνομα, κατὰ δὲ ἔτος οἱ Ἑλλησπόντιοί φασιν αὐτὰς ἐν εἰρημέναις ἡμέραις εἶναι τε ἐπὶ τοῦ Μέμνουος τὸν τάφον, καὶ οὐδὲν τοῦ μνήματος δένδρων ἐστὶν ἢ πόας φίλον, τοῦτο καὶ σαίρουσι αἱ ὄρνιθες καὶ υγροῖς τοῖς πτεροῖς τοῦ Ἀισήπου τῷ ὕδατι ραίνουσι.

(XXXI, 6)

6. Οἱ δὲ ἐπιχώριοι τοιάδε ἐπ' αὐτῇ λέγουσι· δυνάστην ἀνδρᾶ ἐπιβουλήν ἐχθρῶν ὑποπτεύσαντα ἐς νήπιον παῖδα καταθέσθαι τὸν παῖδα ἐς ἀγγεῖον, καὶ ἀποκρῦφαι τῆς χώρας ἐνθα οἱ ἀδείαν ἐσεσθαι πλείστην ἠπίστατο. Λύκον μὲν δὲ ἐπιχειρεῖν τῷ παιδί, δράκοντα δὲ ἰσχυρὰν ἔχειν τὴν φρουρὰν ἐσπειραμένον περὶ τὸ ἀγγεῖον. Ὡς δὲ ὁ πατήρ ἦλθε τοῦ παιδός, τὸν δράκοντα ἐπιβουλεύσαι τῷ παιδί ἐλπίζων ἀρήσει τὸ ἀκόντιον, καὶ ἐκείνόν τε καὶ ὁμοῦ τῷ δράκοντι τὸν παῖδα ἀπέκτεινε· διδασχθεῖς δὲ ὑπὸ τῶν ποιηαιόντων ὡς ἐνεργέτην καὶ φύλακα τοῦ παιδός ἀπεκτονῶς εἶη, πυρὰν τῷ δράκοντι καὶ τῷ παιδί ἐποίησεν ἐν κοινῷ. Τὸ δὲ δὴ χωρίον εοικέναι καὶ ἐς τὸδε καιομένη πυρὰ φασὶ καὶ ἀπὸ τοῦ δράκοντος ἐκείνου τὴν πόλιν ἐθέλουσι Ὀφρτεῖαν ὀνομασθῆναι.

(XXXIII, 9-10)

7. Ἔστι δὲ οὐ πολὺ ἀνωτέρω τοῦ φρέατος λίθοις τοῖς ἐπιτυχούσιν ὠκοδομημένον μνῆμα· ταφήναι δὲ φασὶ ἐνταύθια τοὺς Ἰφίτου παῖδας, τὸν μὲν ἀνασωθέντα ἐξ Ἰλίου καὶ ἀποθανόντα ἐν τῇ οἰκίᾳ, Σχεδίῳ δὲ ἐν μὲν γῆ τῇ Τρῳάδι τὴν τελευταίην συμβῆναι λέγουσι, ἀχθῆναι δὲ οἴκαδε καὶ τούτου τὰ οστᾶ.

(XXXVI, 10)

Βασική Βιβλιογραφία

Παυσανίου, Ελλάδος Περιήγησις, Εκδόσεις Πάπυρος.

Παπαχατζής Νικ.Α., Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1989.

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Στα Βήματα του Παυσανία, Η αναζήτηση της ελληνικής Αρχαιότητας, Επιμέλεια Μαρία Γεωργοπούλου, Céline Guilmet, Γιάννης Α. Πίκουλας, Κωνσταντίνος Σπ. Στάϊκος, Γιώργος Τόλιας, ΚΟΤΙΝΟΣ, Αθήνα, 2007.

Δεκάζου – Σταφανοπούλου Φωτεινή, Παυσανίου Λατρευτικά, Τα λατρευτικά επίθετα και οι θεσμικές τους αναφορές στην «Περιήγησις» του Παυσανία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.

Δημητροκάλης Γεώργιος, Η Ψυχή – Πουλί, Εικονογραφία της Ψυχής, Αθήνα 1992.

Δημητροκάλης Γεώργιος, Η Ψυχή - Πεταλούδα, Εικονογραφία της Ψυχής, Αθήνα, 1993.

Λαδιά Ελένη, Τα ψυχομαντεία και ο υποχθόνιος κόσμος των Ελλήνων, Εκδόσεις GEMA, Αθήνα 2005.

Μελάς Μανόλης, Καύσεις Νεκρών: Προς μια αρχαιολογία του φόβου. Στο *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, Πεπραγμένα Διεθνούς Συμποσίου, 15-29, Ρόδος 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999. Επιμέλεια Ν. Σταμπολίδη.

Μελάς Μανόλης, Η Αρχαιολογία Σήμερα, Κοινωνική-Πολιτισμική Θεωρία, Ανθρωπολογία και Αρχαιολογική Ερμηνεία, Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2003.

Μπέγζος Μ., Φαινομενολογία της Θρησκείας, δ΄ έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.

Μπέγζος Μ., Φιλοσοφική Ανθρωπολογία της Θρησκείας, δ΄ έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.

Παπαλεξανδρόπουλος Σ., Δοκίμια Ιστορίας των Θρησκειών, γ΄ έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

Πηλίδης Ι., Η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων, Αθήνα 1995.

Σκιαδάς Αριστόξενος Δ., Επί Τύμβω, Συμβολή εις την ερμηνείαν των ελληνικών επιτύμβιων εμμέτρων επιγραφών, ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, Αθήναι, 1972.

Σταμπολίδης Ν., Επιμέλεια στο *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, Πεπραγμένα Διεθνούς Συμποσίου, 15-29, Ρόδος 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999.

Τερζάκης Φώτης, Μελέτες για το Ιερό, Ελληνικά Γράμματα, 1997.

Agamben Giorgio, Homo sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή, Εκδόσεις SCRIPTA, Αθήνα 2005.

Alexiou Margaret, Ο Τελετουργικός Θρήνος στην Ελληνική Παράδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2002.

Bataille Georges, Το Καταραμένο Απόθεμα, με εισαγωγή η Έννοια της Δαπάνης, Εκδόσεις futura, 2010.

Boardman John, Η Αρχαιολογία της Νοσταλγίας, Πώς οι Αρχαίοι Έλληνες αναπαρέστησαν το μυθικό παρελθόν τους, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

Chuvin Pierre, Οι Τελευταίοι Εθνικοί, Ένα Χρονικό της Ήττας του Παγανισμού, Εκδόσεις Θύραθεν, Harvard University Press, Θεσσαλονίκη 2003.

De Romilly Jaquelin, Ο Νόμος στην Ελληνική Σκέψη.

Eliade Mircea, Κόσμος και Ιστορία ή Ο Μύθος της Αιώνιας Επιστροφής, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

Eliade Mircea, Το Ιερό και το Βέβηλο, Εκδόσεις Αρσενίδη, 2002.

Eliade Mircea, Εικόνες και Σύμβολα, Το συλλογικό υποσυνείδητο, Δοκίμια στον μαγικο-θρησκευτικό συμβολισμό, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, 1994.

Kurtz Donna – Boardman John, Έθιμα Ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο, Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

Nilsson P.M., Ιστορία της ελληνικής θρησκείας, Αθήνα 1987.

Morris Ian, Ταφικά Τελετουργικά Έθιμα και Κοινωνική Δομή στην Κλασική Αρχαιότητα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

Ogden Daniel, Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Νεκρομαντεία, Εκάτη, Αθήνα 2011.

Parker Robert, Η Θρησκεία στην Αρχαία Αθήνα, Ιστορικής Επισκόπηση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005.

Antonaccio Carla, *An Archaeology of Ancestors: Tomb and Hero Cult in Ancient Greece*, 1994.

Clairmont C. W., Patrios Nomos: Public Burial in Athens During the Fifth and Fourth Centuries BC, BAR International Series 161, Oxford.

Clay Diskin, Archilochos Heros, The Cult of Poets in the Greek Polis, Center of Hellenic Studies, Trustees for Harvard University, Washington, D.C., Distributed by Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2004.

Danforth L., The Death Rituals of Rural Greece, Princeton, 1982.

Davies J.K., Wealth and the Power of Wealth in Classical Athens, Salem, Mass., 1981.

Davies J.K., Athenian Propertied Families 600-300 B.C., Oxford, At the Clarendon Press, 1971.

Ekroth Gunnel, “Pausanias and the Sacrificial Rituals of Greek Hero – cults”. *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, 21-23 April 1995*, Stockholm 1999.

Farnell Lewis R., *Greek Hero-Cults and Ideas of Immortality*, Oxford 1921.

Finley M.I., The Use and Abuse of History, Penguin Books, 1990.

Fontenrose Joseph, The Delphic Oracle, Its Responses and Operations with a Catalogue of Responses, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1978.

Garland Robert, The Greek way of death, Ithaca N.Y. Cornell University Press, 1988.

Hägg Robin, *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, 21-23 April 1995, Stockholm 1999.*

Johnston Sarah Iles, *Restless Dead, Encounters Between the Living and the Dead in Ancient Greece.*

Houby-Nielsen, S. H., ‘Revival of Archaic Funerary Practices in the Hellenistic and Roman Kerameikos’, *Proceedings of the Danish Institute of Athens 2*, 1998.

Kron Uta, “Patriotic Heroes”. *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, 21-23 April 1995, Stockholm 1999.*

Lacey W. K., *The Family in Classical Greece*, Cornell University Press, Ithaca, New York.

McCauley Barbara, “Heroes and Power: The Politics of Bone Transferal”. *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, 21-23 April 1995, Stockholm 1999.*

Meyer, E. A., *Epitaphs and Citizenship in Classical Athens*, JHS, 1993.

Nielsen, T.H., L. Bjertrup, M.H. Hansen, L. Rubenstein, and T. Vestergaard, *Athenian Grave Monuments and Social Class*, GRBS 30, 1989.

Oliver G.J. Stears Karen, *The Epigraphy of Death, Studies in the History and Society of Greece and Rome*, edited by G.J. Oliver. *Liverpool*, 2000.

Parker Robert, *Athenian Religion, A History*, Clarendon Press, Oxford, 1996.

Parker Robert, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford University Press, 2005.

Parker Robert, *Pollution and Purification in early Greek Religion*, Clarendon Press – Oxford.

Parker-Pearson, M. , *Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study*, in *Symbolic and Structural Archaeology*, sd. I. Hodder, Cambridge.

Parker Robert, “Greek religion”, in John Boardman, Jasper Griffin and Oswyn Murray (eds.), *Greece and the Hellenistic World*, Oxford 1988.

Sourvinou - Inwood Christiane, 'Reading' Greek Death, To the End of the Classical Period, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Whitley James, The monuments that stood before Marathon: Tomb cult and hero cult in Archaic Attica, *American Journal of Archaeology*, 98.2 (April 1994).